

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

J O M E L I P S

JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES
YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK BİLİMLER DERGİSİ

Türkiye İmalat Sanayisindeki Alt Sektörlerin Finansal Risk Derecelendirmesi

Muhasebede Hile Kavramı Ve Hile Denetimi

Ulaştırma Ve Depolama Sektörünün Entropi-Topsis Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi

Murîd El-Bergûsî'nin Şiirlerinde Ayet İktibasları

Filyos Vadisi Projesi'nin Serbest Bölgeler Bağlamında Bölge Ve Ülke Ekonomisine Olası Katkıları

ISSN:2547-9512 CİLT:8 SAYI:1 YIL:2023

BARTIN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**JOMELIPS JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES**

**YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK
BİLİMLER DERGİSİ**

ISSN: 2547-9512

CİLT:8 SAYI 1 YIL: 2023

Sahibi:

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına

Rektör Prof. Dr. Orhan UZUN

Editör:

Doç. Dr. Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi obaykal@bartin.edu.tr

Editör Yardımcısı:

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE apece@bartin.edu.tr

Bölüm Editörleri:

Prof. Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi İşletme sabanesen@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Kamu Yönetimi- Uluslararası İlişkiler Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri aytekin@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ Bartın Üniversitesi Tarih Bölümü mhizmetli@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi İktisat akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi İşletme ayhankarakas74@gmail.com

Doç. Dr. Üyesi Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi Edebiyat honer@bartin.edu.tr

Mizanpaj:

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi sabanesen@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE Bülent Ecevit Üniversitesi hamzac@hotmail.com

Prof. Dr. İbrahim DELİCE Cumhuriyet Üniversitesi delice@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ Antalya Bilim Üniversitesi ismail.ceritli@antalya.edu.tr

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN Dicle Üniversitesi abilen@gmail.com

Prof. Dr. Kahraman ÇATI Düzce Üniversitesi kahramancati@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ Düzce Üniversitesi selamiyildiz@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet ZELKA Üsküdar Üniversitesi mehmet.zelka@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metin.saban@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Said KINGİR Sakarya Üniversitesi saidkingir@hotmail.com

Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM Bülent Ecevit Üniversitesi ertugruly@beun.edu.tr

Prof. Dr. Yasin BOYLU Gazi Üniversitesi yasinboylu@gmail.com

Prof. Dr. Alper Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri aytekin@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet KAMACI Bartın Üniversitesi akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi ayhankarakas74@gmail.com

Doç. Dr. M. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi sceyhan@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Yaşar ÖZ Bartın Üniversitesi yasaroz@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi honer@bartin.edu.tr

Bilimsel Danışma ve Hakem Kurulu (Advisory and Review Comitte)

Prof. Dr. Şaban ESEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Tayyar ARI, Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY, Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selahattin Karabınar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. M. Lütfullah Karaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aydın Topaloğlu, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yasemin Köse, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şükrü Balcı, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Stanislav IVANOV, Varna University of Managment, Bulgaria

Prof. Dr. Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kahraman ÇATI, İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdinç Yazıcı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kashif HUSSAİN, UCSI University, Malaysia

Prof. Dr. Said KINGİR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Sakal, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Recep TARI Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Rahmi YAMAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, Düzce Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail KÜÇÜKAKSOY, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ömer ÇAHA, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şenol Durgun, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mevlüt TATLIYER, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülkadir GÖLCÜ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erdoğan EKİZ, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
Doç. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Mahirah KAMALUDİN, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
Doç. Dr. Mehmet Saim AŞÇI, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elif BAYKAL, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuray TÜRKER, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Oğuzhan BİLGİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şevki ULAMA, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Haluk ÖNER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zainizam ZAKARİYA, Sultan Idris Education University (UPSI), Malaysia
Doç. Dr. Ali ÖZTÜREN, Eastern Mediterranean University, Cyprus
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Osman Bayraktar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Said KÖSE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Enes Bal, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar AKÇA, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Atıf AKGÜN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Abdurrahman BABACAN, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir BİLEN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Fatih CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi. Emrah ÇETİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Marhanum CHE MOHD SALLEH, International Islamic University Malaysia,
Dr. Öğr. Üyesi. Ayşe Gül ÇIVGIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Kamil COŞTU, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdulmecit KARAASLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYCÜ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hande KÜÇÜKÖNDER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi YUSUF PUSTU Gazi Üniversitesi. Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hale ÖZDOĞAÇ ÖZGİT, Cyprus International University, Cyprus
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye

Yabancı Dil Editörü:

Öğr. Gör. Pınar ÇELEBİ DEMİRARSLAN Bartın Üniversitesi pdemirarslan@bartin.edu.tr

Değerli Akademisyenler;

2016 yılında Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına yayınlanmaya başlayan JOMELIPS dergisi bu sayıdan itibaren üniversitemiz bünyesinde akademik faaliyetlere başlamış olan Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına yayın hayatını sürdürecektir. Dergimiz yayınlanan 10. sayısı ile 5. yaşını doldurmuştur. Bu süre zarfından dergimize katkı veren tüm yazarlarımıza, hakemlerimize, akademik ve idari personelimize teşekkürü ederiz.

JOMELIPS dergisi sosyal bilimler alanında akademik standartlarda hazırlanmış, araştırma makalesi, derleme makale, örnek olay, kitap tanıtımı çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. JOMELIPS, ulusal hakemli bir dergi olup, haziran ve aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır. Elektronik olarak yayın faaliyetini sürdüren dergimiz belirtildiği takdirde lisansüstü tezlerden üretilmiş akademik çalışmalara da bünyesinde yer vermektedir. Dergimizin dili Türkçe ve İngilizce olup her bir çalışma yedi ayrı bilimsel indekste kendisine yer bulmaktadır. “Ulusal hakemli” statüsünde olan dergimizin TR Dizin/Ulakbim’de taranması için gerekli çalışmaları devam etmektedir.

JOMELIPS dergisi için temel değer özgünlüktür. Dergimize gelen akademik çalışmalar öncelikle biçim açısından kontrol edilmekte, daha sonra Turnitin yardımıyla incelenmektedir. İstenilen niteliğe haiz eserler alanında yetkin bölüm editörleri tarafından konusunda uzman hakemlerin değerlendirmesine sunulmaktadır. Kör hakem uygulaması aracılığıyla iki ayrı incelemeden geçen çalışmalar, gerekli düzeltmeler dahilinde yayınlanabilmektedir.

15. Sayımızın yayınlanması sırasında desteklerini esirgemeyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Orhan Uzun’a, Enstitü Müdürümüz Prof. Dr. H. Selma Çelikyay’a şükranlarımızı sunuyorum. Ayrıca dergimizin yardımcı editörü Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE’ye, değerli yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, mizanpaj konusunda yardımcı olan öğrencimiz Çağrı Özdal’a teşekkürü bir borç biliyorum.

1 Temmuz 2023 tarihinden itibaren 16. sayımız için makale kabulü başlayacaktır. Önümüzdeki sayı için son gönderim tarihi 1 Aralık 2023’dir. Gönderilecek yazıların biçim bakımından dergi şablonuna uyması, ORCID numarasının eklenmesi önem arz etmektedir. Dergimize katkı yapmak isteyen, akademik dünyaya özgün eserler sunmayı hedefleyen siz değerli bilim insanlarını dergimize davet ediyoruz. Dergimiz sizlerin katkılarıyla daha da güçlenecektir. Saygılar.

Doç. Dr. Ömer BAYKAL

Editör

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR NOTU.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
Türkiye İmalat Sanayiindeki Alt Sektörlerin Finansal Risk Derecelendirmesi...1-22 Financial Risk Rating Of Sub-Sectors In Turkish Manufacturing Industry	
Muhasebede Hile Kavramı Ve Hile Denetimi.....23-41 The Concept Of Fraud In Accounting And Fraud Control	
Ulaştırma Ve Depolama Sektörünün Entropi-Topsis Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi.....42-58 Financial Performance Analysis Of The Transportation And Storage Sector Using Entropy-Topsis Methods	
Murîd El-Bergûsî'nin Şiirlerinde Ayet İktibasları.....59-73 Intertextuality Of Quranic Verses In Murid Al-Bergusi's Poems	
Filyos Vadisi Projesi'nin Serbest Bölgeler Bağlamında Bölge Ve Ülke Ekonomisine Olası Katkıları.....74-97 Possible Contributions Of The Filyos Valley Project To The Economy Of The Region And Country In The Context Of Free Zones	
Makale Yazım Kuralları.....98-102	

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDEKİ ALT SEKTÖRLERİN FİNANSAL RİSK DERECELENDİRMESİ¹

Doç. Dr. Mehmet Fatih BAYRAMOĞLU

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü
fatih.bayramoglu@beun.edu.tr, ORCID:0000-0003-2817-9084

Öğr. Gör. Gültekin TOPALOĞLU*

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Gökçebey Mithat Mehmet Çanakçı MYO, Sağlık Kurumları
İşletmeciliği Programı
gultekin.topaloglu@beun.edu.tr, ORCID:0000-0002-2362-564X

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin en önemli sektörü olan imalat sanayii altında bulunan alt sektörlerin finansal risk düzeylerinin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla CRITIC Temelli PROMETHEE II Yöntemi geliştirilmiştir. Geliştirilen model, imalat sanayiinin 9 alt sektörüne uygulanmıştır. Literatür incelemesine göre, veri seti olarak 12 adet mali oran belirlenmiş ve Veri Analiz Platformu (VAP) veri tabanından alınmıştır. Bu veri tabanından, mali oranların 2016-2020 yıllarına ait 5 yıllık sektör ortalama verisi elde edilmiştir. Çalışma sonucunda, “Diğer İmalat” sektörünün en düşük finansal riske, “Ana Metal Sanayi”nin ise en yüksek finansal riske sahip olduğu görülmüştür. Alt sektörlerle ilgili önemli finansal risklerin kısa vadeli borçların yönetiminden, işletme varlıklarının yönetiminden veya karlılıktan kaynaklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Alt sektörlerin risk düzeyleri arasında önemli farklılıkların olduğu, bu

¹ Bu makale çalışması, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Doktora Programı’nda yürütülen “Borsa İstanbul Şirketleri İçin Bir Kredi Derecelendirme Modeli Geliştirilmesi” konulu tez çalışmasından türetilmiştir.

nedence finansal risklerin alt sektörler bazında ayrı ayrı değerdendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Finansal Risk, İmalat Sanayii, ÇKKV, CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi, PROMETHEE II Yöntemi

FINANCIAL RISK RATING OF SUB-SECTORS IN TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the financial risk levels of the sub-sectors under the manufacturing industry, which is the most important sector of the Turkish economy, using Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods. For this purpose, the CRITIC Based PROMETHEE II Method has been developed. The developed model has been applied to 9 sub-sectors of the manufacturing industry. According to the literature review, 12 financial ratios were determined as the data set and were taken from the Data Analysis Platform (VAP) database. From this database, 5-year sector average data of financial ratios for the years 2016-2020 were obtained. As a result of the study, it has been seen that the "Other Manufacturing" sector has the lowest financial risk, and the "Basic Metal Industry" has the highest financial risk. It has been concluded that significant financial risks related to sub-sectors may arise from the management of short-term debts, management of business assets or profitability. It has been concluded that there are significant differences between the risk levels of sub-sectors, therefore financial risks should be evaluated separately on the basis of sub-sectors.

Keywords: Financial Risk, Manufacturing Industry, MCDM, CRITIC Weighting Method, PROMETHEE II Method

GİRİŞ

İmalat sanayii sektörü, birçok ÷lke için öncü sektör olma fonksiyonunu yerine getirerek, sektörler arasında girdi-çıktı ilişkileri kurabilme, güçlü ekonomiler oluşturma, hızlı ekonomik büyüme ve teknolojiye nispeten hızlı gelişim gösterme gibi olumlu etkilere yol

açmaktadır (Demirci, 2017, s.37). Dolayısıyla üretkenlik artışının temelinde imalat sanayii sektörünün olduğu belirtilmektedir (Polat, 2011, s.30).

İmalat sanayiinde faaliyet gösteren firmalar, ekonomik büyümede etkin role sahip olmakla birlikte ekonominin işleyişi için de önemli yere sahiptir. Firmalar, gelecekle ilgili birçok amacı gerçekleştirmek üzere plan, program, proje ve yatırımlar yaparlar. Ancak gelecek; gerçek veya tüzel kişi kurum ve kuruluşlar adına belirsizlikler taşımaktadır. Gelecekte yaşanacak belirsizlikler, riski ortaya çıkaracaktır. Risk, belirsizlikler ile doğabilecek kayıp ve yaşanacak hasarlar toplamı olarak ifade edilmektedir (Kaplan ve Garrick, 198, s.12).

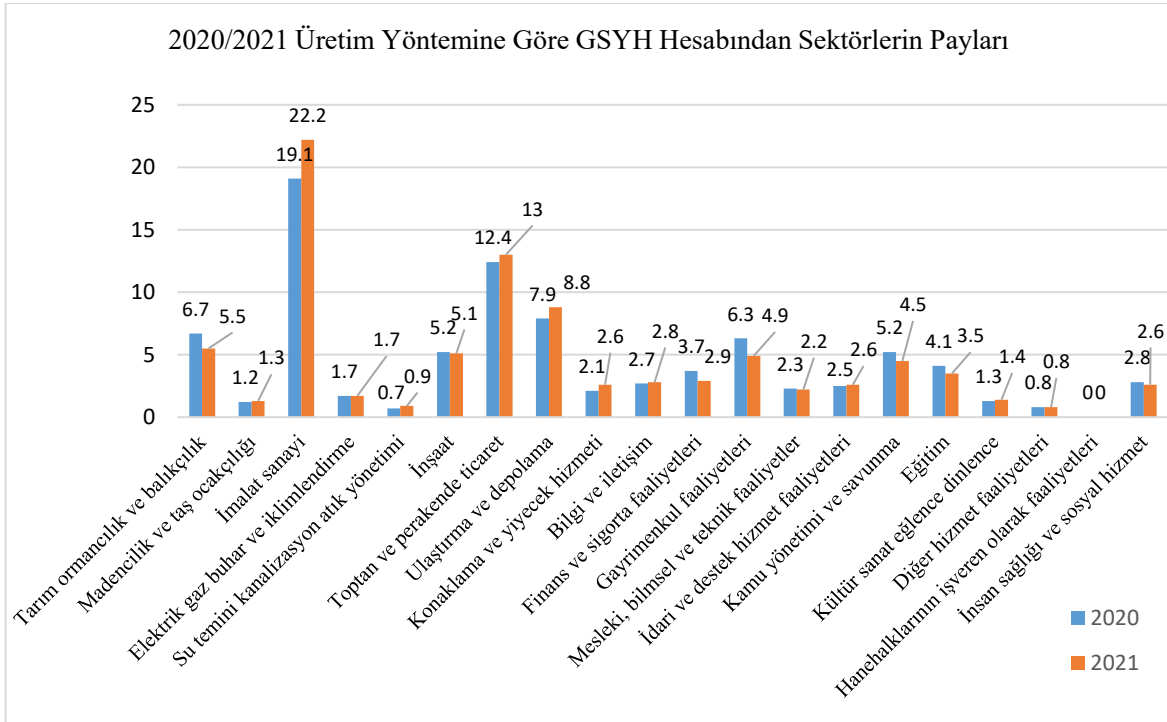
Bu çalışma kapsamında yapılan analiz, ekonominin yapı taşlarından olan firmaların bağlı olduğu sektörlerle ilgili olduğundan, risk kavramı “firma riski” çerçevesinde ele alınmıştır. Firma riski, planlanan amaçların, hedeflerin gerçekleştirilmesini engelleyecek her türlü olay veya yaşanacak engeller bütünü olarak tanımlanmaktadır (Keskin, 2016, s.39). Firmaların karşı karşıya kaldıkları riskler akademik alan yazında finansal risk altında incelenmektedir. Finansal risk; piyasa riski, kredi riski, faaliyet riski ve likidite riski başlıkları altında analiz edilmektedir. Piyasa riski; döviz kuru, faiz oranı, ürün ve menkul kıymet fiyatlarında meydana gelebilecek değişiklikler sonucu yaşanan finansal kayıp olarak ifade edilebilmektedir (Yücel vd., 2007,s.2). Kredi riski; alacaklı ve borçlu arasında yapılan sözleşme sonucunda borçlunun alacaklıya taahhütlerini zamanında ve koşullara uygun şekilde yerine getirmeme durumunda yaşanan risk, faaliyet riski, firmaların sahip oldukları teknoloji, personel vb. destek birimlerinde yaşayacakları kayıpları ifade etmektedir. Likidite riski ise, firmaların ihtiyaç duydukları sermayeye ulaşmada yaşadıkları zorlukları ve ulaşılan sermayenin borçlanma maliyetinin yüksek olması sonucunda ellerindeki varlıkları hedefledikleri zaman ve tutarda nakde dönüştürememeleri sonucunda karşılaşılabilecekleri risk olarak ifade edilir.

Firmalar, amaçlarına daha güvenilir şekilde ulaşmak için risk yönetim sürecini iyi yönetmelidir. Risk yönetimi, firmada oluşabilecek beklenmeyen kayıpların en düşük maliyetle karşılanması ve bu yönde koruyucu faaliyetler planlamasının yapılarak firmanın yönetilme süreci olarak ifade edilebilir. Finansal risklerin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi, firmanın geleceği için önemli olduğu kadar, ekonomik büyümenin sağlıklı ve daha istikrarlı gelişim göstermesi açısından da önemlidir. Finansal risklerin yönetilmesinde ana amaç,

firmayı iflasa götüreceğ değişkenlerin oluşma olasılığını ortadan kaldırmaktır. Risk yönetimi beraberinde olasılık planlamasını getirerek, “eğer olursa ne olur”, “ya olursa” sorularının yinelenmesini gerektirir (Emhan, 2009, s.212). Bir firma, finansal risk yönetim sürecini sağlıklı bir şekilde yönetirse,

- Borç yönetimi açısından; firmanın daha ucuza, daha hızlı ve daha yüksek kalitede borçlanma kaynaklarına ulaşması mümkün olacaktır.
- Kredi verenler açısından; daha güvenilir borçlu bulunacak, verilen taahhütler zamanında ve uygun şartlarda yerine getirilecektir.
- Yatırımcıların ise risklerini minimize ederek hedefledikleri optimum getiriye daha güvenilir şekilde elde etmesi sağlanacaktır.
- Kurumlar açısından; istihdam, vergi ve diğer sorumluluklar bakımından daha istikrarlı faaliyet gösteren, görev ve sorumluluklarını yerine getiren firmaların oluşturduğu bir düzen sağlanacaktır.
- Ekonomik açıdan ise büyüme olumlu yönde gelişim gösterecektir.

Türkiye’de imalat sanayii, ekonominin kalkınmasına önemli ölçüde katkıda bulunan sektörler arasındadır. İmalat sanayiinin gelişmesi, beraberinde istihdamın artmasına, dolayısıyla işsizliğin azaltılmasına etkide bulunmaktadır. şekil 1’de yer alan TÜİK verileri analiz edildiğinde, imalat sanayiinin Türkiye ekonomisi için önemi daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Şekil 1: GSYH Hesabında Sektörlerin Payları (%)

Kaynak: TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

Şekil 1'deki grafik, 2020 ve 2021 yıllarında hesaplanan üretim yöntemine göre Gayri Safi Yurtiçi Hasılasında (GSYİH) en büyük payın imalat sanayiine ait olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2022). İmalat sanayiinin 2020 yılında %19,1 ve 2021 yılında %22,2 ile GSYİH içerisindeki en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. İmalat sanayiini takiben, Toptan ve Perakende Ticaret Sektörünün 2020 yılında %12,4 ve 2021 yılında %13 paya sahip olduğu görülmektedir.

TÜİK tarafından kamuoyuyla paylaşılan 2020-2021 yıllarına ait Dış ticaret İstatistikleri incelendiğinde;

- 2020 yılı için ihracatın %42,8'ini, ithalatın %56'sını büyük ölçekli girişimler gerçekleştirmiştir. İhracatın yarısından fazlasını sanayi sektörü gerçekleştirmiştir. İmalat sanayi ürünleri ihracatının %58'ni ana faaliyeti sanayi olan girişimler %38,6'sını ana faaliyeti ticaret olan girişimler gerçekleştirmiştir. Ana faaliyeti sanayi olan girişimlerin yaptığı ihracatın %96,3'ünü imalat sanayi ürünleri oluştururken %1,9'unu tarım ve ormancılık ürünleri oluşturmuştur. İthalat kısmı analiz edildiğinde imalat sanayi ürünlerinin %45,6'sını sanayi, %42,5'i ticaret ve %11,8'i

diğer sektör girişimleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ana faaliyeti sanayi olan girişimlerin ithalatının %76,3'ünü imalat sanayi ürünleri, %4,8'ini tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünleri oluştururken, %3,6'sını madencilik ürünleri oluşturmuştur (TÜİK, 2023).

- b) 2021 yılı için ihracatın %41,6'sını, ithalatın %61,4'ünü büyük ölçekli girişimler gerçekleştirmiştir. İhracatın yarısından fazlasını sanayi sektörü gerçekleştirmiştir. İmalat sanayi ürünleri ihracatının %56,8'ini ana faaliyeti sanayi olan girişimler %39,9'unu ana faaliyeti ticaret olana girişimler gerçekleştirmiştir. Ana faaliyeti sanayi olan girişimlerin yaptığı ihracatın %96,2'sini imalat sanayi ürünleri oluştururken %1,7'sini tarım ve ormancılık ürünleri oluşturmuştur. İthalat kısmı analiz edildiğinde, imalat sanayi ürünlerinin %52,2'si sanayi, %38,8'i ticaret ve %9'u diğer sektör girişimleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ana faaliyeti sanayi olan girişimlerin ithalatının %72,2'sini imalat sanayi ürünleri, %4,2'sini tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünleri oluştururken, %4,3'ünü madencilik ürünleri oluşturmuştur (TÜİK, 2023).

2020-2021 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri analiz edildiğinde, Türkiye'de imalat sanayinin ekonomi içerisindeki payının yüksek olduğu görülmektedir.

İmalat sanayinin ekonomi içerisindeki önemini yıllık sanayi ve hizmet istatistiklerine bakarak söylemek mümkündür. TÜİK tarafından hazırlanan 2020-2021 yıllarına ait verilere göre imalat sanayinin durumu aşağıdaki gibidir (TÜİK, 2023):

- c) 2020 yılında Türkiye genelinde, üretim değerinde en yüksek değeri imalat sektörü gerçekleştirmiştir. 2020 yılında üretim değeri 2.839 milyar TL ile imalatta, 713 milyar TL ile ticarete, 584 milyar TL ile inşaatta, 463 milyar TL ile ulaştırma ve depolamada, 427 milyar TL ile elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımında gerçekleşmiştir.
- d) 2021 yılında ise Türkiye genelinde üretim değerinde en yüksek getiri imalat sektöründe gerçekleşmiştir. 2021 yılında 4 trilyon 889 Milyar TL imalatta, 1 trilyon 121 milyar TL ticarete, 835 milyar TL inşaatta, 771 milyar TL ulaştırma ve depolamada ve 666 milyar TL elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımında gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, imalat sanayiinin Türkiye ekonomisi içerisindeki önemi göz önünde bulundurulurak, imalat sanayi alt sektörlerinin risk derecelendirmesi yapılmıştır. Bu amaçla çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle literatür incelemesine yer verilmiştir. Ardından yöntem açıklanmış ve geliştirilen CIRITIC Temelli PROMETHEE II Yöntemi ile gerçekleştirilen uygulama hakkında bilgiler verilmiş, bulgular hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

şenkayas ve Hekimoğlu (2013), çalışmalarında, duş tekneleri üreten bir firmanın tedarikçi seçimini beş adet alternatif tedarikçiyi, beş kriter (mesafe, kalite, teknolojik olanaklar, maliyet, tedarik performansı) belirleyerek PROMETHEE Yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda PROMETHEE yöntemi, tedarikçi alternatiflerini farklı tercih fonksiyonları ile belirlemiş ve PROMETHEE yönteminin diğer çok kriterli karar verme yöntemlerine göre daha ayrıntılı ve basit bir analiz sunduğu ifade edilmiştir.

Tüminçin vd. (2022), COVID-19 Salgınının Gıda Sektörü Üzerindeki Finansal Performans Etkisini Entropi Tabanlı ve Promethee yöntemi ile 2017-2020 dönemini ele alarak analiz etmişlerdir. Analizde, firmalara ait 16 adet mali oranı kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, 2017-2020 dönemi için en yüksek finansal performans değerine Kervan Gıda firmasının, en düşük finansal performans değerine de Tetamat Gıda firmasının sahip olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca ilgili dönemde gıda sektöründe yer alan 17 firma için finansal performans sıralaması sunmuşlardır.

Baydaş ve Elma (2021), Finansal Performans ölümünde çok Kriterli Karar Verme ve Ağırlıklandırma yöntemlerinin karşılaştırılması ve kriter önerisinde bulunmak üzere BIST'te bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada finansal performans ve hisse senedi getirisi arasında en doğru ilişki kuran modelin, karar verme noktasında en verimli model olacağı varsayılmıştır. Çalışma sonucunda, PROMETHEE TOPSIS ve WSA'ya göre daha güçlü ağırlıklandırma tekniklerinde Hibrit yöntemin, Entropi ve Eşit ağırlıklandırmadan daha başarılı olduğu ortaya konulmuştur.

Adalı ve Işık (2017), Fason İmalatçı Seçim Problemi için MAUT (ok Nitelikli Karar Verme) yöntemini uyguladıkları çalışmada, kriterler arası ağırlıklandırmayı yapmak için

CRITIC ağırlıklandırma yontemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda Denizli çevresinde fason üretim yapan firmalar arasında A3-A4-A1-A2 şeklinde bir sıralama bulmuşlardır.

Akkaya ve Demireli (2010), halka açılma kararı verecek bir firmanın bu kararını televizyon, gazete, radyo ve dergi kanallarından hangi seçenekleri kullanarak ilan etmesi gerektiğini maliyet, geniş kitleye ulaşma, etkinlik ve imaj çerçevesinde PROMETHEE yontemiyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ekonomik büyümenin yaşanması durumunda televizyonun, daralmanın yaşanması durumunda ise derginin seçilmesi gerektiğini tespit etmişlerdir.

Kazan ve Özdemir (2014), büyük ölçekli holdinglerin finansal performansının değerlendirilmesinde BIST'te işlem goren on dört büyük ölçekli holdingin 2009-2011 yıllarına ait mali tablolarından on dokuz mali oranı dikkate almışlardır. Uygulamada mali oranların ağırlıklandırması CRITIC yontemiyle yapılmış ve daha sonra TOPSIS yontemi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda en iyi performansın TAV Havalimanlarına, en düşük performansın DYHOL'a ait olduğuna ulaşmışlardır.

Korkmaz ve Öztel (2020), BIST ana metal sanayi endeksinde faaliyet gosteren on yedi işletmenin finansal performansını ölçmek üzere 2014-2018 dönemine ait mali tablolarından on iki adet mali oranı dikkate alarak Entropi tabanlı PROMETHEE yontemini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda EREGL ve ERBOS firmalarının en başarılı, BURCE, IZDC ve OZBAL firmalarının düşük finansal performansa sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

Özkan ve Ağ (2021), BIST İmalat Sektörü'nde işlem goren, Sürdürülebilirlik raporu yayımlayan ve ortak kriterlere sahip altı firmayı dikkate alarak, bu firmaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını CRITIC-ARAS Entegre modeliyle analiz etmişlerdir. Çevresel, Sosyal ve Ekonomik sürdürülebilirlik kriterleri belirlenmiş ve kriterlerin ağırlıklandırması CRITIC ağırlıklandırma yontemiyle hesaplanmıştır. Daha sonra CRITIC-ARAS entegre yontemi ile kurumsal sürdürülebilirlikte OTKAR, ekonomik sürdürülebilirlikte AYGZ ve çevresel sürdürülebilirlikte KERVT firmalarının başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Apan ve Öztel (2020), BIST’te işlem gören Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları (GSYO)’nın finansal performansını değerlendirmek üzere CRITIC-PROMETHEE bütünleşik karar verme yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada 7 adet GSYO ele alınmış, 2012-2016 yılları için 12 mali oran belirlenerek oranlar arası ağırlık CRITIC yöntemiyle belirlenerek, GSYO’ların finansal performansı PROMETHEE yöntemiyle hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda Gözde GSYO’nun birinci sırada, Versaturk GSYO’nun yedinci sırada olduğu tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, uygulama aşamasında kullanılacak 13 adet mali oranın ağırlıkları, CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi ile belirlenmiş, ardından PROMETHEE II Yöntemi ile alt sektörlerin finansal risk derecelendirmesi yapılmıştır. Her iki yönteme ilişkin işlem adımları ve denklem notasyonları sırası ile bu kısımda açıklanmıştır.

2.1. CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi

CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) Yöntemi, 1955 yılında Diakoulaki vd. tarafından literatüre kazandırılmıştır (Diakoulaki vd., 1995). Yöntem, kriterler arası korelasyon ilişkilerini dikkate alarak, kriterlerin bir arada değerlendirilerek göreceli önemlerinin objektif bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Diakoulaki vd. (1995)’ne göre, karar probleminde, k alternatiften oluşan sonlu bir A kümesi A_i ($i=1,2,\dots,k$) ve m adet kriter B_j ($j=1,2,3,\dots,m$) olduğu varsayılarak beş adım izlenir. CRITIC yönteminin işlem adımları aşağıdaki gibidir:

Adım 1: Karar Matrisinin Düzenlenmesi

İlk önce karar matrisi düzenlenir. Matris farklı alternatiflere karşılık gelen kriterlerden oluşmaktadır. X matrisi Eşitlik 1’deki gibi olsun:

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1m} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{nk} & \dots & X_{km} \end{bmatrix} \quad (1)$$

$i = (1, \dots, k)$ ve $j = (1, \dots, m)$

Eşitlik 1’de belirtilen karar matrisinde k alternatif sayısını ve m kriter sayısını ifade eder.

Adım 2: Normalizasyonun Yapılması

Bu adımda kriter değerlerinin ortak birime dönüştürülmesi amacıyla normalizasyon işlemi Eşitlik 2 yardımıyla yapılır.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})} \quad (2)$$

$\min x_{ij}$, j kriterine ait en düşük değeri; $\max x_{ij}$, j kriterine ait en yüksek değeri, x_{ij}^* ise normalize edilmiş kriter değerini temsil etmektedir.

Adım 3: Kriterler Arası Korelasyonun Hesaplanması

Bu adımda kriterler arasında ilişkinin gücünü tespit edilmek amacıyla kriter çiftleri arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanır. Eğer karar matrisine ait değerler normal dağılıyorsa Eşitlik 3'teki Pearson Korelasyon Katsayısı formülü kullanılır. Normal dağılım sözkonusu değilse Eşitlik 4'teki Spearman Sıra Korelasyon Katsayısı formülü ile hesaplama yapılır (Bulğurcu, 2019, s.1944).

Normal dağılımda;

$$p_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

Normal dağılım gerçekleşmediğinde;

$$p_{jk} = 1 - \frac{\sigma^* \sum_{i=1}^m d^2}{n * (n^2 - 1)} \quad (4)$$

formülleri kullanılır. Bu çalışmada karar matrisine ait değerler normal dağılım gösterdiğinden Eşitlik 3 kullanılmıştır.

Adım 4: Bilgi Miktarının (C_j) Hesaplanması

Karar matrisinin normalize edilmiş sütun değerlerinin standart sapması σ_j kullanılarak, toplam bilgi miktarı Eşitlik 5'teki formül yardımıyla hesaplanır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - p_{jk}) \quad (5)$$

Adım 5: Kriter ağırlıklarının belirlenmesi,

Eğitlik 6'daki formül ile hesaplamalar yapılarak en yüksek değere sahip olan kriterin en yüksek önem düzeyine sahip olduğu kabul edilir.

$$w_j = C_j \sum_{k=1}^n C_k \quad (6)$$

2.2. PROMETHEE II Yöntemi

PROMETHEE (The Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations) Yöntemi, 1982 yılında J.P. Brans tarafından ÇKKV olarak literatüre kazandırılmıştır. Literatürde yatırım kararı verme, performans analizi, tercih sıralaması gibi konularda çeşitli alanlarda kullanımı mevcuttur. PROMETHEE yönteminde sıralama problemini çözmek için iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar PROMETHEE I ve II'dir. PROMETHEE I ile kısmi bir ön sıralama yapılırken, PROMETHEE II ile olası veri setinde tam bir ön sıralama yapılır (Brans ve Vincke, 1985). Bu çalışmada, PROMETHEE II tercih edilmiştir. PROMETHEE II altı adımdan oluşmakta olup adımlar sonucunda kriterlerin önemlilik seviyesi elde edilmektedir. Bu adımlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Adım 1: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Bu adımda alternatiflerin fayda ve maliyet yaklaşımı çerçevesinde hangisi bağlamında değerlendirileceğine Eğitlik 7 ve Eğitlik 8'deki kriterler göz önünde tutularak karar verilir.

$$\text{Fayda kriteri dikkate alınacaksa: } R_{ij} = \frac{(X_{ij} - \min(X_{ij}))}{(\max X_{ij} - \min(X_{ij}))} \quad (7)$$

$$\text{Maliyet kriteri dikkate alınacaksa: } R_{ij} = \frac{(\max X_{ij} - X_{ij})}{(\max X_{ij} - \min(X_{ij}))} \quad (8)$$

Adım 2: Alternatiflerin Birbirlerine Göre Farklarının Alınması

Bu adımda alternatiflerin farkları ele alınan alternatifin kendisi hariç tüm alternatif değerleri ile arasındaki fark alınarak matris oluşturulur. M1-M2, M1,M3 ..... M1-Mn, şeklindedir.

Adım 3: Tercih Fonksiyonun Hesaplanması:

Brans ve Marescha tarafından altı tip genelleştirilmiş tercih fonksiyonu bulunmaktadır. Ancak karar vericinin bunu belirlemesi zor olabilir. Bu sorunu önlemek için Eşitlik 9-12 arasındaki hesaplamalar izlenmelidir (Athawale ve Chakraborty, 2010, s.60-61):

$$P_j(a, b) = 0 \text{ eğer } R_{aj} \leq R_{bj} \quad (9)$$

$$D(M_a - M_b) \leq 0 \quad (10)$$

$$P_j(a, b) = (R_{aj} - R_{bj}) \text{ eğer } R_{aj} > R_{bj} \quad (11)$$

$$D(M_a - M_b) > 0 \quad (12)$$

Belirtilen adımlar, alternatiflerin birbirinden farkı alınarak bir matris oluşturulur ve adımlar bu matris üzerinde uygulanır. Farklardan oluşturulan matriste bulunan değer sıfırdan küçük veya eşitse sıfır değerini alacak, sıfırdan büyük bir değer bulunmuşsa değer aynı şekilde bırakılacaktır.

Adım 4: Toplam Tercih Fonksiyonunun Hesaplanması

Bu adımda daha önceden belirlenen olasılık ve ağırlık değerleri kullanılarak Eşitlik 13 yardımıyla hesaplama yapılır.

$$\pi(a, b) \sum_{j=1}^k P_j(a, b) W_i \div \sum_{j=1}^m W_j \quad (13)$$

Eşitlik 13'teki P değeri olasılık, kriter ağırlığı gibi bir değeri ifade etmektedir. Bu çalışmada P değeri; her bir alternatif için, CRITIC yöntemiyle belirlenen mali oranların ağırlık değerleridir. Formül uygulandıktan sonra her bir satırın toplamı alınır ve toplamlar ile alternatiflerden oluşan matris düzenlenir.

Adım 5: Çıkış ve Giriş Geçişlerinin Akışının Belirlenmesi

Bu adımda giriş ve çıkış durumuna göre alternatiflerin baskınlık değerleri bulunur. Çıkış akışı satırları giriş akışı sütunları temsil etmekte, Eşitlik 14 ile Eşitlik 15 yardımıyla sonuçlar hesaplanmaktadır.

$$\text{Çıkış akışı: } \varphi^+ = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(a, b) \quad (14)$$

$$\text{Giriş akışı: } \varphi^- = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(a, b) \quad (15)$$

Adım 6: Her Bir Alternatifin Net Geçiş Akışının Tespiti

Bu adımda net geçiş akışı Eşitlik 16'daki formülle hesaplanır

$$\varphi(\alpha) = \varphi^+(\alpha) - \varphi^-(\alpha) \quad (16)$$

PROMETHEE II yöntemi adımları yukarıda belirtildiği gibi izlendiğinde, elde edilen sonuçların değerlendirilmesi; bulunan değer sıfıra ne kadar yakınsa önemlilik düzeyi o derece düşük olup, değer pozitif ve sıfırdan uzaklaştıkça söz konusu kriter o derece önemli olmaktadır.

3. UYGULAMA

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Türkiye imalat sanayiindeki alt sektörlerin finansal risk düzeyinin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla CRITIC Temelli PROMETHEE Modeli geliştirilmiştir. Çalışmada daha önce belirtildiği üzere, finansal risk üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, Borsa İstanbul ile ilgili literatür dikkate alındığında; yapılan çalışmaların genel anlamda firmalara odaklandığı, firmaların risklilik düzeyini ve finansal performansını değerlendirdiği, sektörler arası ilişkileri konu edinen çalışmaların ise yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Bu çalışmanın bu bağlamda akademik alanyazına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

3.2. Veri Seti

Bu çalışmada, İmalat sektöründe yer alan alt sektörlerin risk derecelendirmesi ÇKKV yöntemlerinden CRITIC temelli PROMETHEE II Yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma, BIST Sınai endeksinde işlem gören firmaların, bağlı oldukları imalat sanayinin alt sektörleri

dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, imalat sanayii kapsamında ele alınan 9 alt sektöre ait veriler Veri Analiz Platformu (VAP) veri tabanından alınmıştır. Bu sektörler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: VAP’a Göre alışma Kapsamındaki İmalat-Tüm Sektörleri

Çalışma Kapsamında Kullanılan Sektör Kodu	SEKTÖR
S1	Ana Metal Sanayi
S2	Orman rnleri ve Mobilya
S3	Taş ve Toprağa Dayalı
S4	Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım
S5	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik rnleri
S6	Gıda İçecek ve Tütün
S7	Diğer İmalat
S8	Tekstil Giyim Eşyası ve Deri
S9	Kağıt ve Kağıt rnleri Basımı

Kaynak: <https://www.vap.org.tr/donemsel-finansal-oranlar>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

Çalışma kapsamında yapılan literatür incelemesi sonucunda; finansal risk düzeyinin tespiti için kullanılan mali oranlar incelenmiş ve çalışmada kullanılacak 12 adet mali oran belirlenmiştir. Bu mali oranlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Mali Oranların Belirlenmesinde Dikkate Alınan alışmalar

Yazar	alışma Yılı	alışma Adı	Mali Oranlar
Altman	1968	Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy	S/TV, DK/TV, FAVÖK/TV, PD/TY, S/TV
BEAVER vd.	1970	The Association between Market Determined And Accounting Determined Risk Measures	Likitide Oranı, Kaldıraç Oranı
Mustafa YANARTAŞ	2010	Firmaların finansal riskliliğinin belirlenmesine yönelik bir model nerisi	Finansman Giderleri/Net Satışlar
Rowe, T. and Kim, J. S.	2010	Analyzing the Relationship Between Systematic Risk and Financial Variables in the Casino Industry	Cari Oran, Aktif Devir Hızı, Kaldıraç oranı
Cihan TANRIVEN,	2011	Sistematik Riskin Belirleyicileri: İMKB’de Sektörel Karşılaştırma	Kaldıraç Oranı

Emine Ebru AKSOY			
Amorim, A. L. G. C., Lima, I. S., & Murcia, F.D.R	2012	Analysis of the Relationship Between Accounting Information and Systematic Risk in the Brazilian Market	Likidite Oranı Kaldıraç Oranı
Faeza, A. and Eslamb, B.	2013	The Effect of Financial Ratios on Systematic Risk Index	Cari Oran, Kaldıraç Oranı, Likidite Oranı, ROA, ROE, Brüt Kar Marjı, Ticari Alacak Devir Hızı, ÇS/TV
Hosseinpour, A. and Saeidi, P.	2016	The Relationship between Financial Ratios and Systematic Risk in Cement Industry in Tehran Stock Exchange	Cari Oran, Stok Devir Hızı, ROA, ROE
Uyar, U. ve Çağlak, E.	2019	Çimento Sektörü Açısından Sistemantik Risk – Finansal Oran İlişkisi: Ana Çimento Üreticisi Ülkeler Karşılaştırması	Cari Oran, ROE, Faaliyet Kar Marjı
Ceyda Yerdelen Kaygın, Bener Güngör	2019	Finansal Oranlar ile Risk (Beta) Arasındaki İlişki: BIST Örneği	Cari Oran, Likidite Oranı, Kaldıraç Oranı, KVVY/TV, Ticari Alacak Devir Hızı

ÇS: Çalışma Sermayesi, TV: Toplam Varlıklar, DK: Dağıtılmayan Karlar, Piyasa Değeri, TY: Toplam Yabancı Kaynaklar, S: Satışlar, ROA: Aktif Karlılığı, ROE: Özkaynak Karlılığı, KVVY: Kısa Vadeli Yükümlülükler.

Literatür incelemesi kapsamında, finansal riski etkilediği bulgusuna ulaşılan mali oranlar dikkate alınmıştır. Ayrıca, mali oranlar belirlenirken, veri kısıtı yaşanmaması için Veri Analiz Platformu (VAP) tarafından toplu olarak ve sektörel bazda paylaşılan oranlar çerçevesinde kalınmıştır. Bunun sonucunda Tablo 3'te belirtilen 12 adet mali oran kullanılmasına karar verilmiştir. Mali oranların 2016-2020 yılları arasındaki 5 yıllık sektör ortalama değerlerinden veri tabanı oluşturulmuştur.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Mali Oranların Kod ve Adları

Mali Oran Kodu	Mali Oran Adları	Hedef
F1	Cari Oran	Fayda
F2	Likidite Oranı	Fayda
F3	Finansal Kaldıraç	Maliyet
F4	KVVY/TV	Maliyet
F5	Stok Devir Hızı 1	Fayda
F6	Ticari Alacak Devir Hızı	Fayda
F7	Aktif Devir Hızı	Fayda
F8	Aktif Karlılık (ROA)	Fayda

F9	Özkaynak Karlılığı (ROE)	Fayda
F10	Brüt Kar Marjı	Fayda
F11	Faaliyet Kar Marjı	Fayda
F12	Finansman Giderleri / Hasılat	Maliyet

Kaynak: <https://www.vap.org.tr/2016-2021-ortalama-finansal-oranlar>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

Tablo 3'te yer alan mali oranların önemlilik düzeyleri CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi ile belirlenmiş ve ağırlıkları hesaplanmıştır. Ardından, belirlenen ağırlıkların veri olarak kullanıldığı PROMETHEE II Yöntemi uygulanmış ve alt sektörlerin finansal risk düzeylerine ilişkin sıralama belirlenmiştir.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Geliştirilen CRITIC Temelli PROMETHEE II Modeli ile elde edilen bulgular Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4: Mali Oranların CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemiyle Belirlenen Önemlilik Düzeyleri

Finanslar Oran Kodları	Önemlilik Düzeyleri	Finanslar Oran Kodları	Önemlilik Düzeyleri
F1	7%	F7	11%
F2	6%	F8	9%
F3	8%	F9	7%
F4	11%	F10	9%
F5	8%	F11	7%
F6	9%	F12	9%

Çalışma kapsamında CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi ile belirlenen mali oranların ağırlık durumu Tablo 4'e göre incelendiğinde, en yüksek ağırlığın KVVY/TV (F4) ile Aktif Devir Hızı (F7)'na ait olduğu, en düşük ağırlığın ise Likidite Oranı (F2)'na ait olduğu görölmektedir.

Mali oranların ağırlıklandırması yapıldıktan sonra sektörlerin risklilik derecelendirmesi yapılmak üzere CRITIC Temelli PROMETHEE II yöntemine geçilmiştir. Çalışmamızda bu adımlar izlenerek elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Sektörlerin PROMETHEE II Yöntemine Göre Risklilik Sıralaması

Sıralama	$\varphi(\alpha)$ Değeri	Sektör Kodu	Sektör Adı
1	0,2070	S7	Diğer İmalat

2	0,1476	S9	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Basımı
3	0,0794	S8	Tekstil Giyim Eşyası ve Deri
4	0,0656	S3	Taş ve Toprağa Dayalı
5	0,0606	S5	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünleri
6	0,0436	S4	Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım
7	0,0366	S2	Orman Ürünleri ve Mobilya
8	- 0,0712	S6	Gıda İçecek ve Tütün
9	- 0,0732	S1	Ana Metal Sanayi

Çalışma bulguları analiz edildiğinde, Tablo 5’te elde edilen sonuçlara göre en düşük riske Diğer İmalat (S7) alt sektörünün, en yüksek riske ise Ana Metal Sanayi (S1) sektörünün sahip olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Türkiye’nin ekonomik büyümesine en büyük katkıyı imalat sanayii vermektedir. Bu katkının; istihdamı arttırıcı, işsizliği azaltıcı, kişi başına düşen gelirin artışı, ekonomik büyümeye katkı sağlanması gibi birçok olumlu etkisi olmaktadır. Bu bakımdan sektörün gelişimi hakkında bilgi sahibi olmak ve maruz kalınan finansal riskleri tespit etmek sektöre yarım yapan girişimciler, kredi verenler, sermaye sağlayanlar ve kamu yönetimi açısından önemlidir. Sektöründeki belirsizliklerin azaltılması, finansal risklerin tanımlanması ve planlı olarak yönetilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmada imalat sanayiine odaklanılmış ve alt sektörlerin finansal risk derecelendirmesi yapılmıştır.

Çalışmada firmanın riskliliğinde firmanın finansal performansını etkileyen mali oranları inceleyen çalışmalar ele alınmış ve bu çalışmalardan bir veri seti oluşturulmuştur. Veri seti olarak; imalat sanayiindeki 9 alt sektörün 2016-2020 dönemlerine ait 12 adet mali oranın sektör ortalama değerleri dikkate alınmıştır. Ampirik analizler, CRITIC Ağırlıklandırma Temelli PROMETHEE II Yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucunda “Diğer İmalat” sektörünün en düşük finansal riske, “Ana Metal Sanayi”nin ise en yüksek finansal riske sahip olduğu görülmüştür. Tüm alt sektörler bakımından değerlendirme yapıldığında ise alt sektörler bakımından 1. sıradaki “Diğer İmalat” ve 2. sıradaki “Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Basımı” sektörlerinin diğer alt sektörlerden

keskin skorlarla ayrışarak düşük finansal riske sahip oldukları görülmüştür. Benzer şekilde son iki sırada yer alan “Gıda İçecek ve Tütün” ile “Ana Metal Sanayi” alt sektörlerinin de yüksek risk bakımından diğer alt sektörlerden ayrıştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sıralamada, 3-7 arasında olan alt sektörler ise nispeten birbirlerine yakın finansal risk düzeyindedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar alt sektörlerin birbirinden farklı finansal risk düzeylerinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Sonuçlar, finansal risk yönetiminde imalat sanayiinin bir bütün olarak değil alt sektörler bakımından ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bazı alt sektörlerin riskleri, diğer alt sektörlerle nispeten yüksektir. Dolayısıyla alt sektörler için tekdüze bir finansal risk yönetiminin tüm alt sektörleri kapsayamama, diğer bir ifade ile bazı finansal risklere karşı alt sektörleri koruyamama durumu söz konusu olabilir. Bu nedenle finansal risk yönetimi bakımından tüm alt sektörlerin ayrı ayrı risk yönetimine tabi tutulmaları gerektiği, bu çalışmanın önemli bir çıktısıdır. CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi ile yapılan analizler sonucunda, tüm sektörlerin maruz kalabileceği risklerin özellikle; kısa vadeli borçların yönetimi, işletme varlıklarının yönetimi ve karlılıkla ilgili olabileceği sonucuna ulaşılmış olup, bu bulgular da çalışmanın önemli çıktılarıdır. CRITIC Ağırlıklandırma Yöntemi ile elde edilen sonuçlar, mali oranların birbirlerine yakın ağırlıklarının olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Bu nedenle risk yönetiminin etkinliğinin artırılması için tüm mali oranların takibinin yapılmasının önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmaların genel anlamda firmalara odaklandığı, firmaların risklilik düzeyini ve finansal performansını değerlendirdiği ancak sektörler arası ilişkileri konu edinen çalışmaların ise yeterli düzeyde olmaması çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sonuçları, akademik alanyazında yapılacak olan firmaların riskliliği, firmaların performansı, firmaların kredi derecelendirmesi ve firmaların başarısı konularında sektörel risklilik ve düzeyi hakkında bilgi sağlayacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

Adalı, E. A. ve Işıık, A. T. (2017). CRITIC and MAUT methods for the contract manufacturer selection problem. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(5), 88-96.

Akkaya, G. C. ve Demireli, E. (2010). Finansal kararların verilmesinde PROMETHEE sıralama yöntemi. *Ege Akademik Bakış*, 10(3), 845-854.

Altman, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.

Amorim, A. L. G. C., Lima, I. S. ve Murcia, F. D. R. (2012). Analysis of the relationship between accounting information and systematic risk in the Brazilian market. *Revista Contabilidade & Finanças*, 23, 199-211.

Athawale, V. M., Chatterjee, P. ve Chakraborty, S. (2012). Decision making for facility location selection using PROMETHEE II method. *International Journal of Industrial and Systems Engineering 1*, 11(1-2), 59-64.

Baydaş, M. ve Elma, O. E. (2021). Finansal performans ölçümünde ÇKKV ve ağırlıklandırma yöntemlerinin karşılaştırılması için objektif bir kriter önerisi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Karar Verme: Yönetim ve Mühendislik Uygulamaları*, 4 (2), 257-279.

Beaver, W., Kettler, P. ve Scholes, M. (1970). The association between market determined and accounting determined risk measures. *The Accounting Review*, 45(4), 654-682.

Brans, J. P. ve Vincke, P. (1985). Note—A Preference Ranking Organisation Method: (The PROMETHEE Method for Multiple Criteria Decision-Making). *Management Science*, 31(6), 647-656.

Bulğurcu, B. (2019). Çok nitelikli fayda teorisi ile CRITIC yöntem entegrasyonu: Akıllı teknoloji tercih örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1930-1957.

Demirci, S.N. (2017). İmalat Sanayi Sektöründe Üretim ve Banka Kredileri İlişkisi: Türkiye için Eş bütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Araştırma Makalesi* 19(1),35-61.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.

Emhan, A. (2009). Risk yönetim süreci ve risk yönetmekte kullanılan teknikler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 209-220.

Faez, A. ve Eslam, B. (2013). The effect of financial ratios on systematic risk index. *Management Science Letters*, 3(11), 2775-2780.

Hosseinpour, A. ve Saeidi, P. (2016). The relationship between financial ratios and systematic risk in cement industry in Tehran stock exchange. *Research Journal of Management Reviews*, 2(2), 80-84.

Kaplan, S. ve Garrick, B. J. (1981). On the quantitative definition of risk. *Risk Analysis*, 1(1), 11-27.

Kaygın, C. Y. ve Güngör, B. (2019). Finansal Oranlar ile Risk (Beta) Arasındaki İlişki: BİST Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1883-1896.

Kazan, H. ve Özdemir, O. (2014). TOPSIS ve CRITIC yöntemleri ile büyük ölçekli holdinglerin finansal performans değerlendirmesi. *Uluslararası Yönetim ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, 3(4), 203-224.

Keskin, D. A. (2010). İşletmelerin sürekliliğini sağlamada kritik öneme sahip risk yönetimi ve risk odaklı denetim yaklaşımı. *Denetişim*, (4), 38-46.

Korkmaz, K. ve Öztel A. (2020), BIST ana metal sanayi endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının Entropi tabanlı PROMETHEE yöntemiyle ölçülmesi: 2014-2018 dönemi. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(2), 57-85.

Apan M. ve Öztel, A. (2020). Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının CRITIC-PROMETHEE bütünleşik karar verme yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 54-73.

Özkan, T. ve Ağ, A. (2021). Corporate sustainability performance assessment: CRITIC-ARAS integrated model. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5208-5229.

Polat, H. (2011). Türkiye Ekonomisinde İmalat Sanayi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1.2, 24-39.

Rowe, T., ve Kim, J. (2010). Analyzing the relationship between systematic risk and financial variables in the casino industry. *UNLV Gaming Research & Review Journal*, 14(2), 47-57.

Şenkayas, H. ve Hekimoğlu, H. (2013). Çok kriterli tedarikçi seçimi problemine PROMETHEE yöntemi uygulaması. *Verimlilik Dergisi*, (2), 63-80.

Tanrıöven, C. ve Aksoy, E. E. (2011). Sistemik riskin belirleyicileri: İMKB'de sektörel karşılaştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (51), 119-138.

TÜİK (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45834>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

TÜİK (2023a). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisim-Ozelliklerine-Gore-Dis-Ticaret-Istatistikleri-2020-37408>, Erişim Tarihi: 02.03.2023.

TÜİK (2023b). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisim-Ozelliklerine-Gore-Dis-Ticaret-Istatistikleri-2021-45583>, Erişim Tarihi: 02.03.2023

TÜİK (2023c). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-ve-Hizmet-Istatistikleri-2020-37190>, Erişim Tarihi:02.03.2023.

TÜİK (2023d). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-ve-Hizmet-Istatistikleri-2021-45836>, Erişim Tarihi: 02.03.2023.

VAP (2022). <https://www.vap.org.tr/donemsel-finansal-oranlar>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

VAP (2022). <https://www.vap.org.tr/2016-2021-ortalama-finansal-oranlar>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

Tüminçin, K., Öztel, A. ve Korkmaz, K. (2022). Entropi tabanlı PROMETHEE yöntemi ile Covid-19 pandemisinin finansal performans üzerindeki etkisinin araştırılması: Bilişim sektörü örneği. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 7(2), 49-92.

Yanartaş, M. (2010). Firmaların finansal riskliliğinin belirlenmesine yönelik bir model önerisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

Yücel, A. T., Mandacı, P. E. ve Kurt, G. (2007). İşletmelerin finansal risk yönetimi ve türev ürün kullanımı: İMKB 100 endeksinde yer alan işletmelerde bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 1-9.

Uyar, U. ve Çağlak, E. (2019). Çimento sektörü açısından sistematik risk–finansal oran ilişkisi: Ana çimento üreticisi ülkeler karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 231-248.

EKLER: Uygulama Bulgularına İlişkin Tablolar

Tablo 6: Sektörlerin Mali Oranlarının Sektör Ortalama Değerleri

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12
S1	1,55	0,72	58,22	48,38	3,93	5,59	1,17	9,41	25,80	20,20	15,59	6,19
S2	1,10	0,42	62,24	48,02	2,12	6,85	0,83	7,47	28,31	36,62	16,46	10,13
S3	1,38	0,90	51,94	38,19	4,12	4,80	0,97	14,72	32,00	25,10	16,61	3,36
S4	1,53	0,85	59,61	48,52	3,67	4,02	1,02	13,30	30,67	25,51	16,23	8,78
S5	1,85	0,99	53,84	43,81	3,62	5,52	0,99	15,78	35,82	27,13	17,18	7,32
S6	1,51	0,75	54,09	44,38	3,77	6,83	0,90	9,10	18,42	24,45	13,74	5,76
S7	1,02	0,72	86,49	2,54	2,54	0,77	4,90	31,73	36,93	16,87	16,89	81,87
S8	1,33	0,80	54,84	41,86	2,46	4,75	0,75	11,27	22,99	30,71	20,20	9,90
S9	2,09	1,21	55,99	49,50	3,97	5,44	1,16	18,30	43,91	24,50	18,04	5,16

Tablo 7: Korelasyon Tablosu

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12
F1	1,00	0,84	0,58	-0,56	0,71	0,37	-0,45	-0,13	0,40	-0,09	0,06	0,55
F2	0,84	1,00	0,34	-0,15	0,66	-0,09	-0,11	0,29	0,59	-0,33	0,30	0,22
F3	0,58	0,34	1,00	-0,86	0,52	0,79	-0,95	-0,77	-0,28	0,45	0,01	0,97
F4	-0,56	-0,15	-0,86	1,00	-0,38	-0,86	0,95	0,86	0,24	-0,55	0,07	-0,96
F5	0,71	0,66	0,52	-0,38	1,00	0,22	-0,87	0,90	0,65	-0,25	0,28	-0,06
F6	0,37	-0,09	0,79	-0,86	0,22	1,00	-0,87	-0,89	-0,41	0,62	-0,27	0,86
F7	-0,45	-0,11	-0,95	0,95	-0,33	-0,87	1,00	0,90	0,36	-0,64	0,00	-0,99
F8	-0,13	0,29	-0,77	0,86	-0,12	-0,89	0,90	1,00	0,65	-0,64	0,21	-0,86
F9	0,40	0,59	-0,28	0,24	0,16	-0,41	0,36	0,65	1,00	-0,25	0,34	-0,28
F10	-0,09	-0,33	0,45	-0,55	-0,44	0,62	-0,64	-0,64	-0,25	1,00	0,28	0,53
F11	0,06	0,30	0,01	0,07	-0,39	-0,27	0,00	0,21	0,34	0,28	1,00	-0,06

F12	0,55	0,22	0,97	-0,96	0,47	0,86	-0,99	-0,86	-0,28	0,53	-0,06	1,00
-----	------	------	------	-------	------	------	-------	-------	-------	------	-------	------

Tablo 8: Standart Sapma Değerleri

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12
SP	0,314	0,274	0,305	0,314	0,380	0,299	0,317	0,302	0,304	0,288	0,271	0,319

Tablo 9: PROMETHEE II'ye G6re Giriş ve ıkış Geçiş Akış Tablosu

Sekt6rler	Q ⁺	Q ⁻	(Q ⁺) – (Q ⁻)
S1	0,077	0,150	-0,0732
S2	0,077	0,040	0,0366
S3	0,143	0,077	0,0656
S4	0,092	0,048	0,0436
S5	0,163	0,102	0,0606
S6	0,073	0,144	-0,0712
S7	0,307	0,100	0,2070
S8	0,128	0,049	0,0794
S9	0,241	0,094	0,1476

MUHASEBEDE HİLE KAVRAMI VE HİLE DENETİMİ

Hülya Çiftçi

Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Doktora

hullya.cftci@gmail.com ORCID: 0000-0002-0374-1280

Doç. Dr. Halim Akbulut*

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

hakbulut@bartin.edu.tr Araştırmacı ID: 37166, ORCID:0000-0002-1542-4477

ÖZ

İşletmelerin varlığı ve geleceği, son yıllarda artış gösteren hile ve yolsuzluklarla tehdit edilmektedir. Sonuç olarak, hilenin tespiti ve önlenmesi işletmeler için çok önemlidir. Denetim literatüründe işletmeler için fazlasıyla maliyetli olan hile denetimi fikri ortaya çıkmaya başlamıştır. Mali tabloların hile, hata veya hatalı beyandan arınmış olduğuna dair bir güvence düzeyi sunmak için hile denetimi adı verilen planlanmış bir işlem gerçekleştirilir. Bu yazıda, önce hile ve hile ile ilgili kavramlarının teorik açıklamaları sunulmakta, ardından hile tespitini sağlayan hile denetimi kavramı açıklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hile, Hile Üçgeni, Hile Denetimi, Hile Denetim Teknikleri

THE CONCEPT OF FRAUD IN ACCOUNTING AND FRAUD CONTROL

ABSTRACT

The fraud and corruption experienced in recent years pose a threat to the existence and future of businesses. Therefore, the prevention and detection of fraud is important for businesses. The concept of fraud control, which is very costly for businesses, has started to take place in the audit literature. A fraud audit is a planned activity performed to provide reasonable assurance as to whether the financial statements are free from fraud, error or misstatement.

In this study, firstly, the concepts of cheating and cheating are explained theoretically, and then the concept of cheating control, which provides cheating detection, is explained.

Keywords: Fraud, Fraud Triangle, Fraud Control, Fraud Control Techniques

GİRİŞ

Hile veya sahtekârlık, yetki veya kaynakların kötüye kullanılması, zimmete para geçirme vb. dahil olmak üzere güven ihlali oluşturan yasa dışı eylemlerdir. Her zaman hile olsa da, 2000'lerin başında Enron ve Worldcom gibi büyük şirketleri içeren skandallar piyasalar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuş ve finansal raporlamada olası hilelere karşı ciddi önlemler alınması gerektiğine dair farkındalığı artırmıştır.

Finansal hile, usulsüzlükler yoluyla muhasebe ilke ve standartlarının ihlalidir. Yasal kısıtlamalardaki kusur ve eksiklikler ve muhasebe uygulamalarındaki esneklikler finansal hilelere neden olmaktadır. Özellikle muhasebe politikalarında bir takım etkisiz prosedürler ve iç kontrol sistemleri kullanarak üst yönetim, firmaları arzu ettikleri başarıyı yaşıyormuş gibi gösterebilir. Mali sistemin işlevselliği üzerindeki hileli mali raporlamanın etkisi tüm ekonomiye zarar vermektedir. Ulusal ve uluslararası kısıtlamalar bu zararları önlemeye yöneliktir. Bu makale, işletmelerde hile denetiminin önemini açıklamaya çalışmaktadır.

Çalışma toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya ilişkin giriş yapılmış olup, ikinci bölümde hile kavramı açıklanmış, üçüncü bölümde hilenin ortaya çıkartılması ve tespit edilmesi konusu üzerinde durulmuş ve son bölümde ise hile denetimi kavramı ele alınmıştır.

HİLE KAVRAMI

Hile, TDK tarafından yapılan tanıma göre; birini aldatma ve yanıltmak için yapılan düzendir, çıkar sağlamak amacıyla değeri olamayan bir şeye değer katmadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Hile kasıtının varlığından bahsedebilmek için ana unsurlara sahip olması gerekir; (Yılmaz, 2017; Hacıhasanoğlu vd., 2021).

- ✓ Gizli olmalı,
- ✓ Hile kastı olana fayda sağlamalı,
- ✓ Hile bilerek ve istenerek olmalı,

- ✓ İşletmenin bu eylemden zararı olmalıdır

İşletmelerde meydana gelen bu yıkıcı olabilen davranışları genel hileler, uygulamada karşılaşılabilecek hile türleri, hile unsurları ve hile üçgeni olarak üç sınıfta incelemek mümkündür.

Genel Hileler

Finans sektöründe ortaya çıkan hilelerdir. Bunlar;

1-Çalışan Hilesi; Tüm kurum ve kuruluşlar faaliyetlerini personelleri vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Bu işlemleri yerine getiren personel işletmeye has bilgilere ulaşma ve kullanmada yetkili olabilmektedir. Toplumun ve işletme dışında kalan diğer kuruluşların ulaşmaması gereken mahrem bilgilere bile personel sahip olabilmektedir. Bu noktada mesleki hile olarak bilinen çalışan hilesi karşımıza çıkmaktadır. Bunun gerçekleşmesine zemin hazırlayan işletmelerdeki fırsatlardan faydalanabilmesi ve iç kontrol ile iç denetim yetersizliğidir (ACFE, 2016). İşletmelerdeki çalışanların, gerçekleştirdikleri hileleri;

- ✓ Zimmetine para geçirme ve bunu kayıtlarda gizleme,
- ✓ Kayıt yapılmadan tahsilat gerçekleştirildiğinde zimmetine para geçirmesi,
- ✓ İşletme çekleri üzerinde oynanmak suretiyle kendi isteği doğrultusunda yetkisiz işlem yapması veya çalması,
- ✓ Banka kayıtları üzerinde değişiklikler ile gelir elde edilmesi,
- ✓ Mevcut belgelerde gerçek dışı kayıtlar yaratmak ve sahte belge düzenlemek,
- ✓ Gerçekte olmayan satıcı ve giderlerle borçlandırıcı işlem sonucu gelir elde etmek,
- ✓ Stok fişleri ile oynanarak çalınması sonrasında olmayan stokları envanter kayıtlarda göstermek,
- ✓ Sahte veya muhteviyatı gereği yanıltıcı belge düzenleyerek gerçek dışı gider kalemi oluşturmak ve bundan gelir sağlamak,
- ✓ Sahte fiş ve fatura ile seyahat giderleri arttırarak gelir elde etmek,
- ✓ Yetkisiz ve aykırı bir şekilde indirim uygulayarak gelir elde etmek şeklinde ifade edebiliriz (Hacıhasanoğlu vd., 2021).

2- Yönetim Hilesi; Bu hile türü yapan kişi ve iş yönünden diğer hilelerden farklıdır. Üst düzey yöneticiler tarafından çoğunlukla gerçekleştirilen bu hileler; finansal tablolara ilişkin yapılan değişikliklerle vuku bulabilmektedir (Küçük, 2009). Bu değişiklikler kısaca(Doğan ve Kayakıran, 2017; Yılmaz, 2017; Keskin, 2021).;

- ✓ Finansal tabloların oluşturan muhasebe kayıt ve belgelerinde değişiklik veya sahte evrak ve kayıtlar,
- ✓ İşletme için önemli kararların alınabilmesi için ihtiyaç duyulan bilgi ve belgeleri saklamak,
- ✓ Finansal tablolarda bulunması gereken miktar ya da açıklayıcı bilgilerin gizlenmesi veya hatalı bildirim; bilançodaki dipnotların bilerek yanlış bildirilmesi veya eksik hatalı olarak gerçekleşmesi,
- ✓ Teknik bilgi olan amortisman, stok değerlendirme veya karşılık ayırma gibi bilgilerde zamanla bilerek ve isteyerek kazanç sağlamak amacıyla yapılan tutarsızlıklar veya bu bilgilerin hatalı yapılması ve bildirilmesidir

Ayrıca yöneticilerin gerçekleştirdikleri bu hileler muhasebenin beş döngüsü ile ilişkilidir.

Bunlar (Yılmaz, 2017);

- ✓ Satışlar ve tahsilatlar,
- ✓ Satın alma ve ödeme,
- ✓ Maaş bordroları ve personel,
- ✓ Envanter ve ambarlar,
- ✓ Sermayenin temini ve geri ödemesi.

3-Yatırım Hilesi; Hilekarın mevcutta olmayan yatırımları yönetme hususunda yaptığı davranıştır. Burada yönetim hilesiyle yakından ilişkili olması söz konusudur. Yönetim hilesi; işlemenin mevcut finansal bilgilerinde meydana gelen aldatıcı ve manipüle edici bilgilerin varlığı, eksik bilgilendirme, hatalı kayıtların varlığı ile işletme karlılığında gerçekleşen yanıltıcı bilgi şeklinde ortaya çıkar. Bu hile ile olmayan veya şişirilmiş karlı finansal tablolar işletme hisselerinde olumlu yönde etkilemektedir. Yatırım hilelerinde ise yatırım yapılması yönünde hileli vaatlerde bulunarak ya da mevcut bilgiler çarpıtılarak kişileri yatırım yapmaları yönünde ikna etmek amaçlanır (Mengi ve Türkmen, 2013).

4-Satıcı Hilesi; Mal ve hizmet satışı yapan kimselerin yaptığı hile çeşididir. Burada satıcı gerçekleştirdikleri faaliyette malları eksik teslim edebilir, malların fiyatlarını gerçek dışı belirleyebilir veya malları hiç teslim etmeyebilir (Yılmaz, 2017; Hacıhasanoğlu vd., 2021).

5-Müşteri Hilesi; Bu hile türünde, mal ve hizmet alıcı olan müşterilerin yaptığı faaliyet sonucu işletmenin zararı ortaya çıkmaktadır (Erkan ve Arıcı, 2011). Örnek olarak ise, gerçekleşen hizmet veya mal alımı sonrasında eksik ödeme yapılması veya hiç ödeme yapılmaması verilebilir.

İşletme içi veya işletme dışı hileler; firmada çalışan ve bilgilere erişim imkânı olan personel tarafından yapılan hile işletme içi; işletme dışında bulunan, tedarikçi, satıcı veya müşteriler gibi şahısların işletmeye karşı yaptıkları hileler ise işletme dışı hileler olarak adlandırılmaktadır (Özkul ve Özdemir, 2013).

Kayıt içi ve kayıt dışı hileler; muhasebenin belgelere dayandırılması ilkesi gereği işletme gerçekleştiği faaliyetleri belgelere dayandırmak zorundadır. Dolayısıyla muhasebe işlemlerini gerçekleştirirken belgelerde olmayan işlemlerin gerçekleştirilmesi kayıtların gerçeğe aykırı olmasına neden olabilmektedir. Bu işlem sonucu kayıt dışı hile kavramı ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak; işletme stok fişlerinin kesilmemesi veya kesilse bile kayıtlara alınmaması olabilir. *Kayıt içi hile ise*, muhasebe kayıtlarında gerçekleşen hiledir. İşletmenin sahip olduğu varlıkların kayıt dışında kalması veya kayıtlara hatalı eksik alınması şeklinde gerçekleşebilmektedir. Örnek olarak ise, hayali mal alım-satımı yapmak, zimmete para geçirmek amacıyla kayıtlarla oynamak. İşletme varlıklarının kötü amaçlı kullanımı; işletmenin sahip olduğu nakdi veya gayri nakdi varlıklarında meydana getirilen hırsızlık, hileli ödeme-tahsilat, varlıklarının kötüye kullanılması faaliyetler sonrası işletmenin varlıklarında meydana gelen eksiklik, zarar veya yok oluşudur (Bağışlar, 2015).

Örneğin son zamanlarda bankalarda meydana gelen hilelerin başında, personeller tarafından gerçekleştirilen bankanın aracı olarak kullanılması sonucu ortaya çıkan ödeme hileleri gelmektedir. Banka hilelerinde çalışanların kendi veya aracı başka hesaplara para aktarmak suretiyle hile eylemi gerçekleştirmektedir. Bu yöntem ile personel oldukça yüksek meblağlara kadar haksız gelir elde edebilmektedir. Bazen talimatlara istinaden havale-EFT-ödeme gibi işlemleri yerine getiren personel hile fiilini gerçekleştirebilir. Bunun tek kişi tarafından gözetilmesi ise takibi ve tespiti zorlaştırmaktadır. Bu durumda banka personelinin iyi niyetli olmaması hile faktörünün ortaya çıkışına sebebiyet vermektedir. En yaygın şekilde ortaya çıkan hilelerden biri havale işlemleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Basit yapılı firmaların yaptırdığı işlemlerde daha sık rastlanılması olasıdır. Çünkü bu firmaların hesap hareketlerinde oynama yapmak suretiyle banka çalışanı hileyi düzenleyebilmektedir. Denetim faktörü ve kontrol faaliyetinin gerçekleşmediği bu firma işlemlerinde kazanç sağlamak oldukça kolaydır. Başlangıçta hesap özetinde saklanan işlem daha sonra muhasebe birimi tarafından incelenebilmektedir. Ancak bu şekilde yapılacak bir inceleme sonucu hile tespit edilebilmektedir. Bunun en aza indirebilmek için, firmalar hesap özeti yerine dekontlar üzerinden işlemleri kontrol etmelidir. Diğer bir işlem ise çalışanın

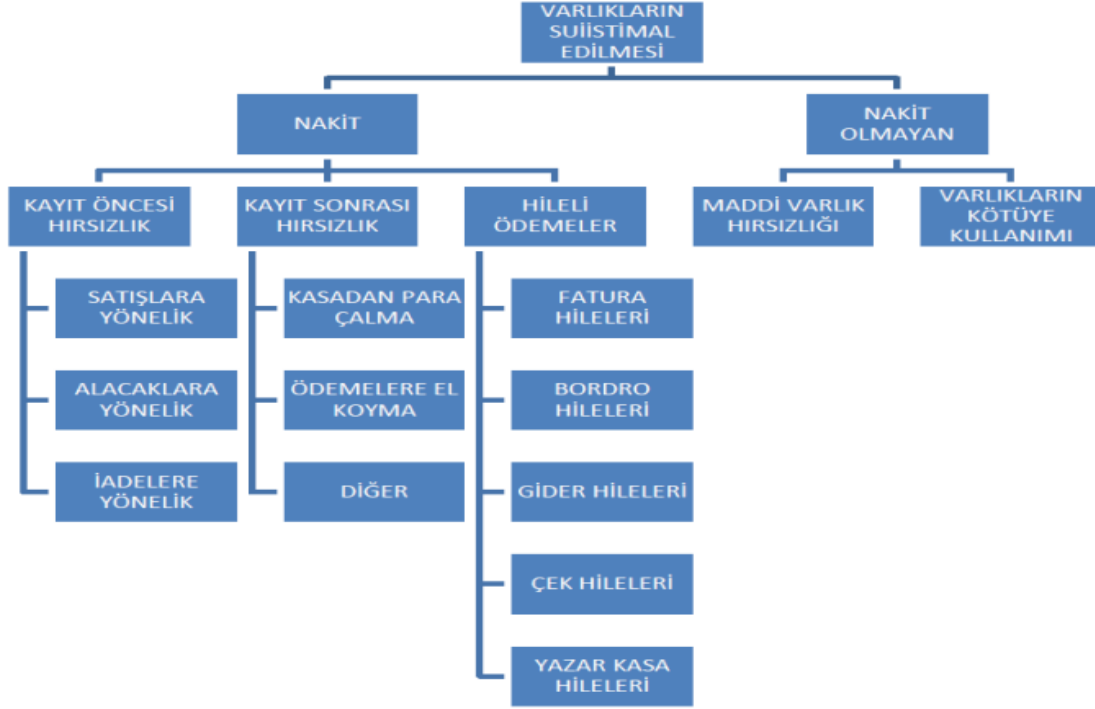
ödemelerini firmalara mal ederek ödemesidir. Çok az rastlansa da karşılaşılan diğer bir hile çeşidi olmaktadır. Günümüzde en sık ve genel olan hileler, portföy yöneticilerinin müşterilerinden aldıkları vekâletnameye istinaden gerçekleştirdikleri işlemlerdir. Bu işlemlerde portföy yöneticisi, firmaların hesaplarından kendi hesaplarına gelir aktarabilmektedir. Sonrasında ise bu personel ortadan kaybolmakta, müşteriler ise hacim olarak oldukça büyük zararlara uğrayabilmektedir (Özdemir, 2013).

UYGULAMADA KARŞILAŞILABİLECEK HİLE TÜRLERİ

İşletmenin her düzey çalışanı hile yapma potansiyeline sahiptir. Sadece işletme çalışanları değil işletme paydaşları ve sahipleri mevcuttaki yasal boşluklardan faydalanarak çıkarları lehine hile yapabilmektedirler. İşletmelerin karşılaştıkları en sık hileleri ise kısaca;

1. Varlıkların suistimal edilmesi,
2. Yolsuzluk,
3. Hileli finansal raporlama,
4. İlişki suistimali olarak ifade edilmektedir (Mumcu, 2019).

1-Varlıkların suistimal edilmesi; Hilekârın kendi çıkarları doğrultusunda işletme varlıklarını kullanmasıdır. ACFE (The Association of Certified Fraud Examiners) tarafından yayınlanan raporlara göre en yaygın şekilde görülen hile türüdür. Ancak maliyet açısından çok daha az zarar verme potansiyeline sahiptir (Özeroğlu, 2014).

Şekil.1: Varlıkların Suistimal Edilmesi (Özeroğlu, 2014).

2- Yolsuzluk şeklinde yapılan hileler; Kendine fayda sağlamak gayesi doğrultusunda ahlaki ve etik olmayan davranışların sergilenmesidir. Burada işletme veya başkasının hakkının gasp edilmesi veya gücünü kendi lehine kullanması şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu eylem sonrasında işletme zararı ortaya çıkmaktadır (Yardımcıoğlu ve ark., 2014).

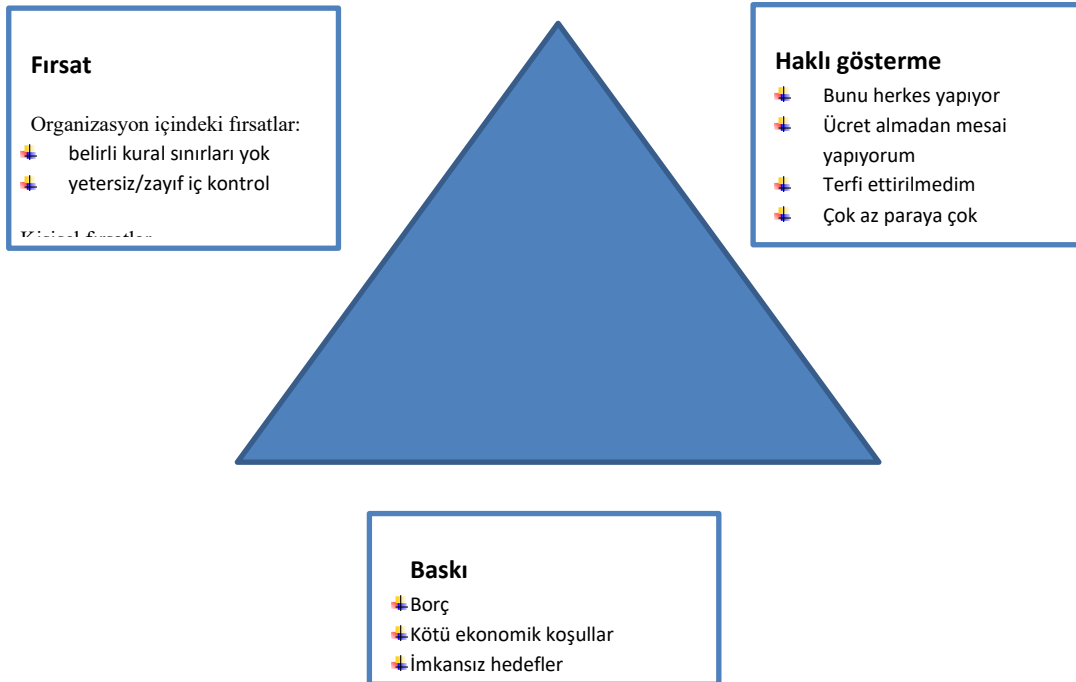
3-Hileli finansal raporlama; Bilanço ve gelir tablolarının ara dönem için hazırlanan mizanlarda yapılmaktadır. Burada amaç finansal tablo bilgi kullanıcılarını yanıltarak fayda sağlamaktır. İşletmenin muhasebe kayıtlarında meydana getirilen yanıltmalar, maskelemeler, yolsuzluklar, hileler mikro düzeyde işletme ve çevresi makro düzeyde ülke ekonomisi ve kamuya oldukça büyük mahiyette zararlara yol açabilmektedir. İşletme, banka ve yatırımcı gibi bilgi kullanıcılarının zararları büyük olsa da makro düzeyde yapılan bu hile sermaye piyasalarının işleyişine daha büyük çapta zarar vermektedir. Ülkenin ekonomisinin gerilemesine hatta piyasaların aksamasına bile neden olabilecek en büyük hacimli hile türüdür (Demir ve ark., 2019).

4-İlişki suistimali; Bu hile çeşidinde çalışanın güven duygusunu ve nüfuzunu kullanarak kendi menfaatine çalışmaktadır (Selimoğlu ve Altunel, 2020). Örneğin, işletmeyi temsil için vekaletname almış personelin, bu vekaletnameye istinaden işletme varlık ve kazançlarını

kendi menfaati lehine hesaplarına aktarmak veya ilgili işletmenin üst düzey yönetici ve/veya yönetici konumundaki kişilerin işletme menfaatleri ile çatışacak şekilde kendi menfaatini önde tutması verilebilir. Menfaat çatışması durumunda kişi mevcutta olmayan mali kaynağı yanıltıcı şekilde finansal tablolarda gösterebilir. Sonuç olarak ise işletmenin bir denetim faaliyeti sonucunda itibarını ve güvenini zedeleyecek biçimde hileli raporlama gerçekleştirmiş olduğu tespit edilecektir.

HİLE UNSURLARI VE HİLE ÜÇGENİ

Hile unsurları diğer bir ifade ile hile risk faktörleri: baskı, fırsat ve haklı gösterme olarak ifade edilmektedir. Hile risk faktörleri hile yapmaya teşvik eden baskı oluşturan veya yapma olanağı sağlayan eylem veya durumlardır (BDS-240). Bu üç unsurun oluşumu çalışan ve yöneticilerin hile yapma olasılığını arttırmaktadır. Hatta bir tanesinin varlığı bile hile yapma eyleminin ortaya çıkışını sağlamaktadır.

Şekil.2: Hile Üçgeni (Kranacher ve Riley, 2019).

HİLELERİN TESPİT EDİLMESİ

İşletmeler için oldukça artan bir maliyet kalemi olan hileleri önlemek ve hile gerçekleşikten sonra ortaya çıkarmak adına; telefon hattı, fısıltı yönetimi ve davranış kuralları gibi

yöntemler kullanmaktadır (Abdioğlu, 2007). ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) yaptığı çalışmaya göre küresel çapta hile tespit yöntemleri aşağıda ifade edildiği gibidir.

- “Şikayetler %40,2
- Yönetim incelemeleri %15,4
- İç denetim %13,9
- Tesadüfen %8,3
- Muhasebe mutabakatları %6,1
- Belge incelemeleri %5,2
- Bağımsız denetim %4,6
- Gözlem %2,6
- Kamu kurumlarının tespitleri %1,8
- İtiraf %1
- Bilgi teknolojileri kontrolleri %0,8”

Yapılan araştırmalara göre hilenin ortaya çıkarılmasındaki birincil adım ipuçlarıdır. İpuçları sonrasında yönetim incelemesi, iç denetim ve tesadüfen ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir. Buradaki ipuçlarını tespitteki en önemli kaynak çalışandır. Yapılan çalışmalarda yayımlanan raporlara göre en çok ipucu kaynağının çalışanlar olduğu belirtilmiştir; (Hacıhasanoğlu vd., 2021).

Geleneksel denetim yaklaşımının zamanla iç kontrol sisteminin önem kazanmasıyla modern denetim yaklaşımı bu aşamada revize edilmiştir. Yukarıda ifade edilenlere ek olarak, iç kontrol ve iç denetim faaliyetlerinin hilenin ortaya çıkarılmasında oldukça etkilidir. Yalnızca tespiti için değil aynı zamanda da iç kontrol ve iç denetim faaliyetlerinin hileyi önlemeye katkıda bulunmaktadır (Türedi ve Celayir, 2021). Hileyi önlemede kullanılan geleneksel yöntemleri(Pehlivanlı, 2011).;

- ✓ “Hile gerçeğinin kabul edilmesi
- ✓ İşe alım sürecinde daha titiz davranılarak dürüst insanların seçilmesi
- ✓ Hile konusunda eğitimlerin verilmesi
- ✓ Olumlu bir çalışma ortamının yaratılması
- ✓ İşletme etik kurallarının geliştirilmesi ve anlatılması
- ✓ Bir işletme kültürünün yaratılması
- ✓ İşletme büyüklüğüne uygun “İç Kontrol Sistemi”nin düzenlenmesi

- ✓ Sürpriz denetimler
- ✓ Gözetimler (kamera sistemi gibi)
- ✓ İşletmenin duran varlıkları ile özellikle stoklarının fiziksel incelemesi
- ✓ Seyahat ve eğlence harcamalarının kontrolü
- ✓ Bordro bilgilerinin ve borçluluk bilgilerinin kontrolü
- ✓ Satıcıların kontrolü
- ✓ Banka mutabakatları
- ✓ İhbar hattı uygulaması
- ✓ Disiplin ve cezalandırma konusunda net ve kararlı olunmasıdır

HİLE DENETİMİ

Hile denetimi, finansal tablo bilgilerinin hile, hata veya yanlışlık içerip içermediğini tespit etmek için makul bir güvenceyi temin etmek amacıyla yönelik olarak uygulanan planlı bir faaliyet şeklinde ifade edilmektedir. Bu yüzden, farklı türdeki hata ve hilelerin belirlenmesinde, finansal tablo manipülasyonlarını önlenmeye katkı sağlamak için etkin bir denetim ve verimli bir iç kontrol sisteminin önemi büyüktür (Çatıkkaş, 2005).

HİLE DENETİMİNİN ÖNEMİ, AMACI VE ÖZELLİKLERİ

Hile ve anormallikleri tespit etmek ve önlemek için hileli işlemleri etkileyen çevreye ve dolandırıcılıkların nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirildiğine bakmak önemlidir. Hile denetimi sırasında işlemler şüpheli olarak işaretlenmelidir. Çok faktörlü çalışmalar yapılmalıdır. Muhasebe sisteminin karmaşıklığı, finansal tabloların denetimini gerektiren en önemli husustur. Muhasebe süreçleri, teknolojik gelişmeler ve iş hacminin artması sonucunda organizasyonlar genişledikçe ve daha sofistike hale geldikçe, hata yapma olasılığı daha yüksektir. Alınması gereken kararlar doğrudan bağlantılı olan bir diğer önemli husus ise finansal tablolardaki bilgilerin doğrudan karar alma sürecinde kullanılan bir girdi olmasıdır. Diğer bir faktör, finansal raporları oluşturan şirket yöneticileri ile finansal tablo kullanıcıları arasında gerçek veya potansiyel bir çıkar çatışması potansiyelidir. Bu senaryo ile finansal raporlarda yanlış veya hatalı bilgi bulunma ihtimali artmaktadır (Terzi, 2012).

Hem IFAC hem de AICPA, hilenin tespitine ve önlenmesine yardımcı olmak için belirli standartlar yayınlamıştır. Bu kriterler, denetçilerin eylemleri hakkında güvence verme, işletmelerde denetim komiteleri kurma, etik davranışı teşvik etme, etkin iç kontrol sistemleri kurma ve iç denetim birimlerini uygulama yükümlülüklerini içerir. Ayrıca, standart hilesi, hatalar ve mali tablo hilesi kaynaklı hile riskleri olduğu gerçeği ışığında denetçilerin

görüşlerini bildirirken bir denetim programı geliştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca çabalarını belgeleyerek üst yönetime iletmelidirler. Denetçi, SAS No. 99'a göre, hileye atfedilebilecek önemli bir yanlışlık veya yanlışlık ihtimali olup olmadığını belirlemek için yeterli bilgi toplamalıdır. Sonuç olarak, denetim faaliyetini gerçekleştirirken, aşağıdaki faktörler dikkate alınmalıdır (Terzi ve Şen, 2015);

- Yönetimin ve işletmeyle ilgili diğer yetkililerin araştırılması;
- Planlama ve denetim sırasında analitik gözden geçirme yöntemlerinin uygulanması ve sonuçların değerlendirilmesi.
- Hile riski değişkenlerini analiz etmek;
- Bilinen diğer gerçekleri değerlendirmek.

Bu değerlendirmeler, hile denetiminin aşağıdaki temel bileşenlerini belirlememize olanak sağlamıştır (Wells ve Ağustos, 2003);

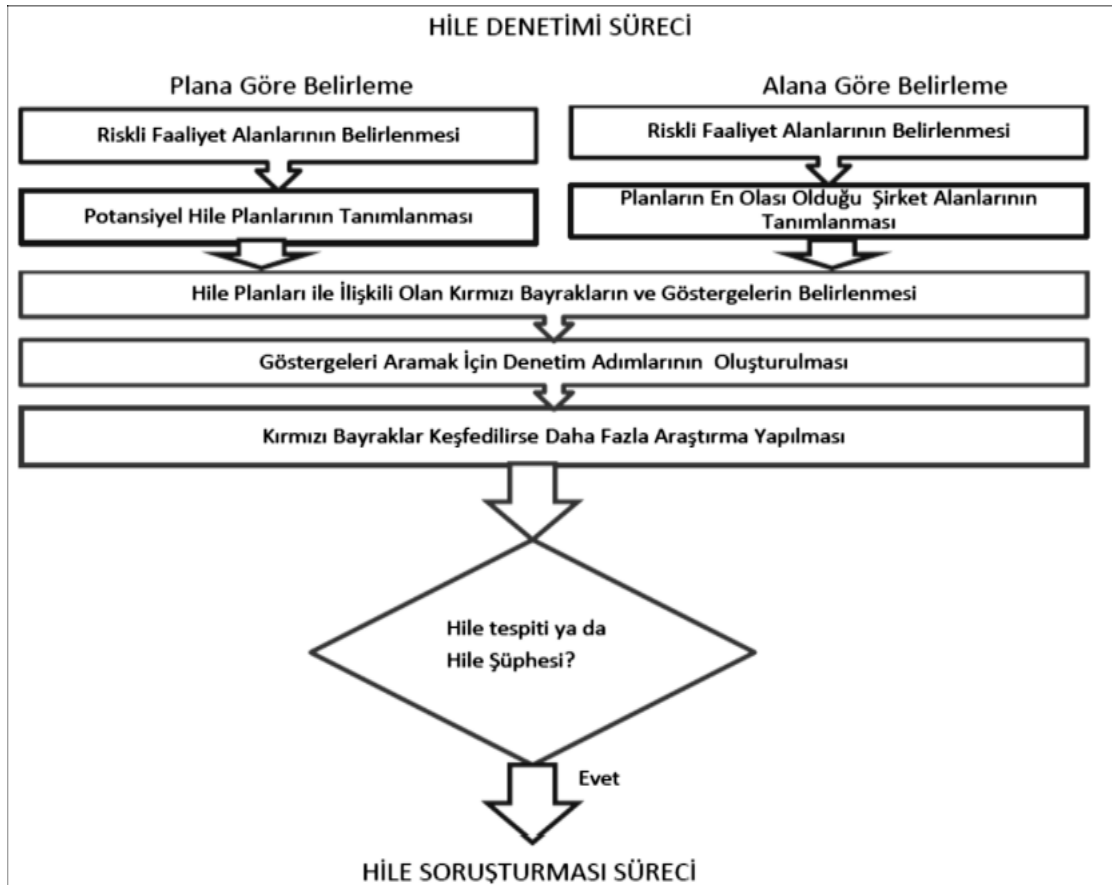
- Hile soruşturması, yeterli kanıtla yürütülen ve tekrarlanmayan bir eylemdir.
- Hile ilgili soruşturmalar, belirli iddiaları desteklemek için yürütülür.
- Hile soruşturmasının amacı, herhangi bir dolandırıcılığı ve failerini tespit etmektir.
- Bir hile soruşturması sırasında suçluları tespit etmek bireysel bir görevdir.
- Röportaj yapma, belgeleri inceleme ve kamuya açık olan materyalleri inceleme dahil olmak üzere hile soruşturma yöntemleri olarak sıralanabilir.
- Hile soruşturmasını yürütenler, uygun kanıtlara dayanarak, hilenin var olup olmadığını açıklamaya çalışır.

HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİ

Bir işletmede yönetimin temel sorumluluklarından biri olan hile riski değerlemesini gerçekleştirmektir. Bu kavram yönetim ve denetim açısından farklılıklar arz edebilmektedir. Yönetim hile riskini değerlendirme sürecinde risk sürecinin temel aşamaları süreç yönetimi gibi temel bir yol haritası çizmektedir. Denetim açısından ise denetim prosedürlerinin yapısını, kapsamını ve zamanlaması hususunda rota oluşturmaktadır. Hile riski değerlendirilmesi yapılırken geleneksel denetim olarak da ifade edilen finansal tablo denetimine odaklanılmaktadır. Ancak daha geniş kapsamlı olarak ele alınarak sadece finansal tablo denetimi değil aynı zamanda işletme faaliyetlerinin temel amaçları, hedefleri doğrultusunda süreci bütün olarak incelenmesidir. Dolayısıyla hile riskini etkileyecek örgütsel, sektörel, toplumsal ve küresel çapta riskler de ele alınmalıdır (Barnett ve ark. 1998).

HİLE DENETİMİNDE KIRMIZI BAYRAKLAR

Kırmızı bayrak olarak ifade edilen kavram, hilekarların eylemi gerçekleştirmeden önce veya sırasında ortaya çıkan değerlendirmeye konu olan davranış veya özelliklerdir. (IIA, 2009: 8). Bu belirtiler neticesinde olağandışı durumların habercisi olmakla beraber detaylı araştırılması gereken uyarıcılar olarak kabul edilmektedir (Dinapoli, 2008). Denetçiler açısından birer yol gösterici ışıklar olarak kabul edilen kırmızı bayraklar her anlamda aynı ağırlık ve önem derecesine sahip olmayabilmektedir. Hile belirtileri olarak ifade edilen kırmızı bayraklar sayesinde hilenin önlenmesi ve tespiti mümkün olabilmektedir. Ancak kırmızı bayrakları tanımlamak ve yorumlamak oldukça güçtür. Denetçinin yakından ve detaylı olarak araştırma yapmasını zorunlu kılmaktadır (Akdoğan ve Tenker, 1998).

Şekil.3: Hile Soruşturması Sürecinde Kırmızı Bayraklar (PricewaterhouseCoopers, 2004:32)

HİLELERİ BULMADA KULLANILAN TEKNİKLER

Geleneksel denetim teknikleri ve kanuni sorgulama tekniklerinin birleşimi olan hile denetimi birçok yöntemi içinde bulundurmaktadır. Bağımsız denetçiler ve iç denetçiler tarafından geliştirilen birçok teknik mevcuttur. Hile ile mücadelede geleneksel denetim anlayışı

teknolojinin gelişmesiyle bilgisayar destekli tekniklerde geliştirilmiştir. İşletmelerin hile ile mücadelesinde genel olan kullanılan teknikler ise kısaca aşağıda açıklanmaktadır.

Analitik yordamlar kullanma

Günümüz teknolojisinden en kolay ve ulaşılabilir olarak kullanılmasından faydalanır. Genel olarak analitik inceleme ile aralarında ilişki bulunan ya da bulunma olasılığı yüksek olan verilerin karşılaştırılması ile önemli sapmaların ve farkların ortaya çıkarılması varsayımı üzerine kurulmuştur.

Bu teknikte finansal olan ve finansal olmayan verilerin karşılaştırılması ile analitik inceleme prosedürleri yardımı ile sürecin her aşamasında hilenin önlenmesi veya ortaya çıkarılmasını hedefler. Bu teknik ile elde var olan sayısal veya sayısal olmayan veriler ile anlamlı bir ilişki olduğunu doğrulanması ile varsa olağanüstü farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Analitik inceleme prosedürlerinin kullanılmasıyla muhasebede hilelerin önleme ve ortaya çıkarılması; mevcut verilerin kıyaslanabilirliği, önemli farklılıkların tespiti ve beklenenin aksine durum ile karşılaşması gibi sonuçlara ulaşılabilir. Bu sonuçlar bize önemli hata ve hile olma uyarısı olarak kabul edilebilir (Çömlekçi, 2004; Abdioglu, 2007).

Benford yasasını kullanma

Benford yasası istatistiki temelde rakamların uyarıcılığı üzerine tasarlanmıştır. Bu yasaya göre herhangi bir sayıda ilk rakamın 1 olma frekansı, 5 olma frekansından daha fazladır. Benford yasasına göre en solda yer alan rakamları kurumsal ortaya çıkış frekansları gösterilmiştir (Erdoğan, 2001):

Bir sayının ilk değeri	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İlgili Frekanslar	%30.1	%17.6	%12.5	%9.7	%7.9	%6.7	%5.8	%5.1	%4.6

Şekil. 4: Benford Yasasına Göre Rakamların Çıkış Frekansları (Özçelik ve Bayraktıoğlu, 2017:3).

Benford yasasından faydalanabilmek için eldeki verilerin uygunluğu şarttır. Daha sonra uygun görülen veriler analiz edilir. Analiz için Benford yasasının tahmin ettiği ilk rakamların frekansları ile gerçek muhasebe verilerinde ilk rakamların karşılaştırılması ile başlar. Gerçek muhasebe verilerine ulaşmak raslantısal bir yöntemle yapılmaması gerekmektedir. Bu verilere öncelikle örneklem seçimi ile başlanmalı daha sonra gözlemlenen veriler test edilmek suretiyle kanıtlayıcı veriler araştırılmalıdır. Böylelikle tanımlanmış olan veri beklenen sayı frekansını karşılamaz ise yüksek hile bulgusu işaret edilmiş olur. Denetçi bu

işaret sayesinde yüksek hile riski varlığında ek denetim çalışmalarına başlamalıdır (Erdoğan, 2001; Aytekin, 2017).

İstisna testleri ve doğruluk /(eş)kopya testleri

Teknolojik gelişmelerle birlikte bilgisayarlı destekli denetim teknikleri denetçinin; büyük hacimli ücretler, ikramiyeler ve izinler gibi normal dışı gider kalemlerinin tespitini kolaylaştırmaktadır. İstisna testleri sayesinde denetçinin olağandışı giderleri tespit etmesini ve istisnai durumlar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamaktadır (Demir, 2014).

Doğruluk ve eş (kopya) testleri hayali ve ayrılmış çalışanları tespit etmede kullanılmaktadır. Bu teknik ile program vasıtası ile çalışanın sosyal güvenlik numarası ve ismini kıyaslayarak kontrol eder, maaşının ödendiği banka hesap numarasını kontrol eder. Böylelikle denetçi çalışan maaş/ücret bordrosu ile kişisel dosyasını karşılaştırabilmektedir (Demir, 2014).

Yeniden hesaplamalar

Denetlenen işletmenin muhasebe kayıtlarında yaptığı matematiksel işlemlerin doğruluğunu kontrol etmek amacıyla yapılmaktadır. Denetçi finansal tablo ve muhasebe kayıtlarındaki sayısal verileri tekrar hesaplayarak aritmetik işlemlerin gerçekliğini saptamaya çalışmaktadır (Crowder, 1997).

Yapay sinir ağları

Yapay sinir ağları insan beyninin çalışma ve düşünebilme yeteneğinden ilham alınarak oluşturulmuştur bilgi işlem teknolojisi. İnsan beyni gibi öğrenerek çalışan bu bilgi işlem teknolojisi, ilk olarak verilerle eğitilmektedir. Eğitim sürecinde modeli oluşturabilmek için bilgisayar programları kullanılır. Eğitim süreci sonunda veriler arasında ilişkileri öğrenerek işler ve çözümler üretir. En son aşamada ilgili veriler karar almak için yapay sinir ağına girilir. Böylece ilgili veriler vasıtasıyla karar alma süreci tamamlanır (Akaytay, 2010).

Veri madenciliği

Veri madenciliğini: bilgisayar ortamındaki veri yığıntıları arasında istatistiki ve matematiksel olarak anlamlandıran, bu teknikler sayesinde verilerdeki gizli örüntüleri çözmeye yarayan, aralarındaki güçlü ilişkileri ortaya çıkara, ileriye dönük tahmin yapılmasına olanak tanıyan ve bu alanlarda kuralları bir bütün olacak şekilde üreten veri tabanı teknolojisi ve teknolojilerin uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Ulucan Özkul ve Özdemir, 2010).

Diğer bir ifade ile veri madenciliği kitlesel veri yığınlarında önceden fark edilmemiş bilgilerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu bilgilerin önemi ise karar verme ve eylem planını harekete geçirmede birincil güvenilir ve kaliteli bilgi kaynağı olmasıdır. Ancak bu yöntem

tek başına yeterli olmamakla beraber mevcut karar sürecine sorunların giderilmesi adına ihtiyaç duyulan bilgiyi proaktif ve tümevarım tekniği ile yaklaşım sağlayan hile denetim aracıdır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile bilgi teknoloji alanı da ilerlemiştir. Devasa büyüklükteki verilerin depolanması veri madenciliği alanının önemini arttırmaktadır. (Terzi, 2012).

Belge incelemesi

Finansal anlamda faaliyetlere ve finansal tablolara ilişkin her türlü bilgi ve belge içeriklerinin detaylı ve uygunluğu da denetlenerek yapılan inceleme işlemidir. Muhasebenin temel kavramlarından biri olan tarafsızlık ve belgelendirme ilkesine göre gerçekleştirilen her bir muhasebe kaydının objektif ve orijinal belgelere dayandırılması şarttır. Bu çerçevede denetçinin mevcut kayıtlara ilişkin belgeleri birçok yöntemle ele alması mümkündür. Örnek olarak ise; herhangi bir mal alımı esnasında düzenlenen belgenin fatura veya sevk irsaliyesi mi olduğunun görülmesi ve kanuni olarak uygunluğunun incelenmesi olabilir (Sağlar ve Uluç, 2022).

SONUÇ

Günümüzde, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte denetim süreci daha etkin olarak yönetilebilmektedir. Bununla birlikte işletmelerin yapısal olarak büyümeleri ve faaliyetlerin karmaşıklığı beraberinde hesaplar ile kayıtlarda hata ve hile riskini ortaya çıkarmaktadır. İşletmeler hata ve hileleri önlemek amacıyla tedbirler almaktadırlar. Bunun için iç kontrol ve denetim sistemleri geliştirmek, işletmede yapılan hileleri ortaya çıkaracak birimler ile ihbar hatları düzenlenmekte, hileyi önleyici programlar kullanılmaktadır. Aynı zamanda etkin bir iç kontrol sürecine sahip olunması etkin bir denetim olanağı sağlamaktadır. İşletmeler, hata ve hileleri önlemede bu faaliyetlerin yanı sıra özellikle hile denetim tekniğini de kullanmaktadır.

Hile denetimi; şüpheli işlemlerin tespitini sağlamak üzerine yürütülen bir denetim şeklidir. Bu yönüyle bağımsız denetimden ayrılmakla beraber ikisinin ortak amacı mali tablolara makul güvence sağlamak ve işletmenin menfaatlerini korumaktır. Bağımsız denetim mali tablolar üzerinde yürütülen, denetim süreci sonunda mali tabloların yasa ve mevzuatlara uygunluğunu belirtilen görüşler sunmaktadır. Hile denetimi ise hilenin varlığını ve bu hilenin gerçekleşmesindeki asıl sorumluların tespit edilmesi amacıyla yürütülmektedir.

Hilenin önlenmesi amacıyla uluslararası standartlar yayımlanmıştır. Bunlar; IFAC tarafından ISA 240-Finansal Tablo Denetiminde Yolsuzluk ve Hataya İlişkin Denetçi Sorumluluğu Standardı, hilenin ortaya çıkartılması ve önlenmesi amacıyla yayımlanan

Sarbanes-Oxley Yasası, AICPA tarafından ise SAS No.82 - Finansal Tablo Denetiminde Hile Değerlendirmesi Standardı ve devamı niteliğinde aynı başlık altında SAS No.99 yayımlanmıştır.

İşletmelerde gerek yönetici gerekse çalışanların hata ve hile eylemleri sonucu varlıklarda zarar meydana gelebilmektedir. İşletmelerde çalışanların kendi menfaatleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri kasıtlı davranışların sonucu olarak yalnızca işletmelerle sınırlı kalmayıp makro düzeyde kayıplar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle de baskı altında çalışanların hile yapmak için şartlar oluştuğunda pek çok haklı sebep bulmaları söz konusudur. En son yayımlanan ACFE 2022 raporuna göre işletmeler gelirlerinin %5'ini hile sebebiyle kaybetmişlerdir. İşletmelerin büyümeleri ve daha da karmaşık yapılara sahip olmaları işletme sahiplerinin birebir bilgi almalarını, takip etme ve kontrol etmelerini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Bu sebeple etkin bir iç kontrol ve iç denetim sisteminin kurulumu ile hata ve hile oranı azalacak, işletme verimliliği artacak, yapısal büyüklüğünün gelişmesine de katkı sağlayacaktır. Hile ve benzeri girişimlerin önlenmesi ve engellenmesi adına gerek ulusal gerekse uluslararası standartlara uygun mali ve finansal tabloların düzenlenmesi önem arz etmektedir. Yine işletmelerin olası girişimleri önlemek veya mevcut şüphe varlığı durumunda tespiti ve kazanç kaybını engellemek için hile denetimi sürecini yürütebilecek bilgi, tecrübe ve deneyime sahip meslek mensupları ile faaliyetlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Hilenin varlığı işletme ve ülke ekonomisi üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek düzeyde olması bu sürecin hassasiyetini ortaya çıkarmaktadır. Çalışanların ve yöneticilerin bu konuda bilinçlendirilmesi, paydaşların gerekli tedbirleri alması hile riskini azaltacaktır.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, H. (2007). Hilelerin Önlemesi ve Ortaya Çıkarılmasına Yönelik Proaktif Yaklaşımlar. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (22), 119-138.

ACFE (2023). Occupational Fraud 2022: A Report To The Nations(<https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>).Retrieved from <https://acfepublic.s3.us-west-2.amazonaws.com/2022+Report+to+the+Nations.pdf> adresinden elde edilmiştir(Erişim tarihi 07.05.2023).

ACFE, Reports to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, 2016. Retrived from <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/2016-report-to-the-nations.ashx> adresinden elde edilmiştir(Erişim tarihi 03.02.2023).

Akaytay, A. (2010). Bağımsız Denetimin Etkinliğini Arttırma Aracı Olarak Yapay Sinir Ağları: Analitik Bir İnceleme. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Aytekin, İ. (2017). SMMM ve YMM Mesleklerinde Etik Algısı ve Bunun Muhasebe Hata ve Hilelerine Etkisi: TRC 1 Bölgesi Analizi. Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bağışlar, H. (2015). Bankacılık Sektöründe Hile Denetimi: Yaşanan Hile Olaylarının Niteliksel Özelliklerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Barnett, A. H., Brown, J. E., Fleming, R., ve Read, W. J. (1998). The CPA As Fraud-Buster. *Journal of Accountancy*, 185(5), 69.

Crowder, Nita, (1997). Fraud Detection Techniques, Internal Auditor, Volume 54, Issue 2, April, 1997.

Çatıkkaş, Ö. (2005). Bankalarda İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim Fonksiyonunun Etkililiği. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çömlekçi, F. (2004). *Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz*(vol. 839). Anadolu Üniversitesi Yayınları

Demir, M. (2014). Benford Yasası ve Hile Denetiminde Kullanılması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demir, M., Kısakürek, M. M., ve Arslan, Ö. (2019). İç Denetim Sisteminin Hileli Finansal Raporlamayı Önlemedeki Rolüne Yönelik Bağımsız Denetçiler Üzerinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 111-134.

Dinapoli, T. P. (2008). Red flags for fraud. *State of New York Office of the State Comptroller*, 1-14.

Doğan, S. ve Kayakıran, D. (2017). İşletmelerde Hile Denetiminin Önemi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (108) , 167-187 . DOI: 10.33203/mfy.331610

Erdoğan, M. (2001). *Denetim*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Erkan, M., ve Arıcı, N. D. (2011). Hata ve Hile Denetimi: Sermaye Piyasası Kurulu'na Kayıtlı Halka Açık Anonim Şirketlere İlişkin Düzenlemeler. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Ocak 2011.

Hacıhasanoğlu, T., Dalkılıç, E., ve Köylü, Ç.(2021).Perspektifinden, İ. B., & Bakış, G. B. Hile. Üçüncü Bölüm. Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım. Çanakkale.

<https://sozluk.gov.tr/>

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/BS%20240.pdf

KESKİN, M., (2021). Muhasebede Hata ve Hilelerin Ortaya Çıkartılması Ve Engellenmesinde İç Kontrolün Rolü: Kayseri OSB'de Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yozgat.

Küçük, E., ve Şaban, U. Z. A. Y. (2009). Hileli Finansal Raporlamanın Oluşumu ve Doğurduğu Sorunlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 239-258.

Mengi, B. T., ve Türkmen, S. Y. (2013). Yatırım hileleri. *Öneri Dergisi*, 10(39), 31-39.

Mumcu, E. Ş. (2019). Madencilik Sektöründe İç Kontrol Yapısının İncelenmesi ve Hile Risklerinin Ölçülmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Özcelik, H., ve Bayraktıoğlu, S. (2017). Hileli Finansal Raporlama Tespitinde Benford Yasası: Perakende Sektöründe Bir Uygulama. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 28(3).

Özdemir, Ü. F. (2013). Bankalarda Hile Riski Yönetimi ve Bir Uygulama. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özeroğlu, A. İ. (2014). Finansal Aldatmaca ve İşletme Hileleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 180-196.

Özkul, F. U., ve Özdemir, Z. (2013). Çalışan Hilelerinin Önlenmesinde Proaktif Yaklaşımlar: Kurumsal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(40), 75-89.

Pehlivanlı, D. (2011). *Hile Denetimi: Metodoloji ve Raporlama*. Beta.

PricewaterhouseCoopers (2004). The Emerging Role of Internal Audit in Mitigating Fraud and Reputation Risks, p.5, USA.

Sağlar, J., ve Uluç, S. M. (2022). Analitik İnceleme Prosedürlerinin Hile Denetiminde Kullanılabilirliği Üzerine Bir Uygulama. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 20, 82-107.

Selimoğlu, S. K., ve Altunel, M. (2020). Şirketlerin Karşılaştıkları Hile ve Suistimal Kaynaklı Zararların Uluslararası Boyutlarının Analizi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9(17), 108-135.

Tenker, N., ve Akdoğan, N. (1998). Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri. *Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara*.

Terzi, S. (2012). Hile ve Usulsüzlüklerin Tespitinde Veri Madenciliğinin Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (54), 51-64.

Terzi, S., ve ŞEN, İ. K. (2015). Adli Muhasebede Hilelerin Tespitinde Yapay Sinir Ağı Modelinin Kullanımı. *International Journal Of Economic & Administrative Studies*, 7(14).

Terzi, S., ve Şen, İ. K. (2015). "Adli Muhasebede Hilelerin Tespitinde Yapay Sinir Ağı Modelinin Kullanımı". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 477-490.

Türedi, H., ve Celayir, D. (2021). Hilenin Tespiti ve Önlenmesinde İç Kontrol Yapısının Etkinliği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1-20.

Uluçan Özkul, F., ve Özdemir, Z. (2013). Çalışan Hilelerinin Önlenmesinde Proaktif Yaklaşımlar: Kurumsal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Journal of Marmara University Social Sciences Institute/Öneri*, 10(40).

Wells, J. T. (2003). "The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor's Bailiwick: Analyzing Financial Information". *Journal Of Accountancy*. 196, 87-95.

Wells, J. T. (2003). The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor's Bailiwick: Analyzing Financial Information. *Journal of Accountancy*, Ağustos, <http://www.journalofaccountancy.com/Issues/2003/Aug/SherlockHolmesCpaPart1.htm>, (03.02. 2014).

Yardımcıoğlu, M., Nurettin, K. O. C. A., Günay, Y., ve Kocamaz, H. (2014). Yolsuzluk, Muhasebe Hileleri ve Örnekleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 171-188.

Yılmaz, D.(2017). Adli Muhasebe Kapsamında Bankalarda Yapılan Muhasebe Hileleri: Gaziantep İlindeki Adli Vakalar Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA SEKTÖRÜNÜN ENTROPİ-TOPSIS YÖNTEMLERİYLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ

Rizkia Amania Mansyur*

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

alamrinia@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1652-8623

Prof. Dr. Metin Saban

Bartın Üniversitesi İşletme Bölümü

metinsaban@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7839-1932

ÖZ

Performans değerlendirme mevcut durumun yeterliliği, zayıf ve güçlü yönlerin tespit edilebilmesi için oldukça önemlidir. Finansal performans analizleri firmaların ve sektörlerin mali yapıları hakkında fikir vermektedir. Bu çalışmada Türkiye’de ulaştırma ve depolama alanında faaliyet gösteren firmaların konsolide edilmiş mali tablolarından elde edilen finansal oranlar kullanılarak çok kriterli karar verme yöntemiyle 2009-2021 finansal performans analizi yapılmıştır. Çok kriterli karar verme yöntemi olarak TOPSIS yöntemi tercih edilmiş, kriter ağırlıkları entropi yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre ilgili periyotta ulaştırma ve depolama sektörünün finansal performansı dalgalı bir seyir göstermiştir. Sektörün en başarılı finansal performansı 2009 yılında, en başarısız finansal performansı 2021 yılında gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulaştırma ve Depolama Sektörü, Finansal Performans Analizi, Çok Kriterli Karar Verme, Entropi, TOPSIS

FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF THE TRANSPORTATION AND STORAGE SECTOR USING ENTROPY- TOPSIS METHODS

ABSTRACT

Performance evaluation is crucial for assessing the adequacy of the current situation and identifying strengths and weaknesses. Financial performance analyses provide insights into the financial structure of companies and industries. In this study, a financial

performance analysis of transportation and storage companies operating in Turkey was conducted using financial ratios derived from consolidated financial statements from 2009 to 2021, employing a multi-criteria decision-making method. The TOPSIS method was chosen as the multi-criteria decision-making method, and the criteria weights were determined using the entropy method. According to the findings of the research, the financial performance of the transportation and storage sector exhibited a fluctuating trend during the relevant period. The sector achieved its highest financial performance in 2009, while the least successful financial performance was observed in 2021.

Keywords: Transport and Storage Sector, Financial Performance Analysis, Multi-Criteria Decision Making, Entropy, TOPSIS

1. GİRİŞ

Günümüz dünyası yoğun rekabetin getirdiği güçlükleri aşmak için firma politikalarının sürekli gözden geçirilmesini ve iyileştirilmesini gerektirmektedir. İşletmelerin temel fonksiyonlarından biri olan finans fonksiyonunun gösterdiği performans firmaların sürdürülebilir bir yapıda faaliyet gösterebilmeleri için gereklidir.

Lojistik, malzemelerin, ürünlerin ve kaynakların doğru zamanda, doğru yerde ve doğru miktarda taşınması, depolanması ve yönetilmesiyle ilgili faaliyet alanıdır. Lojistik, tedarik zincirinin her aşamasında önemli bir rol oynar ve birçok sektörde temel bir işlev görmektedir. En önemli lojistik faaliyetlerden biri taşımacılıktır. Genel olarak en sık yapılan taşıma faaliyeti, ürünlerin taşınmasıdır. Taşımacılık faaliyetleri, lojistik operasyon alanı olarak malların veya malzemelerin coğrafi olarak taşınması ve yerleştirilmesidir.

Ulaştırma sektörü şirketleri, tüm ekonomik faaliyetlerin vazgeçilmez bir parçasıdır ve ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Taşımacılık sektörü çok hızlı bir şekilde gelişen, çeşitli araçlar kullanarak insanların veya malların hareketine yardımcı olan bir sektördür. Ulaştırma ve depolama faaliyetleri ekonomik büyümenin ve ticaretin önemli bir parçasıdır. Bu sektörler, mal ve hizmetlerin üreticiden tüketicilere ve tedarik zincirindeki diğer taraflara daha hızlı bir şekilde taşınmasını sağlamaktadır (Karaosmanoğlu & Arıkan, 2018 alıntılan Alnıpak ve Kale s.140).

Bildiğimiz üzere ulaştırma sektörü malların karayolu, demiryolu, havayolu, denizyolu ve su yolu gibi çeşitli ulaşım araçlarıyla taşınmasını sağlamaktadır. Sektör, transit halindeki

mal ve hizmetlerin zamanında, uygun maliyetli ve güvenli bir şekilde taşınmasını sağlayarak üretim ve ticaret faaliyetlerini desteklemektedir (Maier, 2018, s.1-14). Ulaştırma sektörü ayrıca insanların seyahat etmesini ve bir yeri ziyaret etmesini sağlayarak turizm ve iş seyahatlerinin gelişmesine de yardımcı olabilmektedir.

Depolama sektörü, üretim sürecinde oluşan mal ve ürünlerin depolanmasını, korunmasını ve yönetilmesine olanak sunmaktadır (Gürkan, 2018 alıntılan Kurtlar, 2021 s.22). Bu sektör, üreticilerin, tüccarların ve diğer ticari işletmelerin stoklarını yönetmelerine ve ürünlerinin tedarik zincirindeki diğer taraflara zamanında teslim edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca depolama sektörü gıda ürünleri ve ilaçlar gibi hassas ürünlerin güvenli bir şekilde depolanmasını sağlar ve doğru depolama tekniklerini ürünlerin fire oranını azaltmaktadır (Erdoğan ve Arıkan, 2020 alıntılan Başdeğirmen ve Işıldak, 2018 s.564). Ulaştırma ve depolama sektörleri birçok işletmenin faaliyetlerinde hayati bir rol oynamaktadır ve ekonomik kalkınmanın kilit bir bileşenidir (Özceylan, 2019 alıntılan Başdeğirmen ve Işıldak, 2018 s.564). Bu sektörlerin verimli ve güvenli bir şekilde işleyebilmesi, üretim ve ticaretin büyümesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, ulaştırma ve depolama sektörü de Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. Ulaştırma sektörü, coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'nin dış dünya ile ticari ilişkilerinde kilit rol oynamaktadır. Ülkenin Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki stratejik konumu, Türkiye'yi bir ulaşım merkezi haline dönüştürmektedir.

Türkiye genelinde geniş bir karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu ağı bulunmaktadır. Ülkenin havacılık sektöründe dünya çapında tanınmış markaları bulunmaktadır. Türkiye, dünyanın en büyük kara ulaşım ağlarından birine sahiptir ve dünya deniz ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca özellikle İstanbul, dünyanın en işlek deniz ticaret yollarından birinin üzerinde yer almaktadır.

Depolama sektörü Türkiye'nin üretim sektörüne hizmet etmektedir. Depolama sektörü gıda, tarım, kimya, tekstil, otomotiv gibi birçok sektörde üretilen ürünlerin depolanması ve taşınması için gereklidir. Türkiye'nin birçok bölgesinde ürün depolama ve dağıtım için modern depolama tesisleri mevcuttur. Ayrıca ülkede hızla büyüyen e-ticaret sektörü de depolama sektörüne önemli bir destek sağlamaktadır.

Dolayısıyla ulaştırma ve depolama sektörleri Türkiye ekonomisinin en önemli sektörleri arasında gösterilebilir. Bu sektörlerin etkinliği Türkiye'nin ticaret hacmini doğrudan

etkilemektedir. Artan dış ticaretin de etkisiyle son 20 senede, ulaştırma sektörünün gayri safhi yurt içi hasıladan aldığı pay ortalama %9 civarındadır (Alnıpark ve Kale 2021'den aktaran KPMG, 2020 s.140).

Bu çalışmanın amacı, Türk ulaştırma ve depolama sektörünün finansal performansını 2009-2021 yılları için çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemiyle analiz etmektir. Sektörün ekonomi ve sosyal hayatta oynadığı kritik rol düşünöldüğünde sektörde sürdürülebilir bir mali yapının önemi ortaya çıkmaktadır. Araştırmada kullanılan finansal oranlar cari oran, nakit oranı, kaldıraç oranı, net çalışma sermayesi devir hızı, net kar marjı ve aktif karlılığıdır. ÇKKV yöntemi olarak TOPSIS (*the Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution*) yöntemi tercih edilmiş, kriter ağırlıkları entropi yöntemiyle belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde Türk ulaştırma ve depolama sektörü üzerine benzer metodolojide yapılan çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın literatürde bu boşluğu doldurması umulmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yurtiçi ve yurtdışı literatürde çeşitli sektörlerdeki şirket performanslarına ilişkin çok sayıda durum çalışması bulunmaktadır. Taşımacılık sektörü ve şirketleri ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde havayolu ve deniz yolu yük taşımacılığı sektörlerinin öne çıktığı görölmektedir.

Kurtlar (2021), çalışmasında 2014-2016 yılları arasında Türkiye'de taşımacılık sektörünün finansal performansını analiz etmiştir. Bu çalışmada oran analizi yöntemi kullanılmış ve veriler T.C. Merkez Bankası sektör bilançolarından derlenmiştir. Analiz sonucunda, büyük ölçekli işletmelerin orta ve küçük ölçekli işletmelere göre likidite ve finansal yapısının daha güçlü olduğu ve varlıklarını daha verimli kullandığı ancak incelenen yıllarda bir önceki yıla göre net karlarının azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca orta ölçekli işletmelerin incelenen yılları net zararla kapattığı, küçük ölçekli işletmelerin ise net karının bir önceki yıla göre azaldığı ve son yılı da net zararla kapattığı tespit edilmiştir.

Yürük (2022) tarafından sektörel düzeyde yapılan ve yine T.C. Merkez Bankası sektör bilançoları üzerinden yürütölen araştırmada TOPSIS yöntemiyle ulaştırma ve depolama sektörlerini de kapsayan karşılaştırmalı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bilgi iletişim ve ulaştırma, depolama sektörlerinin daha başarılı oldukları bulgusuna ulaşılmıştır.

Alnıpak ve Kale (2021) 2008-2020 yılları arasında BİST (Borsa İstanbul) ulaştırma endeksinde işlem gören şirketlerin finansal performansları OCRA yöntemi ile sıralamış ve COVID 19 sürecinin etkileri yorumlamıştır. Sonuçlar, 2008-2020 yılları arasında ilgili endekslere bağlı şirketlerin pandemiden önemli ölçüde etkilendiğini ve finansal yapı açısından en kötü dönemi yaşadığını göstermektedir. Ayrıca finansal oranlar, 2020 yılında sektörün kârlılığının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir.

Elmas ve Özkan (2021) BİST ulaştırma ve depolama sektörü şirketlerinin finansal performanslarını 2015-2019 yılları için çeşitli finansal oranları kullanarak SWARA-OCRA yöntemleriyle analiz etmişler ve sektördeki firmaların finansal performanslarını sıralamışlardır.

Yapılan performans sıralamalarına göre Beyaz A.Ş. beş dönemde de finansal performansı en iyi şirket olmuştur. Sakarya ve Aksu (2020) BİST'te yer alan, ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarını TOPSIS yöntemiyle 2013-2017 yılları için analiz etmişlerdir. Çalışma bulgularına göre 2013-2017 yılları arasında en başarılı şirketler sırasıyla RYSAS, CLEBI, CLEBI, BEYAZ ve CLEBI olmuştur. Mali açıdan en az başarılı şirketler sırasıyla THYAO, BEYAZ, RYSAS, PGSUS'tur. Ayrıca, şirketlerin finansal performans sıralamaları ile hisse senedi getiri sıralamaları karşılaştırıldığında, finansal açıdan başarılı şirketlerin her zaman en yüksek hisse senedi getirilerine sahip olmadığı görülmüştür.

Başdeğirmen ve Işıldak (2018) Türkiye ekonomisinin en büyük 500 şirketi arasında yer alan ve ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarını GRA (gri ilişkisel analiz) yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın ilk aşamasında değerlendirme kriterlerinin eşit öneme sahip olduğu varsayılmış, ikinci aşamada ise farklı kriterlerin ağırlıkları uzman görüşlerine dayalı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, çalışan sayısı, öz sermaye ve toplam varlıklar bu sektördeki şirketlerin finansal performansını etkileyen ana faktörlerdir.

Deran ve Erduru (2018), 2013-2015 yılları arasında Türkiye'de karayolu ve denizyolu yük taşımacılığı sektörlerinin finansal performanslarını karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Araştırma oran analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen verilerden, denizyolu yük taşımacılığı sektörünün likidite ve mali yapısının karayolu yük taşımacılığı sektörüne göre daha güçlü olduğu, ancak

karlılıklarının daha düşük olduğu ve varlıklarını daha az verimli kullanabildikleri belirlenmiştir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi bir alternatif setini belirli kriterler gözeterek sıralamaya olanak veren çok kriterli karar verme metodudur. ÇKKV yöntemi olarak TOPSIS yöntemi kullanılmış, kriter ağırlıkları entropi yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma periyodu 2009-2021 arası dönemdir. Veriler T.C. Merkez Bankası sektör bilançolarından temin edilmiştir. Araştırmada kullanılan kriterler finansal analizlerde sıklıkla kullanılan mali oranlardır. Kriterlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Araştırmada Kullanılan Finansal Oranlar

Oran	Hesaplanış Şekli
Cari Oranı	Donem Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Nakit Oranı	(Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Özkaynak Finansman Oranı	Özkaynaklar/Toplam Kaynaklar
Kısa V.Y Kaynak Oranı	KVYK/Toplam Kaynaklar
Alacak Devir Hızı	Dönem Net Karı / Net Satışlar
Aktif Devir Hızı	Dönem Net Karı / Aktif Toplamı
Aktif Karlılığı	Net Kar/ Aktifler
Net Kar Marjı	Net Kar / Satışlar

Cari oranı ve nakit oranı sektörün likidite durumunu değerlendirmek için seçilmiştir. Özkaynak finansman oranı ve kısa vadeli yabancı kaynak oranları sektörün finansal yapısını yansıtması için analize dahil edilmiştir. Faaliyetlerin etkinliğini ölçmek için alacak devir hızı ve aktif devir hızı oranları kullanılmıştır. Son olarak sektörün karlılığını tespit etmek için aktif karlılığı ve net kar marjı oranları analizde kullanılmıştır.

3.2 Entropi Yöntemi

Kriter ağırlıklandırma ÇKKV problemlerinde kriterlerin önem düzeyini göstermektedir ve elde edilecek sonuçları önemli ölçüde etkilemektedir. Araştırmada literatürde yaygın kullanıma sahip ve nesnel bir ağırlıklandırma yöntemi olan entropi yöntemi tercih edilmiştir. Yöntemin uygulama aşamaları aşağıdaki gibidir (Hwang ve Yoon, 1981, s.52-54):

İlk aşama m sayıda alternatif n sayıda kriterden oluşan karar matrisinin oluşturulmasıdır.

$$D = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix}, \quad (\text{Eşitlik: 1})$$

İkinci aşamada karar matrisine Eşitlik 2 ile normalizasyon işlemi uygulanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{p=1}^m x_{pj}}, \quad (\text{Eşitlik: 2})$$

Normalize karar matrisi elde edildikten sonra kriterlere ait entropi (e_j) ve ve farklılaşma dereceleri (d_j) Eşitlik 3 ve Eşitlik 4 ile hesaplanmaktadır.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln r_{ij}, \quad 0 \leq e_j \leq 1, \quad k = \frac{1}{\ln m} \quad m: \text{alternatif sayısı}, \quad (\text{Eşitlik: 3})$$

$$d_j = 1 -$$

$$e_j, \quad (\text{Eşitlik: 4})$$

Son aşamada ise farklılaşma derecelerinin toplam farklılaşma derecesindeki oranı ile w_j ağırlık değerleri hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{p=1}^n d_j}, \quad (\text{Eşitlik: 5})$$

3.3 TOPSIS YÖNTEMİ

TOPSIS (*the Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution*) yöntemi çok boyutlu bir uzayda alternatiflerin yer aldıkları bir noktanın, en iyi alternatife ait noktaya ve en kötü alternatife ait noktaya olan uzaklıkları temel alan bir yöntemdir. Yöntemin aşamaları ve karar problemine uygulanış şekli şöyledir (Hwang ve Yoon, 1981, s.130-132):

Adım I: Yöntem ilk aşamada m sayıda alternatif ve n sayıda kriterden oluşan karar matrisinin oluşturulmasıyla başlamaktadır. Karar matrisinin matematiksel formu Eşitlik 6'da yer almaktadır:

$$D = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix}, \quad (\text{Eşitlik: 6})$$

Adım II: Entropi yönteminde olduğu gibi bu yöntemde de karar matrisinin normalize edilmesi gerekmektedir. Normalizasyon için kullanılan formül ve normalize karar matrisi aşağıdaki gibidir:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{2 \sum_{k=1}^m x_{kj}^2}}, \quad (\text{Eşitlik:7})$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \cdots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix}, \quad (\text{Eşitlik:8})$$

Adım III: Kriterlerin karar verici için önem düzeyi farklılaşabilmektedir. Bu aşamada her bir kriter için $\sum_{i=1}^n w_i = 1$ koşuluna uygun bir şekilde ağırlık atanmalıdır. Araştırmada ağırlıklar entropi yöntemiyle belirlendiği için ağırlıklı karar matrisi entropi yöntemiyle elde edilen değerlere göre oluşturulmuştur.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \cdots & w_n r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & \cdots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & \cdots & v_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & \cdots & v_{mn} \end{bmatrix}, \quad (\text{Eşitlik:9})$$

Adım IV: Ağırlıklı karar matrisi üzerinden A^* (ideal) ve A^- (negatif-ideal) çözüm kümeleri tespit edilir. Bu nokta kriterlerin fayda yönlü ve maliyet yönlü olmaları göz önünde bulundurulmalıdır. Fayda yönlü kriterler için A^* (ideal) kümesinde yer alan kriterler maksimum değeri maliyet yönlü kriterler içinse minimum değeri almaktadır. A^- (negatif-ideal) kümesi belirlenirken ise tam tersi durum geçerlidir.

$$A^* = \{(\max_{j \in J} v_{ij} | j \in J), (\min_{j \in J'} v_{ij} | j \in J') | i=1, \dots, m\} = \{v_1^*, \dots, v_n^*\}, \quad (\text{Eşitlik:10})$$

$$A^- = \{(\min_{j \in J} v_{ij} | j \in J), (\max_{j \in J'} v_{ij} | j \in J') | i=1, \dots, m\} = \{v_1^-, \dots, v_n^-\}, \quad (\text{Eşitlik:11})$$

Adım V: Bu aşamada her bir alternatif çok boyutu uzayda (kriter sayısı kadar) birer nokta olarak kabul edilir. Oluşturulan A^* (ideal) ve A^- (negatif-ideal) çözüm kümeleri sırasıyla en iyi ve en kötü farazi alternatiflerdir. Ağırlıklı karar matrisindeki her bir alternatifin ideal ve anti ideal noktalara uzaklıkları S_i^* ve S_i^- aşağıdaki formüllere göre hesaplanmaktadır:

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}, i=1, \dots, m, \quad (\text{Eşitlik:12})$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}, i=1, \dots, m, \quad (\text{Eşitlik:13})$$

Adım VI: Her bir alternatifin ideal ve anti ideal noktalara uzaklıkları (S_i^* ve S_i^-) kullanılarak ideal çözüme görece uzaklığı ifade eden C_i^* değerleri hesaplanmaktadır. Bu değer 0 ve 1 arasında değer almakta 1 mükemmel çözümü ifade etmektedir. Bu değerlerin büyükten küçüğe sıralamaları alternatiflerin sıralamalarını vermektedir.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{(S_i^* + S_i^-)}; 0 < C_i^* < 1, \quad (\text{Eşitlik:14})$$

4. BULGULAR VE YORUMLARI

ÇKKV karar verme yöntemlerinde ilk aşama karar matrisinin oluşturulması aşamasıdır. Araştırmada kullanılan alternatif seti 2009-2021 periyodunda yer alan yıllardır. Kriterler ise finansal analizde sıklıkla kullanılan ve Tablo 1’de sunulan finansal oranlardan oluşmaktadır. Araştırmaya konu olan karar matrisi Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2 Karar Matrisi

	Cari Oran	Nakit Oranı	Özkaynak Fin.Oranı	KVYK / Toplam V.	Alacak Devir Hızı	Aktif Devir Hızı	Aktif Karlılığı	Net Kar Marjı
2009	1,30144	0,29889	0,44760	0,33635	3,24094	0,77713	0,05770	0,07425
2010	1,27364	0,25759	0,44555	0,33410	3,28915	0,79606	0,01279	0,01607
2011	1,19262	0,27033	0,40291	0,31852	4,51755	0,88869	-0,02823	-0,03177
2012	1,17823	0,27411	0,41823	0,33225	4,49524	0,94751	0,02155	0,02274
2013	1,18428	0,27485	0,40030	0,32389	4,26934	0,88629	0,00572	0,00645
2014	1,18194	0,27913	0,39732	0,31577	4,53084	0,87167	0,01487	0,01706
2015	1,15039	0,30060	0,37381	0,30122	4,43822	0,77113	0,01666	0,02160
2016	1,09042	0,30112	0,33230	0,30552	3,97438	0,65807	0,00476	0,00723
2017	1,13839	0,30599	0,33252	0,28881	4,29495	0,67266	0,01483	0,02205
2018	1,05043	0,27989	0,18847	0,31879	4,49938	0,73480	-0,02296	-0,03125
2019	1,01509	0,27499	0,16452	0,33766	4,54760	0,74128	0,00699	0,00942
2020	0,96941	0,26263	0,08682	0,36395	3,57304	0,61905	-0,05585	-0,09022
2021	1,05571	0,33871	0,00754	0,38048	3,98649	0,76721	-0,09902	-0,12906

Araştırmanın amacı Tablo 2’de yer alan kriterler ve alternatifler gözetilerek Türk ulaştırma ve depolama sektörünün finansal performansına ilişkin bir sıralama elde etmektedir. Bu doğrultuda TOPSIS yöntemi kullanılarak alternatifler sıralanmıştır. Karar probleminde TOPSIS yöntemi uygulanmadan önce kriterler entropi yöntemiyle ağırlıklandırılmıştır. Entropi yönteminde logaritmik fonksiyonlar yer aldığı için karar matrisi Zhang vd. (2014) tarafından önerilen Z değeri standartlaştırma dönüşümü uygulanarak revize edilmiştir. Dönüşüm için aşağıdaki formül uygulanmıştır:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j} \quad (\text{Eşitlik 14})$$

Dönüşüm uygulandıktan sonra revize karar matrisi için z_{ij} değerlerine minimum z_{ij} değerinin mutlak değerinden daha yüksek bir değer eklenerek karar matrisi tekrar oluşturulur. Bu doğrultuda karar matrisine Eşitlik 14 uygulandıktan sonra karar matrisindeki her değer üçle toplanmıştır. Bu değerlere göre tekrar oluşturulan karar matrisi Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3 Z Değeri Standartlaştırma Dönüşümü Sonrası Karar Matrisi

	Cari Oran	Nakit Oranı	Özkaynak Fin.Oranı	KVYK/ Toplam V.	Alacak Devir Hızı	Aktif Devir Hızı	Aktif Karlılığı	Net Kar Marjı
2009	4,68516	3,58078	3,95963	3,35800	1,14780	2,97736	4,55389	4,51974
2010	4,40013	1,71113	3,94562	3,26725	1,24852	3,17002	3,42036	3,42574
2011	3,56947	2,28802	3,65344	2,63787	3,81497	4,11250	2,38480	2,52614
2012	3,42195	2,45879	3,75843	3,19244	3,76837	4,71102	3,64132	3,55116
2013	3,48397	2,49225	3,63555	2,85488	3,29641	4,08808	3,24181	3,24488
2014	3,45995	2,68603	3,61516	2,52716	3,84274	3,93930	3,47291	3,44444
2015	3,13646	3,65795	3,45412	1,93968	3,64924	2,91638	3,51796	3,52979
2016	2,52171	3,68148	3,16970	2,11297	2,68016	1,76603	3,21760	3,25955
2017	3,01343	3,90188	3,17124	1,43829	3,34992	1,91447	3,47189	3,53823
2018	2,11165	2,72046	2,18429	2,64878	3,77702	2,54671	2,51784	2,53590
2019	1,74931	2,49887	2,02020	3,41088	3,87777	2,61266	3,27381	3,30078
2020	1,28100	1,93911	1,48791	4,47214	1,84164	1,36896	1,68768	1,42698
2021	2,16582	5,38324	0,94471	5,13966	2,70546	2,87651	0,59814	0,69666

Negatif değerler dönüştürüldükten sonra entropi yönteminin aşamaları Tablo 3’te yer alan verilere göre düzenlenmiştir. Eşitlik 2 uygulanarak elde edilen normalize karar matrisi Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4 Normalize Karar Matrisi (Entropi)

	Cari Oran	Nakit Oranı	Özkaynak Fin.Oranı	KVYK / Toplam V.	Alacak Devir Hızı	Aktif Devir Hızı	Aktif Karlılığı	Net Kar Marjı
2009	0,12013	0,09181	0,10153	0,08610	0,02943	0,07634	0,11677	0,11589
2010	0,11282	0,04388	0,10117	0,08378	0,03201	0,08128	0,08770	0,08784
2011	0,09152	0,05867	0,09368	0,06764	0,09782	0,10545	0,06115	0,06477
2012	0,08774	0,06305	0,09637	0,08186	0,09662	0,12080	0,09337	0,09106
2013	0,08933	0,06390	0,09322	0,07320	0,08452	0,10482	0,08312	0,08320
2014	0,08872	0,06887	0,09270	0,06480	0,09853	0,10101	0,08905	0,08832
2015	0,08042	0,09379	0,08857	0,04974	0,09357	0,07478	0,09020	0,09051
2016	0,06466	0,09440	0,08127	0,05418	0,06872	0,04528	0,08250	0,08358
2017	0,07727	0,10005	0,08131	0,03688	0,08590	0,04909	0,08902	0,09072
2018	0,05414	0,06976	0,05601	0,06792	0,09685	0,06530	0,06456	0,06502
2019	0,04485	0,06407	0,05180	0,08746	0,09943	0,06699	0,08394	0,08464
2020	0,03285	0,04972	0,03815	0,11467	0,04722	0,03510	0,04327	0,03659
2021	0,05553	0,13803	0,02422	0,13179	0,06937	0,07376	0,01534	0,01786

Normalize karar matrisinin oluşturulmasından sonra Tablo 4 üzerinden, Eşitlik 3, Eşitlik 4 ve Eşitlik 5 uygulanarak sırasıyla entropi, farklılaşma dereceleri ve ağırlık değerleri elde edilmiştir. Tablo 5’te bu değerler sunulmuştur. Kriter ağırlıkları yaklaşık olarak 0,10-0,11 arası değerler almıştır. Ancak karlılıkla ilgili oranlar olan aktif karlılığı ve net kar marjı 0,14 düzeyinde değerler almışlardır ve diğer kriterlere nazaran karar problemine biraz daha fazla etki etmişlerdir.

Tablo 5 Entropi, Farklılaşma Dereceleri ve Kriterlerin Ağırlık Değerleri

	Cari Oran	Nakit Oranı	Özkaynak Fin.Oranı	KVYK / Toplam V.	Alacak Devir Hızı	Aktif Devir Hızı	Aktif Karlılığı	Net Kar Marjı
e _j	0,979072	0,981128	0,976704	0,980424	0,976907	0,979386	0,975316	0,975586
d _j	0,020928	0,018872	0,023296	0,019576	0,023093	0,020614	0,024684	0,024414
w _j	0,119262	0,107549	0,132758	0,111559	0,131601	0,117476	0,140668	0,139128

Kriter ağırlıkları elde edildikten sonra TOPSIS yöntemi Tablo 2’de yer alan karar matrisine uygulanmıştır. Yöntemde ilk aşama karar matrisinin normalize edilmesidir. Eşitlik 7 uygulanarak normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Normalize karar matrisinde yer alan değerler Tablo 5’te yer alan w_j ağırlık değerleri kullanılarak Eşitlik 9’da belirtildiği gibi ağırlıklı-normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Tablo 6’da ağırlıklı-normalize karar matrisi sunulmuştur.

Tablo 6 Ağırlıklı - Normalize Karar Matrisi (TOPSIS)

	Cari Oran	Nakit Oranı	Özkaynak Fin.Oranı	KVYK / Toplam V.	Alacak Devir Hızı	Aktif Devir Hızı	Aktif Karlılığı	Net Kar Marjı
2009	0,04996	0,03821	0,02665	0,04016	0,04110	0,04203	0,03216	0,03040
2010	0,04889	0,03293	0,02653	0,03990	0,04171	0,04306	0,00713	0,00658
2011	0,04578	0,03456	0,02399	0,03804	0,05729	0,04807	-0,01574	-0,01301
2012	0,04523	0,03504	0,02490	0,03968	0,05700	0,05125	0,01201	0,00931
2013	0,04546	0,03514	0,02384	0,03868	0,05414	0,04794	0,00319	0,00264
2014	0,04537	0,03569	0,02366	0,03771	0,05745	0,04715	0,00829	0,00699
2015	0,04416	0,03843	0,02226	0,03597	0,05628	0,04171	0,00929	0,00885
2016	0,04186	0,03850	0,01979	0,03648	0,05040	0,03560	0,00265	0,00296
2017	0,04370	0,03912	0,01980	0,03449	0,05446	0,03638	0,00827	0,00903
2018	0,04032	0,03578	0,01122	0,03807	0,05706	0,03975	-0,01280	-0,01280
2019	0,03897	0,03516	0,00980	0,04032	0,05767	0,04010	0,00389	0,00386
2020	0,03721	0,03358	0,00517	0,04346	0,04531	0,03348	-0,03113	-0,03694
2021	0,04053	0,04330	0,00045	0,04543	0,05055	0,04150	-0,05519	-0,05284

Ağırlıklı karar matrisi elde edildikten sonra ideal ve anti-ideal çözüm kümeleri Eşitlik 10 ve Eşitlik 11 kullanılarak oluşturulur. İdeal çözüm kümesi her bir kriterin en iyi değerini; anti-ideal çözüm kümesi her bir kriterin en kötü değerini ifade eder. Kriterlerin fayda yönlü olması durumunda en iyi değerler en yüksek değerlerden; kriterlerin maliyet yönlü olması durumunda ise en düşük değerlerden oluşur. Benzer şekilde kriterlerin maliyet yönlü olması durumunda en iyi değer en düşük değerlerden; en kötü değerler ise en yüksek değerlerden oluşmaktadır. Araştırmada yer alan kriterlerden KVYK/Toplam Varlıklar oranı maliyet yönlü, diğer kriterler ise fayda yönlüdür. İdeal ve anti-ideal çözüm kümeleri Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 7 İdeal ve Anti İdeal Çözüm Kümeleri

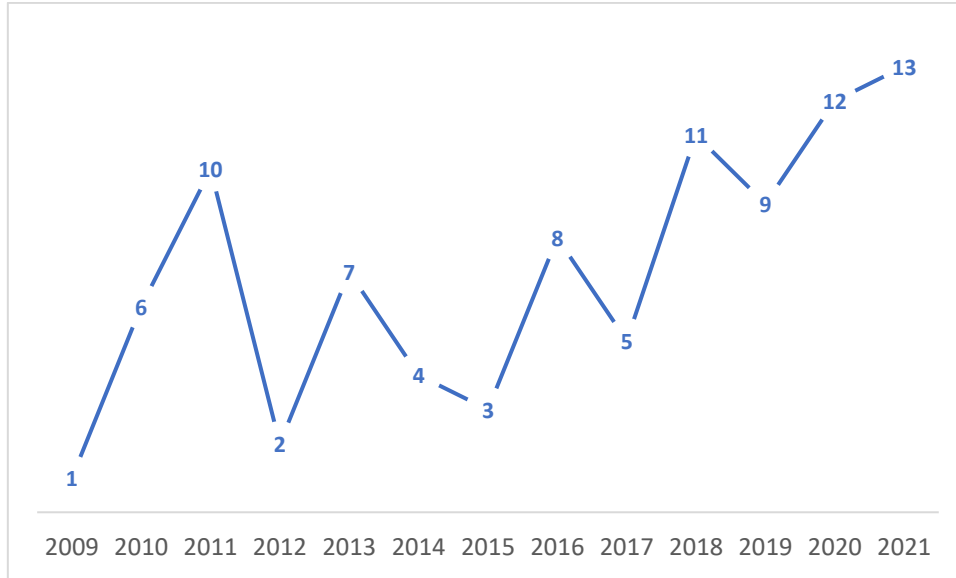
İdeal	0,04996	0,04330	0,02665	0,03449	0,05767	0,05125	0,03216	0,0304
Anti-İdeal	0,037214	0,032933	0,000449	0,045434	0,041097	0,033484	-0,05519	-0,05284

Ağırlıklı karar matrisindeki her bir alternatifin ideal ve anti ideal noktalara uzaklıkları S_{i^*} ve S_{i^-} Eşitlik 12 ve Eşitlik 13 ile hesaplanmaktadır. Son aşamada ise ideal ve anti ideal noktalara uzaklıkları (S_{i^*} ve S_{i^-}) ideal çözüme görece uzaklığı ifade eden C_{i^*} değerleri Eşitlik 13 ile hesaplanmaktadır. Tablo 8’de S_{i^*} , S_{i^-} , C_{i^*} değerleri ve nihai sıralama bulguları sunulmuştur.

Tablo 8 TOPSIS Yöntemi Nihai Bulguları

	S_{i^*}	S_{i^-}	C_{i^*}	Sıralama
2009	0,020436	0,12465	0,859145	1
2010	0,040666	0,091402	0,692083	6
2011	0,065593	0,065599	0,500025	10
2012	0,031175	0,098222	0,759074	2
2013	0,041783	0,086782	0,675004	7
2014	0,035118	0,093468	0,72689	4
2015	0,034055	0,094364	0,734813	3
2016	0,045403	0,084009	0,649161	8
2017	0,036912	0,092827	0,715488	5
2018	0,066486	0,062312	0,483796	11
2019	0,046187	0,084534	0,646672	9
2020	0,099037	0,029599	0,230097	12
2021	0,124904	0,016497	0,116669	13

Elde edilen bulgulara göre en başarılı yıl 2009 yılı, en başarısız yıl ise 2021 yılıdır. Sektörün finansal performansı dalgalı bir seyir göstermiştir. Genel bir sonuç, sektörün finansal performansının son yıllarda sert bir düşüş gösterdiğiidir.

Şekil 1 Ulaştırma ve Depolama Sektörü Finansal Performans Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde en başarılı yıl olan 2009 yılından sonra sektörün finansal performansında düşüş gözlenmektedir. 2010 yılı araştırma periyodunda en başarılı 6. performansın gözleendiği yıl iken 2011 yılı en başarısız dördüncü Performansın gözleendiği yıl olmuştur. 2012 yılı sektörün en başarılı performans gösterdiği ikinci yıldır. Sektörün finansal performansında 2015 yılından itibaren dalgalı seyir daha da net gözlenmeye başlamış ek olarak 2019 yılından sonra sektörün finansal performansı en başarısız dönemlerini yaşamıştır. Araştırma periyodu Türkiye'nin ulusal ve küresel birçok risk faktörüne maruz kaldığı dönemdir. Sektörün dalgalı bir seyir gösteren finansal performansı bununla ilişkilendirilebilir. Örneğin Covid-19'un başladığı dönemden itibaren sektörün performansı gerilemiştir. Orta Doğu'da yaşanan politik, askeri gerilimler de ülkenin ekonomik koşullarını, dolayısıyla sektörün mali yapısını istikrarlı yapıdan uzaklaştırmaktadır.

En başarılı dönem olan 2009 yılı incelendiğinde sektörün likidite oranlarının diğer yıllara göre daha iyi, finansman yapısının özkaynak ağırlıklı olduğu ve karlılık oranlarının yüksek olduğu gözlenmektedir. 2010 yılında sektörün karlılık oranlarında düşüş gözlenmiştir. Bu durum genel sıralamada 2010 yılının altıncı sırada yer almasında rol oynamıştır. 2011 yılında sektörün iyileşme gösterdiği tek kriter alacak devir hızıdır. Sektör bu dönemi zararla kapatmıştır. 2012 yılında sektörde tekrar karlılık yaşanmış, diğer kriterlerde de iyileşme gözlenmiştir. Bunun sonucu olarak 2012 yılı ikinci en başarılı dönem olmuş ve 2011 yılının sıralamasına göre ciddi bir iyileşme göstermiştir.

2013 yılı sektörün karlılığında düşüş gözlenmiştir. 2014 ve 2015 yıllar sırasıyla en başarılı üçüncü ve dördüncü dönemlerdir. Finansal oranlar açısından bu dönem gözlenen değerler 2009 yılına yakındır. 2016 yılından itibaren sektörün finansal durumu gözlemlendiğinde sadece 2017 yılının iyi bir performans gösterdiği gözlenmiştir. Diğer yıllarda sektörün finansal performansı sert bir kırılımla geriye gitmiştir. Bu dönemde likidite oranları düşmüş, özkaynak finansmanı oranı düşerek yabancı kaynak kullanım oranları yükselmiş, faaliyet oranları ise önceki yıllara yakın değerler almıştır. 2020 ve 2021 yılları sektörün en kötü finansal performans gösterdiği yıllardır. Bu yıllarda da sektörün likidite oranları gerilemiş, özkaynak kullanım oranları düşmüş ve ciddi zarar oranları gözlenmiştir.

5. SONUÇ

Ulaştırma ve depolama sektörü gerek sosyal hayatın gerekse ekonominin kalbi konumundadır. Lojistik operasyonların en kilit unsuru olan sektörün sürdürülebilir bir mali yapısı tüm toplumun çıkarına olumlu hizmet edecektir. Performans değerlendirme politikalarının mevcut durumlarının tespiti için oldukça önemlidir. Bu doğrultuda araştırmada ulaştırma ve depolama sektörünün finansal performansı T.C. Merkez Bankası tarafından sektördeki firmaların mali tablolarının konsolide edilmesiyle oluşturduğu sektör bilançolarından ve gelir tablolarından elde edilen finansal oranlar kullanılarak TOPSIS yöntemiyle analiz edilmiştir.

Sektörün finansal performansı dalgalı bir seyir göstermiştir. Son dönem performansında ciddi bir düşüş gözlenmiştir. On üç yıllık araştırma periyodunda sektörün cari oranında düşüşten söz edilebilirken, nakit oranı için istikrarlı bir gidişat söz konusudur. Sektörün mali yapısında KVKYK kullanım oranı 0,35 seviyelerinde iken özkaynak kullanım oranı sürekli bir düşüş göstermiştir. Devir hızı oranları gözetildiğinde istikrarlı bir gidişatta söz edilebilir. Karlılık açısından ise sektörün son dönem performansı oldukça kötüdür.

Araştırmada ulaştırma ve depolama sektörünün finansal performansının son dönemde kötü bir performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak sektörün mali performansı dalgalı bir seyir göstermiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular sektörde faaliyet gösteren firmalar için referans niteliğindedir.

Araştırmanın yöntemi mevcut finansal performansın ortaya konması için yeterlidir. Ancak bu performansın gidişatında rol oynayan diğer faktörlerin etkisini açıklamada

yetersizdir. Örneğin ilgili periyotta Türkiye ekonomisinin gidişatı ve pandemi gibi küresel ölçekte etkili olan faktörlerin etkisi başka yöntemlerle yapılacak araştırmalara konu edilebilecektir.

KAYNAKLAR

Alnıpak, S., ve Kale, S. (2021). Covid-19 Sürecinin Ulaştırma Sektörü Finansal Performasına Etkileri. *Ekonomi, Politik ve Finansal Araştırmaları Dergisi*. 6, 139-156.

Başdeğirmen, A., ve İşildak, B. (2018). Ulaştırma Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Performanslarının GRİ İlişkisel Analiz ile Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23(2), 563-577.

Deran, Ali., Erduru, Ü.İ. (2018). Karayolu ve Denizyolu Yük Taşımacılığı Sektörlerinin Finansal Performans Analizi: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektör Bilançoları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 11(3), 479-503.

Derek, Aliyah Q., Nilawaty., Y, Amir, L. (2022). Analisis Perkembangan Kinerja Keuangan Perusahaan Sebelum dan Selama Pandemi Covid-19 (Kasus Perusahaan Transportasi Laut yang Terdaftar di BEI). *Universitas Negeri Gorontalo. Jurnal*. 1(2).

Elmas, B. (2021). Ulaştırma ve Depolama Sektörü İşletmelerinin Finansal Performanslarının SWARA-OCRA Modeli ile Değerlendirilmesi. *İşletme Akademisi Dergisi*. 2(3):240-253.

Erdoğan, M. & Arıkan, H. (2020). Lojistik Yönetim ve Stratejik Yaklaşımlar. İstanbul: Beta Yayınları.

Ergül, Nuray. (2014). BİST-Turizm Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi. Marmara Üniversitesi. *Fakültesi Dergisi*. 4(1), 325-340.

Goh, M., Lim, S., & Meng, F. (2018). The Role of Transportation and Logistics in Sustainable Development. *In Handbook of Sustainable Development Planning Studies*. Springer, Cham. 531-548

Gürkan, G. (2018). Ulaştırma ve Lojistik Yönetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hüseynova, Türkana. (2000). Türkiye'deki Üniversitelerde Okuyan Türk Asıllı Öğrencilerin Okuma Alışkanlıklarına Yönelik Anket Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*. İstanbul Üniversitesi. 237-243

Hwang, C.-L., & Yoon, K. (1981). Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications A State-of-the-Art Survey. Springer-Verlag.

Karaosmanoğlu, E. & Altıntaş, V. (2019). Depolama Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.

Karaosmanoğlu, E. & Arıkan, H. (2018). Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.

KPMG. (2020). Taşımacılık - Sektörel Bakış. Erişim adresi: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/03/sektorel-bakis-2020-tasimacilik.pdf>

Kurtlar, Murat. (2021). Ulaştırma-Depolama Sektörünün Oran Analizi: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektör Bilançoları Üzerine Bir Araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18(1), 21-30.

Maier, T. (2018). The Transportation And Storage Industry: An essential part of the Modern Economy. *International Journal of Logistics Management*, 29(1), 1-14.

Özceylan, E. (2019). Ulaştırma ve Lojistik. İstanbul: Beta Yayınları.

Özgel, Ahmet. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Seçiminde Yeni bir Yaklaşım. *Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi. Türkiye

Sakarya, Şakir., M.A. (2020). Ulaşım Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Geliştirilmesi Entropi Temeli TOPSİS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 7(1), 21-40.

Yürük, M.,F. (2022). Sektörel Bazda Finansal Performansların TOPSİS Yöntemi ile Analizi. *Dicle Üniversitesi*, Diyarbakır, Türkiye.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Vilutiene, T. (2010). Multiple Criteria Analysis Of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Method. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10(3), 123–141.

Zhang, X., et al. (2014). Assessment Model of Ecoenvironmental Vulnerability Based on Improved Entropy Weight Method. *The Scientific World Journal*. 10(20), 134-152

Zhang, Y., Liu, X., & Luan, Y. (2019). The Impact of Transportation Infrastructure on Economic Growth: Evidence From China. *Sustainability*, 11(23), 6771.

MURÎD EL-BERGÛSÎ'NİN ŞİİRLERİNDE AYET İKTİBASLARI*

Hayrettin Bahar*

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora
Öğrencisi, hayrettin.bahar@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8760-5402

ÖZ

Klasik dönem Arap edebiyatı metinlerinde kullanılan ayet iktibas, dinî kültürün bir yansıması olduğu gibi modern dönem Arap edebiyatı ürünlerinin oluşumunda ve şekillenmesinde de önemli bir yere sahiptir. Pek çok edebiyatçı, çalışmalarında evrensel hükümler ihtiva eden Kur'an ayetlerinden iktibaslar yaparak mesajlarını okura iletir ve alıntılanan ayetle eserlerine değer katar. İktibas, bazen ayetin tamamı bazen de bir kısmı alınmak suretiyle yapılan bir edebî sanattır. Hem lafız yönünden metni güzelleştirir hem de mana yönünden farklı çağrışımlarla eserin anlam dünyasına zenginlik katar. Modern Arap edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Filistinli şair Murîd el-Bergûsî (1944-2021) de şiir çalışmalarında iktibas sanatını kullanmıştır. Bergûsî, şiirlerinde kullandığı ayet iktibaslarını özenle seçmiş, seçilen ayetin kıssası ile günümüz problemlerine işaret etmiş ve geçmiş ile şimdiki zaman arasını mukayese ederek pek çok meseleyi ele almıştır. Dolayısıyla bu makalede Murîd el-Bergûsî'nin ayet iktibaslarından yararlanış şeklini, iktibasın onun şiirlerinde lafız ve mana cihetinden yaptığı etkiyi ve şekil yönünden şiirini nasıl süslediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Bedî', Ayet iktibas, Murîd el-Bergûsî.

INTERTEXTUALITY OF QURANIC VERSES IN MURID AL-BERGUSI'S POEMS

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Hamza ERMİŞ danışmanlığında devam etmekte olan "Murîd Bergûsî'nin Şiirlerinin Tematik Yönden İncelenmesi" başlıklı doktora tez çalışmamdaki ilk tespitlerimden hareketle üretilmiştir.

ABSTRACT

The intertextuality of Quranic verses, commonly employed in classical Arabic literature texts, not only reflects religious culture but also holds significant importance in the formation and shaping of modern Arabic literary works. Many authors convey their messages to readers by incorporating quotations from Quranic verses that contain universal principles, thus adding value to their works. Intertextuality, practiced through either the complete inclusion or partial extraction of verses, is a literary art that enhances the text both in terms of language, embellishing the composition, and in terms of meaning, enriching the world of interpretation within the work. Mourid al-Barghouti (1944-2021), a prominent figure in modern Arabic literature and a Palestinian poet, also employed the art of intertextuality in his poetic works. Al-Barghouti carefully selected the verses he used in his poems, drawing connections between the selected verse's narrative and contemporary issues, while comparing past and present times to address various matters. Therefore, this article aims to explore the utilization of Quranic intertextuality by Mourid al-Barghouti, examining its impact on his poems in terms of language, meaning, and aesthetics.

Keywords: Modern Arabic Literature, Eloquence, Intertextuality of Quranic verses, Mourid al-Barghouti.

GİRİŞ

Her medeni toplumun duygusal anlamda sözcülüğünü yapan edebiyatı bulunmaktadır. Bu edebiyatın da din, tarih, tarihi vakıalar ve şahıslar, mitolojik unsurlar, günlük hadiseler ve muhtelif bilim alanları gibi beslendiği birçok kaynağı bulunmaktadır. (Yeşildağ, 2015, 44) Öte yandan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler İslami ilimlerde temel kabul edilen iki ana kaynaktır. İslam medeniyetinin temel kabul ettiği bu iki kaynak tefsir, hadis, fıkıh, dilbilim gibi disiplinlerin oluşmasına ve kayda değer katkılar sağlamasına neden olmuştur. Arap edebiyatı da Kur'an-ı Kerim'in nazil olmasından sonra şekil ve içerik bakımından bir hayli değişiklik göstermiş ve İslamiyet Arap edebiyatını da etkileyerek ona yön vermiştir. (Kara, 2021, 91) Dolayısıyla pek çok şair, şiirlerini inşa ederken Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden iktibasta bulunmuştur.

İktibas, lügatte "*ilim almak, faydalanmak, ateş yakmak için bir yerden kor almak*" gibi anlamlara gelen bir bedi' sanatıdır. Şiir yahut nesirde bir ayeti kerime veya hadisi şerifin

tamamının ya da bir kısmının kullanılması anlamına gelmektedir. (Bolelli, 2017, 435) İktibas sanatında asıl olan Kur'an-ı Kerim ayeti veya Hz. Peygamberin hadisi olduğuna dair herhangi bir bilginin bulunmamasıdır. (Kazvîni, 2009, 406-413; Teftâzânî, 2007, 721-722; Bulut, 2014, 326-327) Alıntılanan ayet ve hadislerin kolay bir şekilde anlaşılacağından dolayı kaynak gösterilmediği gibi iktibas edilen ayet ya da hadisin şiire ustaca yerleştirilmesi şartı vardır. Metne canlılık ve estetik bir anlatım katması, ifadeyi pekiştirip güzelleştirmesinden dolayı iktibas, edebi sanat olarak kabul edilir. (Bulut, 2014, 327) Diğer yandan iktibasa iktibas denilebilmesi için alıntılanan ayet ya da hadisin en az bir terkipten oluşması da zorunludur. Bu nedenle metnin içindeki alıntının tek bir kelimedenden oluşması iktibas olarak değerlendirilmez. Aynı şekilde şiirlerdeki uzun iktibaslar da makbul görülmez. (Durmuş, 2000, 52) Ayrıca yapılan iktibasın metin içinde kafiye, vezin, seci gibi zaruret durumlarında alıntılanan ifadenin asıl manasının kaybolmamasına dikkat ederek küçük değişiklikler yapılabilir. (Bulut, 2014, 326-330)

İktibas sanatı, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren kullanılmış ve Kur'an ayetleriyle süslenmeyen eserler için de güdük, hayırsız anlamına gelen "el-Betrâ" kelimesi kullanılmıştır. (Durmuş, 2000, 52) Yanı sıra şiir ve nesir çalışmalarında yeri gelmesine rağmen Kur'an ayetlerinden ya da hadislerden bir ifadeye yer verilmemesi olumlu karşılanmamıştır. Örneğin, İmrân b. Hittân isimli bir şahsın Emevi valisi Ziyâd b. Ebîh'in (53/673) huzurunda îrâd ettiği hutbesini bazı hatipler müzakere etmiş ve "Eğer bu gencin hutbesinde Kur'an'dan bir parça bulunsaydı o, Arapların en büyük hatibi olurdu." ifadesini kullanmışlardır. (Câhız, 2009, I/87; Durmuş, 2000, 52)

Modern dönem Arap edebiyatı çalışmalarında da görülen iktibas sanatı, şiir ve nesirde sağladığı anlam genişliği ve düşünce çeşitliliğiyle etkisini göstermiştir. Modern dönem Arap edebiyatının önemli bir ismi olan Filistinli şair Murîd el-Bergûsî de şiirlerinde iktibas sanatını kullanmıştır. Bergûsî'nin şiirlerinde iktibas kullanmasının temelinde Kur'an-ı Kerim'in etkisinin yadsımamak gerekmektedir. Bunun yanında o, şiirlerinde ayet ile duygu ve düşüncelerini yansıtmak, ele aldığı metni lafız ve mana cihetinden kuvvetlendirmek, geçmiş ve günümüz arasında ilişki kurarak mesajını okura iletme ve alıntılacağı ayet ile şiirinde farklı çağrışımlar uyandırmak için iktibastan yararlanmakta ve böylece anlatımını etkili kılmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla iş bu makalede Bergûsî'nin şiirlerinde iktibas sanatını nasıl kullandığı meselesi üzerinde durulacaktır. Onun şiirlerinde iktibas sanatını nasıl ele aldığına dair -yapmış olduğumuz araştırmalarda

ülkemiz merkezinde bir incelemenin bulunmaması, konumuzu önemli kılmaktadır. Bu çerçevede makalemizde öncelikle Bergûsî'nin hayatına kısaca yer verilecek ardından - yukarıda da ifade ettiğimiz üzere- konumuz, Bergûsî'nin şiirlerindeki ayet iktibasları ile sınırlı tutulacaktır. Bu bağlamda ayet iktibasının şiire kattığı anlam zenginliği, şiir metninin ayet ile olan ilişkisi ve Kur'an kıssasıyla şiirde anlatılan olayın birbiriyle benzerlik göstermesi ve ayetin şiirde oluşturduğu çağrışımlar ele alınacaktır.

1. MURÎD EL-BERGÛSÎ'NİN ŞİİRLERİNDE AYET İKTİBASLARI

Murîd el-Bergûsî, 8 Temmuz 1944 yılında Filistin'deki Batı Şeria'ya bağlı Deyr Gassâna köyünde dünyaya gelmiştir. (Bergûsî, 2011, 78;110) Ramallah şehrinde liseyi tamamlamış ve akabinde 1963 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde üniversite eğitimine başlamıştır. Mezun olduğu 1967 senesinde İsrail işgali altında olan memleketine dönmesi yasaklanmış ve otuz yıl boyunca birçok Arap ve Batı ülkelerinde sürgün hayatı yaşamıştır. (Elbendary, 2003) 1970 yılında Mısırlı roman ve hikâye yazarı Radvâ Âşûr (1946-2014) ile evlenmiştir. Bu evlilikten 1977 yılında Temîm isminde bir oğulları dünyaya gelmiştir. (Bergûsî, 2011, 164) Bergûsî, yetmişli yıllarda başladığı yayın hayatında on üç şiir divanı ve iki nesir çalışması yayınlamıştır. Hayatı boyunca yaşadığı menfi hadiseler onun şiirlerini ve edebî kişiliğini etkilemiştir. Bergûsî, 14 Şubat 2021 yılında Amman'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bahar, 2022) Şaire yönelik bu bilgilerden sonra iktibas sanatına geçiş yapabiliriz.

İktibas sanatı, belagat ve fesahat bahçesindeki bir bahçıvanın diğer bir meyve ağacından güzel bir dal kesip aşu yaptığı lezzetli meyveler vermeye elverişli bir ağaca benzetilmiş ve iktibas sanatıyla zenginleşmiş mısraların da zihinlerde güzel izlenimler bıraktığı dile getirilmiştir. (Yeşildağ, 2015, 47) Nitekim ayet ve hadislerde kullanılan edebi sanatların okura sunduğu haz ve lezzetler takdire değerdir. Böyle bir tat ve haz sunan, İslami dönemden itibaren sosyal ve kültürel yaşamı bütün yönleriyle etkisi altına alan İslamiyet'in temel kaynaklarını da şiir veya nesirden ayrı düşünmek mümkün olmayacaktır. Kur'an ve hadisten yapılan alıntılar ibareye sıcaklık ve canlılık katmakla birlikte aynı zamanda sözü de güzelleştirmektedir. (Üstün, 2022, 524)

Mesele Murîd el-Bergûsî'nin şiirleri çerçevesinde ele alındığında ise onun bu ayet iktibaslarını tam ve nakıs diye iki kısımda işlediği, incelenen şiir metinlerinde ise nakıs iktibasa daha çok yer verdiği görülmektedir. Burada şu hususa yer vermek gerekir. O da

lafza dayalı tam ve nâkıs iktibasta asıl olan Kur'an ayetlerinin birebir alınması ya da küçük değişikliklerle şiirde kullanılması anlamına gelmektedir. Bu bilgilerden sonra Tam İktibas'a geçebiliriz:

1.1 Tam İktibas

Tam iktibas, şiirde kullanılan ayet lafzının tamamının alıntılanması anlamına gelmektedir. Bergûsî'nin şiirlerinde tam iktibas iki yerde geçmektedir. Şairin 2005 yılında neşredilen ve tek şiirden oluşan "Muntasafu'l-Leyl" (Gece Yarısı) isimli şiirinde Duha suresi beşinci ayette geçen ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ "Pek yakında Rabbin sana verecek sen de razı olacaksın." (ed-Duhâ 93/5) ayetinin tamamı alıntılanmıştır. Şiirde iktibasın kullanıldığı mısralar şu şekildedir: (Bergûsî, 2013, 1/56-57)

Hayat hayat,
Böyle (Senin yaşadığın gibi) olsa da
Rabbinin sana verdiği gibi
(Pek yakında Rabbin sana verecek sen
de razı olacaksın.)

الحياة الحياة
وَلَوْ عَلَى هَذِهِ الشَّكَاكَةِ،
كَمَا أُعْطَاكَ رَبُّكَ،
[وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى]

Alıntılanan mısralarda ayetin şiirde oluşturduğu çağrışım hayatın Allah'ın kurduğu düzene göre yaşanılması durumunda kişinin herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmayacağı vurgulanmıştır. Ancak karşılaşılan sıkıntıların Allah'ın koyduğu düzen dışında hareket edilmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. İkinci bir durum ise ayetin bir öncesine bakarsak "ahiret hayatının dünya hayatından daha hayırlı" olduğu ifade edilmektedir. Muhtemeldir ki şair, yaşanan bu hayatta savaş, sürgün, ölüm gibi menfi olayların yaşanmasına rağmen bu dünyada çekilen sıkıntıların ahirette bir mükâfatı olacağını düşünmüştür.

Aynı şiirin diğer bir bölümünde ise şair, Tîn suresi dördüncü ayette geçen ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ "Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık." (et-Tîn 95/4) ayetinin tamamını şiirde kullanmıştır. İktibasın geçtiği şiir dizeleri şöyledir: (Bergûsî, 2013, 1/77-78)

Okuyucu, tilavet ettiği bir harfi bile
gizlemez:
[Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde
yarattık.]

الْمُقْرَأُ لَا يَطْمِسُ حَرْفًا مِمَّا يَتْلُو:
[لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ]
أَسْمَعُكَ تَقُولُ لَهُ بِعَيْنَيْكَ،
بِعَيْنَيْكَ، لَا بِلِسَانِكَ:

Gözlerinle söylerken duyuyorum seni
 Gözlerinle, dilinle değil:
 Sen evrenin merkezisin
 Unuttun mu Âdemoğlu?
 Sen evrenin merkezisin
 Sırtını kaldır yukarı!
 Başımı eğ aşağı!

أَنْتَ مَرْكَزُ الْكَوْنِ
 هَلْ نَسِيتَ يَا ابْنَ آدَمَ؟
 أَنْتَ مَرْكَزُ الْكَوْنِ
 اِرْفَعْ مُؤَخَّرَتَكَ إِلَى الْأَعْلَى!
 لِحْنِ رَأْسِكَ إِلَى الْأَسْفَلِ!

Alıntılanan şiir dizelerinde şair, insanoğlunun en güzel biçimde yaratıldığını şiirde iktibas ettiği ayet ile yansıtmıştır. Şair, ayetin kastettiği manaları kendi şiirsel ifadeleriyle yorumlayarak insanoğlunun bu dünyadaki değerinin farkında olması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte şair, insanoğlunun kâinatın özü olduğunu ve insanlığın tabiatına uygun bir şekilde yaşaması ve davranması gerektiğini ifade etmiş, fakat aynı zamanda kişinin kibirli yaşamını bırakıp tevazu sahibi olmasını insanlığının bir gereği olarak belirtmiştir.

1.2. Nâkıs İktibas

Şiirde kullanılan ayetin tamamının değil de bir kısmının alıntılanmasına nakıs iktibas denilir. Şair, şiir metinlerinde ayetin bir kısmını sanki şiirinden bir parçaymış gibi ustaca kullanmıştır. Bu alıntılanan ayet ile şiirinde farklı çağrışımlar yapmayı amaçlamıştır. Aynı şekilde şiirin geneline bakıldığında bazen ayet ile bir ilişki kurulmuş olmasına rağmen bazen de ayetin içerdiği manadan farklı oluşu dikkat çekmektedir.

Bergûsî'nin eser isimlerinde ve şiir başlıklarında zaman zaman ironi, tazmin, iktibas, telmih gibi sanatları kullandığı görülmektedir. Başlıklar için bu tür sanatları bilinçli olarak kullandığını ve bunun da şairin bir üslup özelliği olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Modern dönem şiirlerinde yaygınlık kazanmış olan iktibasta şairler, peygamberlerin kişiliklerini yansıtarak mesajlarını okura iletmektedirler. Nitekim Bergûsî de şiirlerinde zaman zaman peygamber isimlerini kullanmıştır. Bu peygamberlerden biri de Hz. Yusuf'tur. Şair, Hz. Yusuf'un kişiliği ile Filistinli arasında bir benzerlik kurmaktadır. "Ekelehu'z-Zi'bu" (Onu Kurt Yedi) isimli şiirinde nâkıs iktibas, şiir başlığıyla yapılmıştır. Şair, bu şiirini 1987 yılında suikasta uğrayan Filistinli karikatürist Naci el-Ali (1936-1987) için yazmıştır. Bu şiirde Naci el-Ali'nin ölümünden dolayı duyduğu hüznü tasvir etmektedir. Yusuf suresi on altı ve on yedinci ayetlerde geçen ﴿وَجَاؤْ أَبَاهُمْ﴾

عِشَاءً يَبْكُونَ، قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٦﴾
 “Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. Ey babamız! Biz yarışmak üzere uzaklaşmış, Yusuf’u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Ne yazık ki) onu kurt yemiştir! Fakat biz doğru söyleyenler olsak da sen bize inanmazsın.” (Yusuf 12/16-17) ayetinden iktibas yapılmıştır. Buradaki iktibas hem şiir başlığında hem de şiirin içeriğinde yapılmıştır. Şiir metnindeki ayet iktibas örneği de şu şekildedir: (Bergûsî, 2013, 2/121)

Taşıyın kurtlara özrümü

O gün kurt yemedi Yusuf’u

Ancak Yusuf kaçmamış

Ve büyük bir korkuya da kapılmamıştı.

فَلْتَحْمِلُوا لِلذِّئَابِ اعْتِدَارِي

وَمَا أَكَلِ الذِّئْبُ يُوسُفَ يَوْمًا

وَلَكِنَّ يُوسُفَ لَيْسَ الَّذِي يَحْتَمِي

بِالْفِرَارِ

وَلَيْسَ الَّذِي يَنْتَهِي رَاجِعًا

Yukarıdaki dizelerde Bergûsî, Hz. Yusuf’un yaşadığı olay ile Naci el-Ali’nin başına gelen hadise arasında benzerlik kurmaktadır. Aralarındaki fark ise Naci’nin fiilen öldürülmüş olmasıdır. Hz. Yusuf kıssasında üvey kardeşlerinin ona bir komplo kurarak ortadan kaldırmak istemeleri, öldürmekten kaçınarak Mısır’a giden bir kervana satmaları ve Yusuf’un gömleğini kana bulayıp onu kurdun yediğini söyleyerek babalarını kandırmaya çalışmaları Kur’an-ı Kerim’de anlatılmaktadır. Bergûsî’nin şiirde bu kıssayla vermek istediği mesajın aslında hikâye şahsiyetleriyle bir denge kurarak Naci’nin fiili katilinin Yahudiler olduğuna işaret ettiği anlaşılmaktadır. (Hatîb & Antîr, 2018, 54)

Bergûsî’nin şiirlerinde iktibas ettiği ayetleri seçerken tarihte gerçekleşmiş olaylar ile içinde bulunduğu ân arasında bir ilişki gözeterek şiirlerini ele aldığı fark edilmektedir. “Lâ Müşkilete Ledeyy” (Hiçbir Problemim Yok) başlıklı şiirinin beşinci bölümünde İbrahim suresi otuz yedinci ayette geçen ﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ﴾ “Rabbimiz! Ben soyumdan bazısını senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim.” (İbrahîm 14/37) ayetinden iktibas yapılmıştır. Şiirin ilgili bölümü şu şekildedir: (Bergûsî, 2013, 1/440-441)

Düşlerim dün bindi gecenin trenine

Nasıl veda edeceğimi bilemedim onlara

Çorak bir vadiye yuvarlandığımı

öğrendim haberlerden

(Tüm yolcular arasından makinisti

kurtulmuş)

أَحْلَامِي رَكِبْتُ، أَمْسَ، قِطَارَ اللَّيْلِ

وَلَمْ أَعْرِفْ كَيْفَ أُودِعُهَا

وَأَتْتَنِي أَنْبَاءُ تَدْهُورِهِ فِي وَادٍ لَيْسَ

بِنِي زَرْعٍ

(وَنَجَا سَائِقُهُ مِنْ بَيْنِ الرُّكَّابِ

جَمِيعًا)

Hamdettim Allah'a ve çok ağlamadım.
Çünkü küçük kâbuslarım var
Onları büyük hayallere çevireceğim
inşallah
Hiçbir sıkıntım yok.

فَحَمَدْتُ اللَّهَ، وَلَمْ أَنْكُ كَثِيرًا
فَلَدَيْ كَوَابِسٍ صُعْرَى
سَأَطُورُهَا، إِنَّ نَسَاءَ اللَّهِ، إِلَى أَحْلَامِ
كُنْبَرَى
لَا مُشْكَلَةَ لَدَيْ

Yukarıda alıntılanan dizelerde geçen ayetin şiirle ilişkisine bakıldığında Bergûsî, her ne kadar düşlerinin çorak bir vadiye yuvarlandığını ifade etse de şiirin devamındaki dizelerde onun ümitvar olduğu ve bu ümitlerinin bir gün yeşereceği belirtilmektedir. Ayette Hz. Hacer ile oğlu Hz. İsmail'i ekin bitmez bir vadiye yerleştiren Hz. İbrahim'in, onları Rabbinin emri üzere buraya getirdiğini ve buranın daha sonra bir yerleşim yeri haline geldiğini Kur'an kıssasından öğrenmekteyiz. Bergûsî'nin şiirdeki bu dizeleri, ayeti kerimeden yaptığı iktibas ile benzerlik göstermektedir. Şairin Filistin'in içinde bulunduğu durum, Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'in içinde bulunduğu durum ile yansıtılmaya çalışılmaktadır. Nitekim onların çorak bir vadiye bırakılmalarında yaşadıkları korku ile şairin işgal sonrasında yaşadığı korku benzer görülmektedir. Bu nedenle şairin, şiirin devamında küçük korkularının olmasını ve onları büyük düşlere dönüştürmek istemesini, Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in bırakıldıkları yerin yeşermesi gibi şairin de yaşadığı yerin bir gün yeşereceğini düşünerek şiirde farklı bir çağrışıma gitmiştir.

Bergûsî'nin nâkıs iktibası kullandığı "Hüm" (Onlar) başlıklı şiirinde ise Yusuf suresi kırk üçüncü ayette yer alan ﴿وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعَ عَجَافٍ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ﴾ (Yusuf 12/43) ayetinden; aynı şiirin devamında Kâf suresi otuzuncu ayette geçen ﴿يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ "O gün cehenneme «Doldun mu?» deriz. O da «Daha var mı?» der." (Kâf 50/30) ayetinden iktibas yapılmıştır: Şiirde iktibasın geçtiği yerler şöyledir: (Bergûsî, 2013, 2/325-326)

Kurudu
Hiçbir meyve yok ağaçlarda
Bir ot da yok kıyıyı yeşerten nehir
üzerinde
Kurudu

جَهَنَّمَ
فَلَا تَمْرٌ عَلَى شَجَرِ
وَلَا عَشْبٌ عَلَى نَهْرٍ تُحْضِرُهُ
الضِّفَافِ
جَهَنَّمَ

*Biz onu canlarımızla, samimi
ilişkilerimizle, dostluklarımızla ve
çocukluğumuzla sulamıştık
Yağdık
Ona bulut olacağımızı söyledik ve
yağdık
Suluyoruz, suyumuzu/ kanımızı
dağıtıyoruz
Uzak vaatleri ve meyveler devşirmeyi
düşlüyoruz
Bir de bakarsın ki yedi kuraklık
ardından yedi kuraklık daha
Daha fazla ister misin yağmur
yağmasını?*

سقيناها نفوسا والعلاقات الجميلة
والأحبة
والطفولة
وانسكبنا
قلنا: نكون لها الغمامة، وانسكبنا
نسقي، نوزع ماءنا / دَمَنَا
ونحلم بالمواعيد البعيدة والقطف
فإذا سبغ عجاft بعدها سبغ عجاft
هل من مزيد تتبعين هطوله؟

Bergûsî, şiirlerinde vurguyu artırmak ya da verilmek istenen mesajı okura iletmek amacıyla anahtar kelime ya da cümleler kullanmakta ve bunu da tekrar sanatıyla göstermektedir. Alıntılanan şiirde “Kurudu” ifadesinin iki defa tekrar edilmesiyle şiirde işgalin sebep olduğu kuraklığa vurgu yapılmıştır. İşgal nedeniyle vatan toprağında yeşilliğin kuraklığa dönüştüğü, ağaçların meyve vermeyi bıraktığı ve insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin bile kaybolduğu yansıtılmıştır. Ayrıca Filistinlilerin vatan toprağını yeşertmek için canla başla uğraştıkları, bulut olup topraklarına su oldukları vurgulanmıştır. Şiirde kullanılan iktibasın da ayetten biraz farklı olarak ele alındığı ve kuraklık üzerine kuraklık olduğu belirtilmiştir.

İkinci iktibas örneğinde ise ayetin lafız olarak aynı olmasına rağmen içerik olarak ayetten farklı ele alındığı görülmektedir. Şöyle ki ayette cehenneme hitaben “*Daha fazlasını ister misin?*” ibaresi kullanılırken şiirde kuraklık üzerine “*Daha fazla yağmur ister misin?*” ifadesi geçmektedir. Nitekim şairin vurgulamak istediği durum Filistin’in işgal edilmesi ile şehrin kurak bir yere dönüştüğü ifade edilmektedir. Ayet ile şiir metni arasında bir ilişki kuracak olursak cehennem ile kuraklık bir birine eş değer gözükmemektedir.

Bergûsî’nin şiirlerinde görülen diğer bir nâkıs iktibas örneği ise “Zükâk” (Sokak) başlıklı şiirinde bulunmaktadır. Enfâl suresi altmışıncı ayette yer alan ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için

bağlanıp beslenen atlar hazırlayın” (Enfâl 8/60) ayetinden iktibas yapılmıştır. Şiirde geçen bölüm ise şöyledir: (Bergûsî, 2013, 2/328-329)

*Ey ömrümüz uzayın, ey çocuklarımızın
anneleri
Çok emzirin onları sütünüzele
Gücünüzün yettiği kadar aydınlık
hazırlayın onlara
Her bir kibrit çöpünü bırakın
Bırakın kandilleri ve yağı
Çünkü gece, içimizde uzunca kalmaya
niyet ediyor.*

*ويا عمرنا امتدّ، يا أهل أطفالنا
أرضعوهم حلبيا كثيرا،
أعدوا لهم ما استطعتم من الضوء
أبقوا لهم كل عود ثقابٍ
وخلوا القناديل، والزيت
فالليل بنوي الإقامة فينا طويلا.*

Yukarıda geçen dizelerde ise ayet ile ilişkili olarak düşmana karşı uyanık ve hazırlıklı olmak gerektiği vurgulanmıştır. Şiirde geleceğe dair bir takım korku ve endişe duyan şairin, toplumsal problemler içine düşebilecek yeni neslin iyi yetiştirilmesi ve elde ne varsa hazırlanıp onlara bırakılmasının düşmana karşı yapılacak en iyi savunma olduğu ifade edilebilir.

Bergûsî'nin “Lî Kâribun fi'l-Bahri” (Denizde bir Kayığım Var) başlıklı şiirinde ise Meâric suresi beşinci ayette geçen ﴿فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا﴾ “(Resulüm!) Şimdi sen güzelce sabret.” (Meâric 70/5) ayetinden iktibas yapılmıştır. Şiirin ilgili bölümü şöyledir: (Bergûsî, 2013, 2/257)

*Sabırlarını kaybetmiş ninelerin
gözyaşlarını duyuyorum neredeyse
Yorgun bir şekilde fısıldıyor ((güzel bir
sabır)) diye.*

*وَأَكَادُ أَسْمَعُ دَمْعَ جَدَاتٍ فَفَقَنْ الصَّبْرَ
بَيْهَمَسُ مُرَهَقًا ((صَبْرًا جَمِيلًا))*

Alıntılanan dizelerde Filistinli ninelerin savaş, işgal ve göç gibi menfi olaylar nedeniyle çektikleri sıkıntılara karşı tahammüllerini kaybettikleri ifade edilmiştir. Ancak tüm bu hadiselerle rağmen bitkin düşseler de birbirlerine sabrı telkin ettikleri vurgulanmıştır. Ayetin işaret ettiği hadise müşriklerin öldükten sonraki dirilmeyi inkâr etmeleri nedeniyle kıyamet, ahiret ve hesap gibi hadiselerin gerçekleşmesini imkânsız görmekte ve bu olayların gerçekleşeceğini haber veren Hz. Peygamberle alay etmektedirler. Onların bu tutumlarına karşı Hz. Peygamberden sabırlı olması istenmektedir. (Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 2012, 5/454) Bu mısraların ayet ile olan ilişkisine bakıldığında Filistinli

ninelerin işgalcilere karşı gösterdikleri sabır ile Hz. Peygamberin müşriklere karşı gösterdiği sabır arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir.

Bergûsî'nin diğer bir nâkıs iktibas örneği ise “Saîdu'l-Karavî ve Hulvetu'n-Neb” (Köylü Said ve Bahar'ın Tatlılığı) başlıklı şiirinde bulunmaktadır. Enbiyâ suresi altmış dokuzuncu ayette geçen ﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾ “*Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol! dedik.*” (Enbiyâ 21/69) ayetinden iktibas yapılmıştır. Ancak alıntılanan ayetin şiirde farklı ele alındığı görülmektedir. Şiirin ilgili bölümü şu şekildedir: (Bergûsî, 2013, 2/434-436)

Biz dedik ki:

Vatan, erkekler ve kadınlardır

Dediler ki: Vatan

Resmi bir beyandır

Dediler ki: Bu ölüm mübarektir

Bu yüzden rüzgâra çıktık ve dedik ki

Ey yaz rüzgârı esenlik ol

Şehitlerin yüzlerine

Onları savun

Vahşi hayvanlar ve yırtıcı kuşlardan

قلنا: إِنَّ الوطن رجالٌ ونساءٌ

قالوا: إِنَّ الوطن

بيانٌ رسميٌّ

قالوا: هذا الموت مبارك

فخرجنا للريح وقلنا

كُونِي يَا رِيح الصَّيْفِ سَلَامًا

فوق وجوه القتلى

نودي عنهم

وحش البر وجوعى الطير

Alıntılanan mısralardaki ayet iktibas ile okura verilmek istenen mesaj yaz mevsiminin kavurucu sıcağının, vatanın işgal edilmesiyle daha da zorlaştığı ve bu sıcaklığın hararetinin Hz. İbrahim'in atıldığı ateşe benzediği belirtilmektedir. Ayet ile ilişkisi ise Filistin halkının başına gelen işgalin Hz. İbrahim'in, Nemrut'un yaktığı ateşe atılması ile eş değer görülmektedir. Filistinlerin Hz. İbrahim'e, işgalcilerin ise Nemrut'a benzetilmesiyle bu yakıcı ateş çemberinden Hz. İbrahim'in kurtulduğu gibi Filistinlilerin de kurtulmasının temenni edildiği yansıtılmaktadır.

Bergûsî'nin şiirinde kullandığı diğer bir nâkıs iktibas ise “Mübarekun Hatvuke fi'l-Ard” (Mübarek Olsun Yeryüzündeki Adımın) isimli şiirinde bulunmaktadır. Fâtır suresi onuncu ayette geçen ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ﴾ “*Kim izzet ve şeref istediyse, bilsin ki, izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır. O'na ancak güzel sözler yükselir.*” (Fâtır 35/10) ayetinden iktibas yapılmıştır. Şiirin ilgili bölümü şu şekildedir: (Bergûsî, 2013, 2/497)

Nakşederiz şarkılarımızı kayalar
üstüne
Kuşlara yükleriz güzel sözleri
Dolaştırır onu pencereleri üzerinde
Ve çocuklardan öğreniriz aşkımızı

عَلَى الصَّخْرَةِ نُنْقِشُ أَغَانِيَنَا
وَالطَّيْرُ نُحْمِلُهُ الْكَلِمَ الطَّيِّبَ
يَطُوفُ بِهِ عَلَى نَوَافِذِهِمْ
وَمِنَ الْأَطْفَالِ نَتَعَلَّمُ حُبَّنَا

Bergûsî'nin yukarıdaki dizelerinde vatan için terennüm edilen şarkıların izlerinin silinmemesi için kayalara nakşedildiği, güzel sözlerin her yere dağılması için kuşlara yüklendiği ve aşkın ise masumiyeti simgeleyen çocuklardan öğrenildiği vurgulanmıştır. Şiirde kullanılan iktibasın ise ayet ile olan ilişkisi izzetli ve şerefli olmak isteyen herkesin güzel sözlere ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır.

Bergûsî, “eş-Şehvât” (Arzular) başlıklı şiirinde Kehf suresi on sekizinci ayette geçen ﴿وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُفُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ﴾ “Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk.” (Kehf 18/18) ayetinden iktibas yapılmıştır: Şiirde kullanılan ayet iktibas şöyledir:

Debkeye kalkabilmemiz için dön geri
(O debke) Sallamaz kılıçları
Ancak titretir kalpleri ve saç örgülerini
Sağ yana ve sol yana doğru.

الرَّجْعِي كَيْ تَقُومَ إِلَى دَبْكَةٍ
لَا تَهْتَرُ السُّبُوفَ
وَأَكْبُرُ تَهْتَرُ الْقُلُوبَ وَخُرُوبَ شَعْرِ
الْجَدَائِلِ
ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ.

Yukarıdaki dizelerde Filistin yöresine ait folklorik bir unsur olan debkenin² (halayın) (Yeşildağ, 2017, 131) kılıçları değil de kalpleri titrettiğini ve saç örgülerinin sağa sola sallandığını şair, farklı bir çağrışım uyandırmak için ayetten iktibas yaparak kullanmıştır.

Diğer bir iktibas örneği ise şairin “Rennetu'l-İbre” (İğnenin İniltilisi) başlıklı şiirinde görülmektedir. Tîn suresinin ilk üç ayetinde geçen ﴿وَالنِّينَ وَالزَّيْتُونَ وَطُورَ سِينِينَ وَهَذَا الْبَلَدُ الْأَمِينِ﴾ “Yemin olsun incire, zeytine, Sîna dağına ve şu emin beldeye” (Tîn 95/1-3) ayetinden iktibas yapılmıştır. Şiirin ilgili bölümü şöyledir: (Bergûsî, 2013, 2/91)

² Debke, davul, zurna ve şarkılar eşliğinde oynanan bir halk dansıdır. Düğünler, bayramlar ve kutlamalarda oynanmaktadır.

İncir, zeytin, güvenli şehir
Başındaki şal, gözlerindeki ilahi sürme,
karanlık kaleler
Geceye düşen iğnenin iniltisi
Uykusuz bıraktı siyahını ve beyazını

الْتَيْنِ وَالزَّيْتُونُ وَالْبَلَدُ الْأَمِينُ
وَشَالُ رَأْسِكَ، كَحُلِّ عَيْنَيْكَ الْإِلَهِيِّ
الْفَلَاحِ الْعَامِقَاتِ
رَنْبِيْنُ إِبْرَتِكَ الْتِي وَقَعَتْ عَلَى الْبَلِّ
سَهْرَتِ سَوَادَهُ وَبَيَاضَهُ

Yukarıdaki dizelerde, ayette geçen kasem (yemin) vavı kullanılmamıştır. Ayetteki güvenli şehir Mekke şehridir. Ancak şair, bu mısralarla aslında incir, zeytin ve güvenli şehir olan Mekke'ye benzeterek Filistin gibi bereketli bir toprağı kaybettikleri için hissettikleri duyguyu yansıtmak istemiş olabilir.

Bergûsî'nin şiirlerinde görülen son bir iktibas örneği ise “İlâ eyne Tezhebu fi misli Leylin ke-Hâzâ” (Böyle Bir Gecede Nereye Gidiyorsun) başlıklı şiirde görülmektedir. Âl-i İmrân yüz elli dokuzuncu ayette geçen ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ “Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.” (Âl-i İmrân 3/159) ayetinden iktibas yapılmıştır. Şiirin ilgili bölümünü şöyledir: (Bergûsî, 2013, 1/212)

Onu kendinden uzaklaştırmak için sert
ve kaba saba ol
Herhangi bir şey ol
Yumuşak davranma ona ey uzun kollu
Onu çekebilirsin
Şefkatle
Kendine doğru

كُنْ غَلِيظًا وَقَطًّا لِنُقْصِيهِ عَنْكَ
وَكُنْ أَيَّ شَيْءٍ
وَلَا تَتَرَفَّقْ بِهِ يَا طَوِيلَ التَّرَاعِ
فَتَأْخُذَهُ
بِالْحَنَانِ
إِلَيْكَ!

Bergûsî'nin yukarıdaki ifadeleri, şiirin kendi bütünlüğü içerisinde incelenmesi halinde, Fetih 48/29 ayetini hatıra getirmektedir. Nitekim bu ayette müminlerin, inkâr edenlere karşı son derece sert olmaları buna mukabil müminlere aynı oranda rahmet ve şefkat içerisinde davranmaları gerektiğini emretmektedir. Şairin dizelerinde zikrettiği ifadeler ise Hz. Peygamber'in, çevresindeki insanlara sert davranması halinde etrafından dağılacaklarını anlatmaktadır. Bu iki husus bir arada değerlendirildiğindeyse şair bir yandan, Filistinlilerin, İsraililere karşı dik durmaları, onlara boyun eğmemeleri, en hafif bir boyun eğme durumu sergilememeleri gerektiğini, diğer yandan ise kendileri gibi olan kimselere şefkat ile davranılması gerektiğini ayetlerden açık ya da gizli tam ya da nakıs ifadeleri sarf etmek suretiyle söylemiş görünmektedir.

SONUÇ

Medeniyet, değerler bütünüdür. Onu inşa eden eserler, birbirlerinden izler taşır, yer yer özgün olsa da birbirlerinden tamamen bağımsız değildir. Dolayısıyla her bir eser, kendinden öncesinden izler taşıdığı gibi kendinden sonrasını da bir şekilde etkiler. Benzer durum edebi sahada inşa edilen eserler için de geçerlidir. Şiir de bu durumdan azade değildir. Onu yazan şair, her ne kadar özgün olmaya çalışsa da kendinden öncekilerin izlerini taşımaya devam edecektir.

Şair, şiirini oluştururken okuyucusunun zihninde etki uyandırmak, ibarelerini çarpıcı kılmak, ifadelerine sıcaklık ve canlılık katmak ve ona deruni anlam yüklemek için yararlanabildiği tüm argümanlardan istifade eder. Bu durum iktibas sanatı için de geçerlidir. Asırlardır edebi çalışmalara değer katan iktibas sanatı, şiir ya da nesirde kullanılmasıyla varlığını sürdürmüştür.

Makalemizin merkezini teşkil eden Bergûsî de kendinden önceki şairlerin iktibas sanatında yürüdükleri yoldan yürümüş, şiirlerini inşa ederken Kur'ân ayetlerinden istifade etmiş ve böylece şiirlerinin etkileyeceğini had safhaya çıkarmaya çalışmıştır.

Filistinlilerin genelde samimi ve dindar oldukları düşünüldüğünde Bergûsî'nin şiirlerinde ayetlere telmihte bulunması onlardan iktibaslar yapması daha anlamlı bir hale gelecektir. Zira şair İsrail baskısı ve işgali altında yaşamlarını idame ettirmek zorunda kalan Filistinlilere yönelik yazdığı şiirlerinde onların hem gönül hem de akıllarına hitap etmiş olacaktır.

Murîd el-Bergûsî, alıntılacağı ayetin tamamını veya bir kısmını almak suretiyle tam iktibas ve nâkıs iktibas olmak üzere onun iki şeklini de kullanmıştır. O, şiirlerinde alıntılacağı ayetleri, ustaca seçmiş ve Kur'an kıssasıyla günümüz olayları arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, şehitlik mertebesini, baskı altında yaşasa da kişinin kendisine saygı duymaya devam etmesi gerektiğini, Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmak suretiyle ölüme terk edilmesi gibi İsrail'in kendisi gibi düşünmeyenleri öldürmeleri, Hz. Hacer'in çölün ortasındaki yalnızlığını Filistinlilerin de çektiğini, Nemrud'un Hz. İbrahim'i yakmak için ateşe hazırlaması gibi İsraililerin de güzel toprakları cehenneme çevirdiklerini, bu topraklarda yaşamak için güzel bir sabrın icap ettiğini, bu topraklarda yaşamının izzetle mümkün olabileceğini şiirleri vasıtasıyla dile getirmiş, İsrail oğullarının anlatıldığı kıssalara gönderme yaparak o bölgeye gönderilmiş peygamberlerin kişilikleri üzerinden mesajını okura iletmiştir.

KAYNAKÇA

- Bahar, H. (2022). Filistinli Şair Murîd el-Bergûsî ve Şiirlerinde Özgürlük Teması. *Gab Akademi*, 2(3), 93-114.
- Bergûsî, M. (2011). *Raeytu Râmallâh* (4. baskı). el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî.
- Bergûsî, M. (2013). *el-A'mâlu's-Şi'riyyetu'l-Kâmile* (C. 1-2). Dâru's-Şurûk.
- Bolelli, N. (2017). *Belâgat: Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri*. İFAV.
- Bulut, A. (2014). *Belâgat: Meânî—Beyân—Bedî'* (2. baskı). İFAV.
- Câhız, E. O. A. b. B. (2009). *el-Beyân ve't-Tebyîn: (C. 1-4)*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Durmuş, İ. (2000). İktibas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, s. 52). TDV Yayınları.
- Elbendary, A. (2003, Ocak 23). Mourid el-Barghouti: Shades of Green. *Al-Ahram Weekly*.
<http://web.archive.org/web/20130326041914/http://weekly.ahram.org.eg/2003/622/profile.htm>
- Hatîb, A. M. ve Antîr, R. G. (2018). et-Tanâsu'l-Unvânî fî Şi'ri Murîd el-Bergûsî. *Câmi'atu'l-Betrâ*, 52-64.
- Kara, İ. (2021). Arap Belâgatında İktibas Sanatı. *Artuklu Akademi*, 1(8), 77-98.
- Kazvîni, H. (2009). *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga*. el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (C. 1-5). (2012). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Teftâzânî, S. M. b. Ö. (2007). *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Üstün, M. (2022). Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Dîvânında Kur'ân İktibâsları. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 518-532.
- Yeşildağ, A. (2015). Arap Şiirinde Ayet İktibası. *Şarkiyat Mecmuası*, 2(27), 43-66.
- Yeşildağ, A. (2017). Şam Bölgesi Arap Halk Ezgileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 123-142. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.3832>

FİLYOS VADİSİ PROJESİ'NİN SERBEST BÖLGELER BAĞLAMINDA BÖLGE VE ÜLKE EKONOMİSİNE OLASI KATKILARI

Doç. Dr. Ramazan ARSLAN*

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

rarslan@bartin.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4574-8819

Mustafa YILMAZ

Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölgesel Kalkınma İktisadi ABD

mustylmz89@gmail.com, ORCID:0000-0002-9955-3339

ÖZ

Serbest bölge, bir ülke sınırları içerisinde olup gümrük mevzuatının kısmen ya da hiç uygulanmadığı özel alanlar olarak tanımlanır. Serbest Bölgeler, devlet müdahalesinin minimum düzeyde olduğu aynı zamanda ticareti ve üretimi büyütmek için birtakım teşviklerin sağlandığı yerlerdir. Dünyada serbest bölgeler, büyük tüketim alanlarına yakın yerlerde oluşan ticaret kolonilerinin serbest alanlar oluşturması ile başlamıştır. İlk serbest liman örneği 1547 yılında İtalya' da kurulmuştur. Türkiye'de ise 1985 yılında 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununun yürürlüğe girmesi ile ilk serbest bölgeleri Mersin ve Antalya illerinde kurulmuştur. Enerji, tarih boyunca toplumların temel gereksinimlerinden biri olmuştur. Enerji tüketim talebine karşılık petrol rezervlerinde bir artışın olmaması, enerji ithalatına olan bağımlılığı artırmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret açığında en büyük pay enerji ithalatına aittir. Filyos Vadisi Projesi, enerji ithalatına olan bağımlılığı azaltmada bir potansiyel olarak değerlendirilmekte ve önemli bulunmaktadır. Çalışma konusunu oluşturan Filyos Vadisi Projesi, serbest bölge, serbest endüstri bölgesi, liman ve genişleme alanının tamamına verilen isimdir. Çalışmanın temel amacı, serbest bölgeler bağlamında Filyos Vadisi Projesi'nin bölge ve ülke ekonomisine olası katkılarını incelemektir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş, verilerin toplanmasında doküman analizi olarak basılı ve elektronik materyaller incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın temel sonuçlarından biri, ulusal bir yatırım projesi olan Filyos Vadisi

projesinin bir enerji, teknoloji ve lojistik üssü haline gelebileceğidir. İkincisi, özellikle Karadeniz Gazı sayesinde enerji ithalatının %30'unu karşılayabilme potansiyeliyle birlikte hem bölge hem de ülke ekonomisine özellikle yatırım, istihdam, ticaret ve enerji gibi temel konularda önemli katkılar sağlayabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Filyos, Filyos Vadisi Projesi, Serbest Bölge, Bölgesel kalkınma.

POSSIBLE CONTRIBUTIONS OF THE FILYOS VALLEY PROJECT TO THE ECONOMY OF THE REGION AND COUNTRY IN THE CONTEXT OF FREE ZONES

ABSTRACT

A free zone is a particular area within a country's borders where customs legislation is partially or not applied. Free Zones are places where government intervention is minimal, and some incentives are provided to expand trade and production. Free zones in the world started with creating free zones by trade colonies close to large consumption areas. The first example of a free port was established in Italy in 1547. In Turkey, with the entry into force of the Free Zones Law No. 3218 in 1985, the first free zones were found in the provinces of Mersin and Antalya. Energy has been one of the basic needs of societies throughout history. The lack of an increase in oil reserves in response to energy consumption demand increases foreign dependency in energy. The largest share in Turkey's foreign trade deficit belongs to energy imports. Filyos Valley Project is seen as potential and important in reducing foreign dependency in energy. Filyos Valley Project, which is the subject of the study, is the name given to the free zone, free industrial zone, port and the entire expansion area. The study's primary purpose is to examine the possible contributions of the Filyos Valley Project to the economy of the region and the country in the context of free zones. For this purpose, the qualitative research method was preferred, and printed and electronic materials were examined and evaluated as document analysis in data collection. One of the main results of this study is that the Filyos Valley project, which is a national investment project, can become an energy, technology and logistics base. Secondly, with the potential to meet 30% of energy imports, especially thanks to Black Sea Gas, it can make significant contributions to both the regional and

national economy, especially in basic issues such as investment, employment, trade and energy.

Keywords: Filyos, Filyos Valley Project, Free zone. Regional Development

GİRİŞ

Serbest bölge, ulusal sınırlar içinde olmasına rağmen vergi ve gümrük mevzuatının kısmen ya da hiç uygulanmadığı ayrıca belli başlı teşviklerin verildiği ticaret ve endüstriyel faaliyetlerin yapıldığı özel ekonomik bölgelerdir. Serbest bölgelerin kuruluş amaçları, yabancı sermayeyi bölgeye çekerek dış ticareti artırmak, yerli yatırımcıya hammadde teminini kolaylaştırmak, döviz girişini artırmak, istihdam sağlayarak kalkınma hamlelerini hızlı bir şekilde gerçekleştirmektir.

Serbest bölgelerin tarihsel kökeni ticaret ile başlamaktadır. Ticaret, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için en basit anlamda mal değiş tokuşudur. Bu işlemin basitleştirilmesi için günümüzde para kullanılmaya başlanmıştır. Böylece insanlar daha basit, hızlı ve belli bir standartta mal değiş tokuşunu yapabilmektedir. Ticaret, para aracılığıyla önemli bir adım atarak ilerlemiş ve bugünkü halini almıştır. Ancak ticaret ile uğraşan tüccar sınıfı devletin oluşturduğu çeşitli baskı araçlarından kurtulmak için serbest bölgeler olarak bilinen, vergi muafiyeti ve teşviklerin olduğu alanlara ihtiyaç duyulmuştur (Tosuner ve Arıkan, 2014; Avrupa Serbest Bölgesi, 2021).

Türkiye’de serbest bölgelerin kurulması 24 Ocak 1980 Kararlarının uygulanmasıyla başlamıştır. Serbest bölgelerin tarihi arka planı Osmanlı İmparatorluğu’na kadar gitmektedir. 1870 yılında Tuna nehrinin Karadeniz’e dökülen kısmında, günümüzde Romanya sınırları dahilinde bulunan “Sulina” şehrinin serbest liman haline getirildiği bilinmektedir (Arslaner & Çobanoğlu, 2016,s. 4). Türkiye’de 15 Haziran 1985 tarihinde 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile ilk serbest bölgeler kurulmaya başlanmıştır (Avrupa Serbest Bölgesi, 2021). 2023 yılı itibari ile Türkiye’de bulunan serbest bölgelerin sayısı 18’i bulmuştur. Zaman içinde bu sayının 21’e kadar çıktığı görülse de yeterli verimliliğin sağlanamaması nedeniyle bazıları kapatılmıştır. Türkiye’de 2023 yılı için aktif bulunan serbest bölgeler; Antalya (1985), Mersin (1985), Ege (1987), İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (1990), İstanbul Trakya (1990), İstanbul Endüstri ve Ticaret (1992), Adana-Yumurtalık (1992), Samsun (1995), Trabzon (1995),

Avrupa (1996), Rize (1997), Kayseri (1997), İzmir (1997), Gaziantep (1998), Tübitak-MAM (1999), Kocaeli (2000), Bursa (2000), Denizli (2000) serbest bölgeleridir. Bu bölgelerin çoğu lisansüstü çalışmalarda ele alınmış ve incelenmeye değer bulunmuştur (Giray, 2016; Tıraş, 2008; Toprak, 2019; Yayla, 2010).

Dış Ticaret Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye'de bulunan serbest bölgelerin oluşturduğu toplam istihdam 2022 yılı için 91.303 kişidir ayrıca 2022 yılı için serbest bölgelerde oluşan ticaret hacmi 32 milyar dolardır.

Filyos Vadisi, Zonguldak İlinin Çaycuma İlçesi sınırlarında Filyos Beldesi'nde bulunmaktadır. Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi, Serbest Bölge Gelişme alanının bulunan yatırım havzasının tümüne Filyos Vadisi Projesi adı verilmektedir. Filyos Limanı'nın ulaşım ağı çeşitliliği, stratejik konumu, hinterlandının geniş olması Karadeniz'e açılan önemli bir kapı yapmaktadır. Projede hedeflenen endüstriyel üretim ile orta ve yüksek teknoloji ürünlerin üretilmesi, teknoloji transferini, GSYH'nın artması, yerli ve yabancı sermayenin bölgeye gelmesi, döviz girdisi, hammadde tedariki, istihdam artışı gibi önemli katkılarıyla bölgesel ve ulusal kalkınmaya bir dinamizm kazandıracaktır.

Filyos Vadisi projesi, Türkiye'nin önemli bir ulusal yatırım projesi olma özelliği taşıdığından özellikle son zamanlarda Filyos çayı havzası, Filyos limanı üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayısında artış görülmektedir (Avcı, 1997; Ceyhan vd., 2017; Ceyhan ve Akdeniz, 2020; Coşkun ve Ortaç, 2022; Özdemir ve Güngör, 2019; Tabdık, 2022). Bu çalışmada ise Filyos Limanının da içinde yer aldığı Filyos Vadisi projesi'nin ekonomik boyutuna vurgu yapılarak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Proje henüz tam anlamıyla tamamlanmadığından sonuçlarına ilişkin verilerin elde edilmesinde bazı güçlüklerle karşılaşılması çalışmanın kısıtını oluşturmuştur.

Çalışmada öncelikle serbest bölgelerin kavramsal çerçevesi çizilmiş, kuruluş amaçları ve çeşitlerine değinilmiştir. Türkiye'de ve dünyada serbest bölgelerin ortaya çıkış seyri hakkında bilgi verildikten sonra Filyos Vadisi projesi'nin bölge ve ülke ekonomisine olası katkıları yatırım, istihdam, ticaret, GSYH ve enerji başlıkları altında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. SERBEST BÖLGE: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz küresel dünyasında ülkeler, ekonomik olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için giderek dünya Pazarlarında yer alma çabası içinde olmuşlardır. Bu çabaların sonucu vermesi, söz konusu ülkelerin üretim yapma, yeni istihdam olanaklarını oluşturma, yabancı sermaye girişimini hızlandırıcı çabalar içine girme ve teknolojik yapılarını iyi kullanmalarına bağlıdır. Dolayısıyla ülkelerin artık kendi sınırları dahilinde de kalarak çeşitli vergisel istisnalar tanınan avantajlı bölgeler olarak bilinen Serbest Bölge ya da Nitelikli Sanayi Bölgesi” kurdukları görülmektedir (Buyrukoğlu & Şimşek, 2022,s. 64).

1.1. Serbest Bölge Kavramı

Serbest Bölge kavramı, ticaretin tarihi ile günümüze kadar süre gelen bir durum olup en basit ifadesi ile tüccarların mallarını alıp satabildiği ve bu işlemi yaparken zorluklar ile karşılaşmadığı alanlar ya da bölgelerdir. Geçmişten günümüze ekonomik ilişkilerin değiştiği gerçeğinden yola çıkarak, geçmişteki serbest bölgeler ile günümüz kapitalist üretim ilişkilerindeki serbest bölge temel anlamı ile aynı olsa da daha detaylanmış modern bir anlam kazanmıştır.

Serbest bölge kavramına genel hatları ile bakıldığında, siyasal olarak bir ülkenin sınırlarının içinde kabul edilmesi ile gümrük mevzuatı, vergilendirme, çeşitli teşvikler ile oluşturulmuş özel ekonomik lokasyonlardır (Yazıcılar, 200, s. 6). Başka bir ifadeyle bir devletin sınırlarının içinde olup dış ticaret işlemlerinde uygulanan kuralların esnetilmesi ya da hiç uygulanmaması, genel olarak ulaşımın daha kolay sağlandığı havaalanları ve limanlara yakın bölgelere, gümrük kuralları uygulanmadan, ihracatın gelişmesine imkân sağlayan ticari ve sınai faaliyetlerin gerçekleştiği yerler olarak tanımlanabilir (Güllü, 2008, s.93).

1.2. Serbest Bölgelerin Özellikleri

Serbest bölgeler, devletlerin siyasi sınırları içerisinde olup fiziksel olarak ayrılmış alanlardır. Serbest bölgede üretim faktörleri serbestçe dolaşabilir, döviz üzerinden ticaret yapılabilir. Böylelikle kur riskleri ortadan kalkmış olur. Serbest bölgelere, liberal iktisadın kurallarının en rahat bir şekilde uygulanabildiği deneysel alanlar olarak bakılabilir. Devletin sermaye üzerindeki tüm baskı unsurları serbest bölgelerde bulunmamakta ya da kısmen uygulanmaktadır.

Serbest bölgelerin, ülkelerdeki gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın ortak özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Aslan, 2013,s. 17);

- Bir ülke serbest bölgeler, dış ticaret hacmini artırarak teknoloji transferi, döviz girdisi elde etme, ticaretin yanında sanayinin de gelişmesini sağlamak amacı ile kurulur.
- Serbest bölgelerde, sağlanan teşvikler ile maliyetlerin minimum seviyede tutularak üretilen malların ihraç edilmesi sağlanabilir.
- Ara mal ve hammadde temini serbest bölgeler aracılığı ile hızlı bir şekilde temin edilebilir.
- Bir şehir, liman ya da belirli bir alan serbest bölge ilan edilmekle birlikte zorunlu haller dışında ikamet etmek yasaktır.
- Serbest bölgelerde, endüstriyel malların üretimi, yükleme-boşaltma işlemi, depolama, ambalajlama, imha etme, montajlama, bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri söz konusudur.
- Yabancı firma ve banka şubeleri, gerekli izinleri almaları koşulu ile serbest bölgelerde yatırım yapabilmektedirler.
- Serbest bölgeler, malların giriş ve çıkışı bakımından yabancı bir ülke gibi görülmele beraber gümrük vergisinden muaf, bürokratik işlemlerin az veya hiç uygulanmadığı yerlerdir.
- Serbest bölgeler, genel olarak uluslararası ulaşımın kolay olduğu transit bölgelerde kurulmaktadır.
- Serbest bölgeler, buldukları ülke sınırlarının dışında olmalarına rağmen kolluk kuvvetlerinin güvenlik tedbirleri sağlanmaktadır.

1.3. Serbest Bölgelerin Kuruluş Amaçları

Serbest bölgelerin kuruluş amaçları mikro ve makro düzeyde olmak üzere iki açıdan ele alınabilir. Gelişmiş ülkelerdeki şirketler, 1970'ler de yaşanan kriz nedeniyle kârlarında çok ciddi düzeyde azalmalar yaşamıştır. Bu durumu aşmak için firmalar üretimi kendi ülkelerinden, emeğin ucuz olduğu sendikalaşmanın zayıf ya da hiç olmadığı gelişmekte olan ülkelere taşıma fikri ortaya atılmıştır. Gelişmekte olan ülkelere bir nevi fason üretim merkezleri kurularak tekrardan kârlarını artırma yoluna gitmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelere ekonomik kalkınma genel bir sorun olmuştur. Bu sorunun altından kalkabilmek

için yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyması nedeniyle serbest bölgeler, kalkınmada çok önemli bir araç olmuştur. Karşılıklı üstünlükler teorisi bağlamında ulus ötesi şirketler kârlarını maksimize etmek için ihtiyaç duydukları ucuz iş gücüne sahip olacaktır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise kalkınmada önemli girdiler olan istihdam, teknoloji transferi ve döviz girdisi gibi önemli unsurlarda katkı sağlayacaktır. Böylelikle iki taraf için kazançlı durum ortaya çıkacaktır. Serbest bölgeler, gelişmiş ülkelerde ticari amaç ağırlıklı kullanılmıştır ancak gelişmekte olan ülkelerde kalkınma sorunlarından dolayı hem ticari hem de endüstriyel üretimi büyütmek için kullanılmıştır.

Binici (2020)'e göre serbest bölgelerin kuruluş amaçlarını aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İhracata yönelik yatırım ve üretimin; dolayısıyla ihracatın artırılması,
- Endüstriyel malların ihracatında artış sağlanması sonucunda döviz gelirlerinin artırılması,
- İstihdam imkânlarının artırılması,
- Yabancı sermaye ve teknik bilginin (know-how) ülkeye girişinin teşvik edilmesi, teknik bilgi ve yabancı sermaye aracılığı ile üretimde verimlilik artışı ve ürünlerin uluslararası pazarlarda tanıtılmasının sağlanması,
- Emek gücünün nitelik ve verimlilik artışının sağlanması,
- Ülkeye yeni teknoloji girişinin artırılması,
- Hammadde ihtiyacının hızlı ve optimum seviyede temin edilmesinin sağlanması,
- Ekonomiye dinamizm ve canlılık kazandırılması,
- İthalatın ucuzlatılması.

1.4 Serbest Bölge Çeşitleri

Serbest bölge, çeşitli serbest bölge türlerinin bir arada bulunduğu kavramı ifade etmekle birlikte temelde iki kritere göre sınıflandırılmaktadır. Birincisi, bir serbest bölge sadece ticari bir amaçla kurulabileceği gibi hem ticari hem de üretimin yapıldığı bir yapıya sahip olarak da kurulabilir. Gelişmiş ülkelerde ticari amaçlara yönelik serbest bölgeler yaygın iken gelişmekte olan ülkelerde hem ticari hem de endüstriyel yapıda serbest bölgeler daha yaygın bulunmaktadır. İkincisinde, serbest bölgede yapılan üretimin iç piyasaya yönelik mi yoksa ihracata yönelik mi olacağına göre sınıflandırma yapılır. Gelişmiş ülkelerde iç piyasanın ihtiyaçlarına yönelik üretim işlevi gören serbest bölgeler yaygın iken

gelişmekte olan ülkelerde bu durum ihracata yöneliktir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek için serbest bölge yapılarını ihracata yönelik üretim yapmak için kurmaktadır.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELER

Serbest bölgelerin dünyada ilk örnekleri ticaret kolonilerinin serbest alanlarda ticari faaliyet ve üretim yapmaları ile ortaya çıkmıştır. İlk serbest liman örneğine İtalya'da rastlanılmaktadır. Devamında 1959 yılında İrlanda'da kurulan Shannon Serbest Bölgesi, serbest bölgelerin önem kazanmasında iyi bir örnek olmuştur. Shannon Serbest Bölgesi aynı zamanda endüstri serbest bölgesinin ilk uygulandığı yer olma özelliğini taşımaktadır. 1960'lı yıllar da birçok ülke bu modeli örnek almaya başlamıştır. 1966 yılında Tayvan bu modeli daha fazla geliştirerek ihracata dönük üretimi amaçlayan Kaohsiung İhraç Ürünleri İşleme Bölgesi kurulmuştur. 1978 yılında özellikle yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için Çin'de özel ekonomik bölgeler ortaya çıkmıştır (Avrupa Serbest Bölgesi, 2021).

Türkiye'de serbest bölgeler ile ilgili ilk çalışma 1927 yılında Serbest Mıntıklar Kanunu ile başlamıştır. Günümüz serbest bölgeciliği adına önemli sayılabilecek çalışmalar 1980'lerde başlamış olup 1985 yılında 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe girmiştir. İlk serbest bölgeler ise Mersin ve Antalya illerinde kurulmuştur (Yazıcılar, 2007, s. 35).

Türkiye'de serbest bölgelerin yer ve sınırlarını belirlemeye yetkili merci Cumhurbaşkanı'dır. Bölgelerin, yerli ya da yabancı gerçek ya da tüzel firmaların kurulmasına ve işletilmesine Cumhurbaşkanı izin vermektedir (Resmi Gazete, 1985). Ticaret Bakanlığı'ndan ruhsat almak kaydıyla gerçek ya da tüzel kişiler serbest bölgelerde faaliyet gösterebilir (Binici, 2020, s.39).

Türkiye'de serbest bölgelere sağlanan teşvik ve avantajları aşağıda maddeler halinde sıralamak mümkündür (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021):

- Faaliyet ruhsatı üretim konulu olan serbest bölge firmalarının, ürünlerin imalatı ile elde edilen kazançlar Gelir ve Kurumlar Vergisi istisnadır. Bu durum Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleşeceği yılın vergileme dönemi

sonuna kadardır. Avrupa Birliği yasaları vergisi istisnasını haksız rekabet olarak gördüğü için sıcak bakmamaktadır.

- Serbest Bölgede üretilen ürünlerin FBO bedelinin en az %85'ini yurtdışına ihraç eden kullanıcılar istihdam ettikleri personele ödenen ücretler gelir vergisinin dışında tutulmuştur. Bakanlar kurulunun %50'ye kadar indirme yetkisi bulunmaktadır.
- Üretim faaliyetindeki serbest bölge kullanıcıları yaptıkları faaliyetler ile ilgili damga vergisi ve harçlardan müstesnadır.
- Mevcut işyeri kiralayan kiracı- kullanıcı firmalar için 15 yıl, üretici-kiracı-kullanıcı firmalar için 20 yıl, kendi iş yerini inşa eden yatırımcı-kullanıcı firmalar için 30 yıl, üretici- yatırımcı-kullanıcı firmalar için 45 sene süre için faaliyet ruhsatı düzenlenir. Yatırımcı firmalar, hazine mülkiyetinde bulunan arazi, arsa ve binaları kiralanabilir veya 49 yıla kadar irtifak hakkı kullanabilir.
- Serbest bölgede elde edilen gelir ve kazançlar, izin gerektirmeden yurt içine veya yurtdışına transferi yapılabilir.
- Türkiye'den serbest bölgeye satılan mallar ihracata, serbest bölgeden Türkiye'ye satılan mallar ise ithalata tabi olup, serbest bölge kullanıcıları Türkiye'den ihraç fiyatına (KDV'siz) mal ve hizmet satın alma avantajına sahiptir.
- Serbest Bölgede, teşviklerden yerli veya yabancı tüm firmalar eşit bir biçimde yararlanır.
- Serbest Bölgelerde üretici talepleri haricinde fiyat, kalite ve standartlar ilgili kurumlarca uygulanmaz.
- Ödemeler döviz ile yapılır.
- Serbest Bölgelerden Türkiye'ye ticaret konusunda herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir.
- Serbest bölgeler, özel şirketlerle işletilmekte olup bürokratik engeller en aza indirilmiştir.
- Türkiye'nin stratejik konum avantajı.
- Kolay tedarik zinciri imkânları.

2023 yılı itibari ile Türkiye’de 18 adet serbest bölge faaliyette bulunmaktadır. Öncesinde 21 serbest bölge varken bunlardan yeterli etkinlik gösterememesi ve çeşitli sebepler ile Doğu Anadolu Serbest Bölgesi, Mardin ve İMKB serbest bölgeleri kapatılmıştır. Türkiye’de aktif olarak faaliyeti bulunan serbest bölgeler aşağıda şekil 3’te gösterilmiştir. Genel olarak serbest bölgelerin kıyılarda kurulduğu dikkat çekmekte olup ticaret güzergâhlarında etkinlik göstermektedir.

Şekil 3: Türkiye’deki Serbest Bölgeler (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021)

3. FİLYOS VADİSİ PROJESİ

Filyos, günümüzde Batı Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Zonguldak ili Çaycuma ilçesine bağlı bir beldedir. Belde, Filyos Nehri’nin Karadeniz’e dökülen alanda kurulmuştur. Tarihi derinliği İlk Çağlara kadar giden belde, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Helenistik dönemde çeşitli krallıkların egemenliklerinde kalmıştır. Romalılar, Bizanslılar, Cenevizliler ve Selçukluların hâkimiyetine giren bölge, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet tarafından 1459-1460 tarihlerinde Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır (T.C. Çaycuma Kaymakamlığı).

Filyos, Osmanlı kaynaklarında Hisarönü olarak geçmektedir. Osmanlı Dönemi’nde Bolu Sancağına bağlı bir kaza statüsünde olmuştur (BOA, İE.ŞKRT,3/288). 1924 yılında Zonguldak iline bağlanan Filyos, 1925’te inşasına başlanan Zonguldak-Karabük-Ankara demiryolunun içinden geçtiği önemli bir yerleşim alanı haline gelmiştir. 1937’de temeli atılan Karabük Demir Çelik Fabrikası için bir deniz yolu bağlantısı sağlanması bölgenin gelişme hızını artırmıştır (BAKAB, 2023).

Filyos Vadisi Projesi, Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi ve Serbest Bölge Gelişme alanı bulunan yatırım havzasının genel adıdır. Projenin düşünce temelleri, II.Abdulhamid döneminde (1876-1909) hazırlanan “Anadolu’da Genel Üretim Raporu”na dayandırılmaktadır. Proje, Filyos’ta açılacak kanallar vasıtasıyla gemilerin

Gökçebey ilçesine kadar girmesi, akarsuyun her iki yakasında bir ticaret ve sanayi alanının oluşturulması fikrine dayanmaktaydı. Bu yönüyle projeye sanayi odaklı bir kalkınma hamlesi olarak bakılmaktaydı. Dolayısıyla Filyos vadisi projesi, Filyos Çayı boyunca denizden karaya doğru 25 km uzunluğunda, 19 bin dönüm araziyi kapsamakta, Filyos Limanı ve Filyos Endüstri Bölgesi gibi iki büyük yatırım sahasından meydana gelmektedir (Atış & Çelikoğlu, 2019, s. 49).

Filyos Vadisi Projesi'nin yapımı ilk kez 1990 yılında gündeme gelmiş, ilk fizibilite çalışmalarına 1991 yılında başlanmıştır (T.C.Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). Projenin bir kısmı, 08.09.2012 tarihli ve 28405 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 2012/3574 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Endüstri Bölgesi olarak ilan edilmiştir (Resmi Gazete). Filyos Vadisi Projesi, Serbest Bölge olan kısmıyla birlikte Filyos Limanı ile entegre bir proje niteliği taşımaktadır. Filyos Limanı ve Filyos Endüstri Bölgesi, 2014 yılında yatırım programına alınmış, 2016 Aralık ayında Liman inşaatına başlanmıştır (T.C.Zonguldak Valiliği). Filyos Vadisi Projesi'nin bir parçası olarak kabul edilen Filyos Limanı, 2021 Haziran ayında açılışı yapılmıştır (T.C. İletişim Başkanlığı, 2021).

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Filyos'un geleceğinin önemli bir bileşeni durumundadır. 2020 yılında Batı Karadeniz'deki Sakarya havzasında yer alan Tuna-1 kuyusunda 405 milyar metreküp üretilebilir rezerv keşfi yapılmıştır. TPAO'nun Sakarya Gaz Sahası özelinde saha geliştirme faaliyetleri devam etmektedir (Bilgin, 2022). İlk adımının 2020 yılında Sakarya Gaz Sahası'nda Fatih sondaj gemisinin vurduğu sondajla atılan Karadeniz gazı, 20.04.2023 tarihinde yapılan bir törenle devreye alınmıştır (T.C. İletişim Başkanlığı, 2023). Gazın devreye alınması, ülkemizin enerji bağımsızlığı yolunda atılmış tarihi bir adım olarak nitelendirilebilir.

3.1. Filyos Vadisi Projesinin Mekânsal Özellikleri

Filyos Vadisi, Zonguldak'ın Çaycuma İlçesi sınırları içerisinde bir sahil kasabası olan Filyos Beldesi'nde bir bölge olup aynı zamanda bu bölgeye yakın Bartın ve Karabük İlleri de bulunmaktadır. Filyos Vadisi Projesi'nin uygulanacağı bölge, Zonguldak İli ile Bartın İli arasındaki mevkiye bulunmaktadır. Filyos nehrinin denize döküldüğü kısımda bulunan Filyos Vadisi Projesi alanı, Zonguldak İli'nin 35 km doğusunda, Çaycuma İlçesi'nin 20 km kuzeyinde, Filyos Beldesi'nin 4 km batısında yer almaktadır.

Şekil 5.1: Filyos Limanı'nın Haritadaki Yeri (Çetinkaya, 2012,s. 4).

Filyos nehrini besleyen su kaynaklarını Devrek, Yenice, Soğanlı ve Araç çayları oluşturmaktadır. Filyos Irmağı havzası, Batı Karadeniz Bölgesinde 13.300 km²'lik alanı kapsarken proje alanı; doğu-batı doğrultusunda 203 km, kuzey-güney doğrultusunda 120 km'dir. Filyos Limanının kuruluş yeri, Filyos Irmağının doğu yakası olarak belirlenmiştir. Filyos Havzasının seçilme nedenleri aşağıda belirtilmiştir (Çetinkaya,2012,s. 4):

- Batı Karadeniz Bölgesinin ekseriyet ile engebeli arazi yapısına karşın proje alanının bu bölgedeki en uygun yerlerden biri olması,
- Ulaşım ağlarındaki (demiryolu, denizyolu, havayolu, karayolu) çeşitlilik, yerleşim alanlarında fazla seçeneklerin olması, bölgedeki tarım arazilerinin varlığı ciddi bir kaynak teşkil etmektedir,
- Taşkın önleme sistemleri ile proje alanında oluşabilecek olumsuz doğa olaylarına karşı önlem alınması,
- Bölgede yaşanan göç sorunu, sanayi yatırımları ile sağlanacak olan istihdam ile göçü tersine çevirebilecektir,
- Taşkın önleme sistemleri ile taşkın bölgesindeki arazilere tekrardan işlev kazandıracaktır,
- Filyos Limanı'nın İç Anadolu bölgesine yakınlığı avantaj sağlamaktadır,

- İç Anadolu ve en gelişmiş ili olan Ankara'nın Karadeniz'de en yakın Filyos Limanı olması,
- Marmara Bölgesi limanlarının kapasitelerinin aşmaları ve dağıtım imkânlarındaki zorluklar nedeniyle Filyos Limanı sanayi yerleşkesi için cazibe yaratmaktadır,
- Kastamonu ve Bolu Bölgesindeki mobilya ve ahşap sanayisi için, hammadde ithalatı ve ürün ihracatı için Filyos Limanı önemli bir konuma sahip olabilecektir,
- Bölgede etkin olan Ereğli Demir Çelik ve Karabük Demir Çelik fabrikalarının ihtiyaçları doğrultusunda temin edebileceği hammadde ve ürünlerin pazarlanmasında Filyos Limanı önemli rol oynayacaktır,
- Filyos Limanı'nın serbest bölge olması nedeniyle yatırım ve üretim yapacak firmalara teşviklerden yararlanma imkânı sağlayacaktır.

3.2. Filyos Vadisi Projesi'nin Bölge ve Ülke Ekonomisine Olası Katkıları

Cumhuriyet tarihinin en önemli projelerinden biri olan Filyos Vadisi Projesi, bir ulusal yatırım projesidir. Bölgede ekonomik kalkınmayı tetikleyerek bölgenin ulusal ve uluslararası tanınırlığını sağlayacak proje ile, bölgeyi bir yatırım havzası haline getirme potansiyeliyle bölge ve ülke ekonomisine pek çok katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu katkılar yatırım, dış ticaret, tarım, sanayi ve hizmetler ile enerji kaynağı gibi önemli başlıklar altında incelenmiştir.

3.2.1. Yatırım Bakımından Katkısı

Filyos Vadisi Projesi'nin oturduğu bölge kara yolu, deniz yolu, demiryolu, havayolu gibi çok çeşitli ulaşım olanaklarına sahiptir. Altyapılarının güçlendirilip modernizasyonunun sağlanması ile bölge önemli bir yatırım alanı haline gelecektir. Bunun için Filyos Irmağının ıslah çalışmalarının hızlandırılması, sel ve su baskınlarının engellenmesi gerekmektedir. Filyos Limanı'nın aktif hale gelmesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ve bu bölgedeki limanların yüklerini azaltacaktır.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın Ulaşan ve Erişen Türkiye 2019 Raporunda “Üç Denizde Üç Büyük Liman” projesi dâhilinde İzmir Çandarlı, Zonguldak Filyos, Mersin Konteyner Limanlarının hayata geçirileceğinin kaydedilmesi, Filyos Limanı'nın önemli ve stratejik bir liman olduğunu göstermektedir (BAKKA, 2020). Ayrıca Filyos Limanı TINA projesi kapsamında 2020 yılı liman senaryoları dahilinde Mersin Limanı ile aynı elleçleme kapasitesine sahip bir liman olacağı belirtilmiştir. Ancak söz konusu durum Filyos Limanı'nın 2021 yılında faaliyete geçmesi nedeniyle ispatının biraz daha zaman alacağı yönündedir (Ceyhan, Kamacı & Peçe, 2017,s. 273). Filyos Yatırım havzasının yatırımcıyı çekmesi noktasında birkaç önemli etken sayılabilir. Bunlar arasında çok çeşitli taşımacılığa izin vermesi, 25 milyon ton/yıl kapasiteli bir limana sahip olacağı, 597 ha. Filyos Endüstri Bölgesi, 1166 ha. Filyos Serbest Bölgesi, 620 ha. Serbest Bölge Genişleme alanı ayrıca enerji kaynaklarına yakınlık, geniş bir hinterlanda sahip olması, bölgede yetişmiş ve nitelikli iş gücüne sahip olması, Filyos Vadisi merkezine 100 km yarıçapı içerisinde Erdemir ve Kardemir gibi demir-çelik fabrika ve işleme yerlerine sahip olması (URL-1, 2021) gibi etkenler sayılabilir. Bu etkenler bir bütün olarak bölgenin ekonomik kalkınmasına katkı sunacak, aynı zamanda bölgedeki şehirlerin gelişmesini de sağlayacaktır (Dinler, 2001, s.285).

Filyos Vadisi Projesinde başlıca rol oynayacak sektörler bakıldığında elektrikli teçhizat imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı, motorlu kara taşıtı, treyler (römork), yarı treyler(yarı römork) imalatı, diğer ulaşım araçlarının imalatı, temel eczacılık ürünleri, bilgisayar, bilgisayar parçalarının, elektronik ve optik ürünlerinin imalatı, hava taşıtları ve uzay araçları yanında ilgili makinelerin imalatı, silah mühimmat(cephane) imalatı, tıbbi ve dişçilik ile ilgili araç ve gereçlerin imalatı sayılabilir. İlgili sektörler incelendiğinde bunların orta ve yüksek teknoloji gerektiren ürünler olduğu görülmektedir (URL-1, 2021).

3.2.2. İstihdam Bakımından Katkısı

Filyos Vadisi Projesi, bir mega proje olması özelliğiyle projeden dolaylı ve dolaysız istihdam etkileri beklenmektedir. Proje bölgesinin ulaşırma ve altyapıda yapılacak çalışmalar için bir istihdam kaynağı yanında endüstri bölgesi, serbest bölge ve limanda istihdam edileceklerle birlikte bölgeye önemli bir sinerji katacaktır.

TR 81 Düzey 2 Bölgesi (Zonguldak, Bartın, Karabük), göç veren ve yüksek işsizliğin olduğu bir bölgedir. Filyos Vadisi Projesi'yle bölge, göç alan bir bölge haline gelecektir. Diğer bir ifade ile tersine göç sağlanacaktır. Liman, OSB, serbest bölge, endüstri bölgesi, HES, sulama amaçlı baraj ile tarım ve sanayi alanlarında mega bir proje olması ile bölgede 40 bini aşkın işsize dolaylı veya doğrudan iş sağlanacağı tahmin edilmektedir (Çetinkaya, 2012, s. 31). Yüksek teknoloji yatırımlarıyla beraber bölgeye olan ilginin artacağı, bölgenin bir çekim merkezi haline gelebileceği, yatırım ve istihdamı artırarak Türkiye'nin cari açık sorununa olumlu katkı sağlayacağı beklenmektedir.

3.2.3. Dış Ticaret Bakımından Katkısı

Filyos Vadisi Projesi'nin liman, serbest bölge ve endüstri bölgesi, bölgenin yurtdışına açılan kapısı olacaktır. Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler başta olmak üzere Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya, Gürcistan gibi ülkelerin Filyos Limanı'nı tercih etmeleri beklenmektedir. Yapılan ulaştırma hatları ve iyileştirmelerle, Mersin Limanı ile demir yolu ve kara yolu gibi bağlantılar sağlanarak mevcut etkinlik maksimum düzeye çıkacaktır. Ayrıca Filyos Limanı, Ankara, Bolu, Düzce gibi illerdeki üreticilerin dış dünyaya açılan bir kapısı olacaktır (Filyos Lojistik Merkezi Araştırma ve Ön Fizibilite Raporu, 2020). Limanla birlikte bölgenin Ticaret merkezi haline gelerek bölgenin kalkınmasına ve Türkiye'nin dış ticaretine önemli katkı sağlaması beklenmektedir (Han & Kaya, 2021).

3.2.4. Gayrisafi Yurt Hasılası Bakımından Katkısı

Filyos Vadisi Projesi, TR 81 düzey 2'de yer almaktadır. Zonguldak, Karabük ve Bartın illeri, bu düzey içinde bulunmaktadır. Söz konusu üç ilin Türkiye GSYH'na 2010-2021 yılları arasında sağlamış oldukları katkıları aşağıda (Tablo 1) verilmiştir. Bahse konu yıllar arasında bu katkı yüzde 1'in hep altında kalmıştır. Filyos Vadisi Projesinin önemi de burada ortaya çıkmaktadır.

Proje bölgesinde büyük tesislerin kurulmasıyla, zaman içinde bir kümelenme ekonomileri meydana gelmesi mümkündür. Kümelenme kavramı aslında Weber'in kuruluş yeri teorisine de uygun düşmektedir. Weber (1958) söz konusu teoride geliştirdiği "kuruluş yeri faktörü" kavramına göre "ekonomik faaliyetler herhangi bir yerde değil de belirli

veya birkaç noktada toplanmaları halinde bir avantaj olarak ortaya çıkarlar”. Filyos Vadisi Projesi bu anlamda enerji tesisleri, makine-ulaşım araçları gibi katma değeri yüksek tesislerin kurulmasıyla bölgeyi bir kümelenme ekonomisi haline getirecektir. Dolayısıyla Filyos vadisi projesi alanındaki çalışmalar tamamlandığında ve maksimum üretim seviyesi yakalandığında, bir taraftan enerjide dışa bağımlılık azalacak, diğer taraftan konutların 30 yıllık ihtiyacını karşılayacak olması bakımından büyük bir katma değer sağlayacaktır.

Tablo 1: Gayrisafi yurt içi hasıla, cari fiyatlarla, 2010-2021

Yıllar	Türkiye GSYİH (Bin TL)	TR 81 GSYİH (Bin TL) (Zonguldak,Karabük,Bartın)	TR 81/TR (%)
2010	1.167.664.479	11.742.494	1,005639
2011	1.404.927.615	14.630.391	1,041363
2012	1.581.479.251	15.272.170	0,965689
2013	1.823.427.315	17.721.539	0,971881
2014	2.054.897.828	20.724.942	1,008563
2015	2.350.941.343	22.276.312	0,947549
2016	2.626.559.710	24.530.165	0,933928
2017	3.133.704.267	30.657.561	0,978317
2018	3.758.773.727	37.093.061	0,986839
2019	4.311.732.766	37.833.498	0,877455
2020	5.048.220.067	45.957.128	0,910363
2021	7.248.788.983	69.833.809	0,963386

Kaynak: TÜİK, İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla, 2021.

Bilindiği gibi Türkiye enerji ithalatçısı bir ülkedir. Enerji ürünleri ithalatına ödenen fatura Rusya-Ukrayna Savaşı'nın etkisiyle 2022 yılının ilk on ayında 80,5 milyar dolara ulaştı. Enerji dış ticaret açığı 2022 yılında 81,1 milyar dolar düzeyinde. Aynı yılda toplam ithalat 364,4 milyar dolar, ihracat ise 354,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla enerji dış ticaret açığı toplam ithalatın %22'si, toplam ihracatın ise % 32'sini oluşturmaktadır. Enerji ithalatının milli gelire oranı 2013-2021 arasında yüzde 5 seviyesinde iken 2022 yılı üçüncü çeyreğinde yüzde 11'e ulaşmıştır (TCMB, 2023).

Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketimi 60 milyar metreküp civarında. Sakarya Gaz Sahası'nda keşfedilen 540 milyar metreküp doğalgazın Türkiye'deki hanelerin 30 yıllık ihtiyacını karşılayacağı bekleniyor (Dünya,2022). Karadeniz'deki doğal gaz rezervi sayesinde Türkiye'nin doğal gaz faturası yılda 6 milyar dolar civarında düşecektir. Başka bir ifadeyle Karadeniz gazı 2022 yılında gerçekleşen 81,1 milyar dolar Türkiye'nin enerji

dış ticaret açığını sabit fiyat varsayımıyla %7,4 civarında düşürecektir. Bu da önemli bir rakamdır.

Bu rakam 2022 dolar fiyatı ile çarpıldığında³ 80.460 milyon TL gibi bir hesap ortaya çıkmaktadır. Bu tutar ise 2021 yılındaki bölgenin GSYH'sinden daha fazladır (Tablo 1). Aynı zamanda 2021 yılı Türkiye GSYH içinde %1,11 gibi bir pay demektir. Yani Filyos Vadisi Projesi, 2021 yılı GSYH rakamları baz alınarak sabit fiyat varsayımıyla bölge ekonomisinin GSYH'ndan daha fazla bir hasıla oluşturmaktadır. Bunun yanında Türkiye ekonomisine de %1,11 gibi bir katkı sağlamaktadır.

3.2.5. Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörleri Bakımından Katkısı

TR 81 Düzey 2 Bölgesi'nin Karadeniz coğrafi özelliklerinden olan engebeli yapısını genel anlamda hissedilmektedir. Engebeli arazi yapısı tarımsal faaliyetlerinin daha zor ve kısıtlı alanlarda yapılmasına imkân tanımaktadır. Kısıtlı olan jeolojik yapısına rağmen verimli bir şekilde kullanılarak güzel sonuçlara ulaşılması zor değildir. Tarımsal faaliyetlerde endüstriyel yöntemlerin ilerisine gidilerek, organik tarım yöntemleriyle ekolojiye en uygun şekilde, doğanın bir parçası olduğumuzu kabul ederek kaliteli ürünleri yetiştirip hem ulusal hem de uluslararası düzeyde pazarlaması yapılabilir. Doğu Avrupa ülkelerinin soğuk ikliminin verdiği düşük verimli üretimleri nedeniyle bu durum bir fırsat sunacaktır. Üretilen tarımsal ya da hayvansal üretimleri organik yöntemler ile üretilmesi bu ürünlerden katma değerli yeni ürünler yaratılması dünyada ve Türkiye'deki gelişmekte organik pazara giriş için fırsat Filyos Vadisi Projesi bir araç olacaktır. Ayrıca ulaşım altyapıları geliştirilip güçlendirildikten sonra Mersin, Antalya gibi tarımsal faaliyetlerin çok gelişmiş olduğu Akdeniz illerinden daha kısa süre içinde Filyos Limanı aracılığı ile dünya ya daha rahat bir şekilde açılacaktır.

Filyos Vadisi projesinin bir parçası olan Filyos Limanı, Türkiye'nin en büyük limanı konumunda. Liman aynı zamanda bulunduğu konumu itibarıyla dünyaya açılan kapı olma

---

³ Hesaplama TCMB'nin 03.01.2022 Günü Saat 15:30'da Belirlenen Gösterge Niteliğindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kurları (Efektif Alış, USD/TRY=13.41) dikkate alınmıştır (T.C.M.B, 2022).

özelliğine sahiptir. Bu özelliğiyle hem Marmara limanları hem de Boğazların yükünü hafifletmesi beklenmektedir. Ayrıca Orta Asya ve Karadeniz dış ticaretinin demir yolu ağı üzerinden güneye ve Ortadoğu'ya ulaşmayı sağlayacaktır. Yılda 25 milyon ton kapasitesiyle ihracata önemli katkı sağlayacaktır (TCCB, 2021).

Filyos Vadisi Projesi bölgesel anlamda demir-çelik gibi endüstrilerin gelişmiş olduğu lokasyonlara yakın olmasının sanayi gelişimi açısından ciddi bir biçimde fayda sağlayacağı aynı zamanda Filyos' da kurulacak endüstri bölgesi için kolay ithal edilebilecek ham madde ile önemli sorunları önlenmesi sağlanacaktır. Bölgeye yakın iller örneğin Kastamonu'da gelişmiş ağaç ve ağaç ürünleri, mobilya gibi metallerin uluslararası pazarda yer almasını sağlayacak buna benzer yakın iller olarak sanayinin gelişmiş olduğu Ankara ya da Bolu, Eskişehir gibi iller için üretimin bölgeye kayacağı ve daha kolay dışa açılması anlamına gelmesidir.

Filyos Vadisi Projesi'nin oluşturacağı sinerji bölgenin hizmet sektörünün de canlanmasına yol açacaktır. Oluşacak güçlü altyapı, istihdam olanakları bölgede küçük işletmelerin ekonominin kalabalık ve önemli unsuru olarak refah seviyelerini güçlendirecektir. Projenin bölgeye katacağı birçok olumlu dışsallıklardan biri olarak bölge halkının ve küçük işletmelerin refah seviyesinin artmasıdır.

3.2.6. Enerji Kaynağı Bakımından Katkısı

Türkiye'nin yeterli miktarda enerji kaynaklarına sahip olamaması onu enerji konusunda dışa bağımlı hale getirmektedir. Çünkü üretilen enerji ihtiyaç duyulan enerji miktarının ancak bir kısmını karşılamaya yetmektedir. Bu durumda enerji ithalatı cari açığın en önemli nedenlerinden biri haline gelmektedir. Enerji dış ticaret açığı 2021'deki 42,4 milyar dolardan 2022 yılında 81,1 milyar dolara çıkmış, tarihi yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu yükseliş, enerji ithalatındaki artışın ihracatındaki artışın neredeyse iki katı kadar yüksek çıkmasından kaynaklanmıştır. Enerji ithalatının milli gelir içindeki payı da önemini korumaktadır. Bu oran 2013-2021 yılları arasında ortalama %5 olarak gerçekleşmiştir. Bu konuda yetersiz olan Türkiye, üretim yapabilmek için enerji ithalatı yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durum enerjide dışa bağımlılığı zorunlu hale getirmektedir (TCMB., 2023).

Genel ticaret sistemine göre 2022 yılı Ocak-Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre ithalat %39,4 artarak 300 milyar 443 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022). Ekim 2022 sonu itibariyle son bir yılda enerji ithalatına ödenen 94,2 milyar dolar (Dünya, 2022) dikkate alındığında, enerji ithalatının toplam ithalat içinde %31 gibi önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Enerji ithalatında dışa bağımlılığı azaltmada Karadeniz gazı fırsat olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu gazın üretimi sayesinde gaz ithalatının yüzde 30 düşeceği planlanmaktadır (Enerji Bakanlığı, 2023). Bu yeni arayışların bir sonucu olarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Filyos Vadisi projesinde önemli bir bileşen olarak görülmektedir (Bilgin, 2021). Bir bileşen olarak TPAO, Sakarya Gaz Sahası Geliştirme Projesi aracılığı ile 2022 yılı sonunda Karadeniz’de 710 milyar metreküplük doğalgaz rezervi keşfedilmiştir. Bu keşif sayesinde Filyos Doğalgaz İşleme Tesisi aracılığı ile 2023 yılında hanelere verilmeye başlanacağı planlanmaktadır. Filyos’un 165 kilometre kuzeyinde ve 2 bin 200 metre deniz derinliğinde kurulan üretim tesisi ile bölgenin stratejik önemi artacaktır. Böylelikle Filyos Vadisi Projesi serbest bölge, üretim bölgesi olmasının yanında Karadeniz doğalgazı ile ticaret ve sanayi gelişimi sağlanarak bölgesel kalkınmada önemli rol oynayacaktır (URL-2, 2023). Dolayısıyla bir bütün olarak değerlendirildiğinde Filyos Vadisi Projesi, hem bölge hem de ülke ekonomisine sağlayacağı katkı ile önemli bir ticaret merkezi konumundadır.

SONUÇ

Serbest bölgeler üretim, yatırım, istihdam ve milli gelirin artmasına katkı sağlayan ekonomik kalkınma hamlesinde önemli rol oynayan alanlardır. Serbest bölgeler, gelişmiş ülkelerde ticaret ağırlıklı bir yapıya sahipken gelişmekte olan ülkelerde ihracata dönük olarak hem ticari hem de endüstriyel bir yapısı vardır. Gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelerin aksine kalkınma sürecinde üretim ve ihracata daha çok önem verirler. Bu ülkeler, ihtiyaç duyduğu sermaye birikimini elde ederek teknoloji transferleri sayesinde araştırma geliştirme maliyetlerini minimum düzeyde tutmak, teknolojik ve bilimsel konularda daha hızlı adımlarla yürümek durumundadırlar. Gelişmiş ülkelerin sahip oldukları imkânlar dâhilinde serbest bölgelerin avantajlarından daha çok yararlandıkları görülür.

Serbest bölgeler bağlamında Filyos Vadisi Projesi, hem bölgesel hem de ulusal ve uluslararası anlamda büyük bir öneme sahiptir. Geniş hinterlandı sayesinde Filyos Vadisi Projesi, sahip olduğu liman ve tüm yatırım alanlarıyla Karadeniz’de elde edeceği konumu sayesinde uluslararası boyutta da önem kazanmaktadır.

Filyos Limanının 25 milyon ton/yıl kapasitesi ile Mersin Limanı ile yakın kapasitelerde bir liman olacağı öngörülmektedir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nın Ulaşan ve Erişen Türkiye 2019 Raporuna göre “Üç Denizde Üç Büyük Liman” projesi dâhilinde İzmir Çandarlı, Zonguldak Filyos, Mersin Konteyner limanlarının hayata geçirileceği bilinmektedir. Filyos Vadisi Projesi bölgede 40 bin kişiye dolaylı ve dolaysız istihdam imkânı sağlayacak, mevcut göç sorununa çözümler getirecektir. İstihdamın bölgede yapacağı ekonomik canlılık, pozitif dışsallık olarak küçük, orta ve büyük işletmelere de yansıtacaktır. Proje sayesinde bölgede altyapı yatırımları hızlanacak, organik tarım ürünleri katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülerek önemli pazarlama avantajları elde edilecektir. Proje aynı zamanda sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesine de katkı sağlayarak bölge ekonomisini güçlendirecektir.

Projenin tamamlanmasıyla birlikte etki alanı Çaycuma sınırlarını aşacaktır. Endüstriyel kompleksler içeren Filyos Vadisi projesi ekonomiye 80 milyar dolar getiri sağlayacaktır. Bu rakam, TR81 düzey 2’de yer alan Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinin GSYH’sı toplamından daha fazladır. Aynı zamanda bu rakam, Türkiye GSYH’sına 2021 yılı rakamlarıyla %1,1’lik bir katkı, enerji dış ticaret açığının her yıl %7,4 oranında düşmesi demektir.

Filyos Vadisi Projesi’nin kapsama alanı içinde olan iller, özellikle Bartın ve Zonguldak, üniversite-sanayi işbirliğiyle projeye odaklanmalı, projenin sunacağı fırsatları değerlendirmelidir. Özellikle Amasra’da mevcut turizm altyapısı projeye uygun hale getirilerek, ülke turizmine, dolayısıyla milli gelirine katkı sağlar niteliğe kavuşturulmalıdır. Sonuç olarak, Filyos Vadisi projesi kapsamında yeni açılacak iş kolları ve yapılan tüm faaliyetler, Filyos bölgesini önemli bir ticaret merkeziyle birlikte enerji, teknoloji ve lojistik üssü haline getirecektir.

KAYNAKLAR

Arslaner, H., & Çobanoğlu, S. (2016). Serbest Bölgelerde Vergi Avantajları. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(3), 1-14.

- Aslan, N. (2013). Serbest Bölgelerin Karadeniz Ticaretine Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Atış, E., & Çelikoğlu, Ş. (2019). Sosyo-ekonomik ve çevresel yönleriyle Filyos Vadi Projesi. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*, 5(29), 49-68.
- Avcı, S. (1997). Aşağı filyos havzasında planlama sorunlarına coğrafi bir yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32: 301-316
- Avrupa Serbest Bölgesi, (2021). <http://www.asb.com.tr/faq.aspx-1> (Erişim Tarihi: 2021, 29 Mayıs).
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2020). Filyos Lojistik Merkezi Araştırma ve Ön Fizibilite Raporu, Zonguldak.
- Batı Karadeniz Kalkınma Birliği (BAKAB), <https://www.bakab.gov.tr/filyos/> (Erişim Tarihi:2023, 02 Mayıs)
- Bilgin, M.H. (2022). Açılış Konuşması. H. Çeştepe, B. Ali, G.Fehmi (Ed.), Filyos Çalıştayı içinde (17-19), Zonguldak: Sistem Ofset Basım. https://cdn3.beun.edu.tr/w3/938473329e89f06f6849a4e48f5d2d39/filyoscalista_y2021compressed.pdf (Erişim Tarihi: 2023, 10 Mayıs).
- Binici, İ. (2020). Türkiye’de Serbest Bölgelere Uygulanan Teşvikler ve Teşviklerin Değerlendirilmesi: Kayseri Serbest Bölgesi Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Buyrukoğlu, S, Şimşek, M.H. (2022). Türkiye’de vergi planlaması aracı olarak serbest bölgeler, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9 (29), 58-75
- Ceyhan, M, Akdeniz, T . (2020). Eskişehir-Denizli-Uşak lojistik üssünün ve lojistik köy ağlarının bölgesel kalkınmaya etkisi bağlamında Filyos projesinin bölge ekonomisi üzerindeki muhtemel katkıları. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* , 5 (2) , 127-142 .
- Ceyhan, M , Kamacı, A , Peçe, M . (2017). Batı Karadeniz Bölgesinin kalkınmasında Filyos Projesi başat bir rol oynayabilir mi? . *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* , (2) , 44-66
- Ceyhan, S , Kamacı, A , Peçe, M . (2017). Filyos Liman Projesinin kruvaziyer gemi turizmi açısından değerlendirilmesi ve bölge ekonomisine katkısı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (13), 271-283.
- COŞKUN, M., & ORTAÇ, G. (2022). Filyos Çayı Havzası'nın (Karabük Merkez İlçe-Gökçebey) çok ölçütlü karar analizi yöntemiyle taşkın risklerinin belirlenmesi. *Eastern Geographical Review*, 27(47).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İE.ŞKRT., 3/288, H.30.01.1139.

Çetinkaya, M. (2012). Filyos Vadisi Projesi. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, <http://www.karorsan.org.tr/images/Filyos-Vadisi.pdf> (Erişim Tarihi:2023, 25 Nisan)

Dinler, Zeynel (2001), Bölgesel İktisat, Bursa: Ekin Yayınevi.

Dünya Gazetesi, 19.12.2022, İthal enerjinin faturası: 80,5 milyar dolar. <https://www.dunya.com/ekonomi/ithal-enerjinin-faturasi-805-milyar-dolar-haberi-677965> (Erişim Tarihi: 2023 12 Mayıs).

Giray, F. (2014), Vergi Teşvik Sistemi ve Uygulamaları, Bursa, Ekin Yayınları.

Güllü, M. (2008). Serbet Bölgeler ve Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Yöre ve Ülke Ekonomisine Katkıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

Han, E. ve A. A.Kaya (2021). Kalkınma ekonomisi: teori ve politika, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özdemir, K. and Güngör, Ö. (2019) Filyos çayı havzasında SWAT modelinin uygulaması. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 1(2), 90-102.

Resmi Gazete (1985) Serbest Bölgeler Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3218&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 2023, 03 Mayıs).

Tapdık, S. (2022), Kent ve kalkınma ilişkisinde Filyos örneği, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 1109-1134.

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2021), <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128189/filyos-limani-acilisi-ve-dogalgaz-isleme-tesisleri-temel-atma-toreni-nde-yaptiklari-konusma>, (Erişim Tarihi:2023, 05)

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'Filyos Liman Açılışı ve Doğalgaz İşleme Tesisleri Temel Atma Töreni'ne katıldı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-filyos-liman-acilisi-ve-dogalgaz-isleme-tesisleri-temel-atma-torenine-katildi, (Erişim Tarihi: 2023, 11 Mayıs).

T.C. Merkez Bankası Enflasyon Raporu 2023-I, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a6c32274-a779-435e-ab63-6a99f43d7e5c/Kutu+2.2_23_i.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORLDSPACE-a6c32274-a779-435e-ab63-6a99f43d7e5c-onJd8Vh (Erişim Tarihi : 2023, 11 Mayıs).

T.C. Merkez Bankası 03.01.2022 Günü Saat 15:30'da Belirlenen Gösterge Niteliğindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kurları,

<https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/202201/03012022.xml>, (Erişim Tarihi: 2023, 05 Mayıs)

T.C. Çaycuma Kaymakamlığı, <http://www.caycuma.gov.tr/antik-teion-billaos-kenti-ve-filyos-kalesi> (Erişim Tarihi: 2023, 02 Mayıs).

T.C.Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Batı Karadeniz Bölgesi (Zonguldak-Karabük-Bartın) Bölge Planı 2010-2013, <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/strateji-belgeleri/01154b>, Erişim tarihi: 17.05.2023.

T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021). Serbest Bölgeler İstatistikleri. <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/serbest-bolgeler-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 2021, 19 Haziran).

T.C. Zonguldak Valiliği, <http://www.zonguldak.gov.tr/filyos-vadisi> (Erişim Tarihi: 2023, 09 Mayıs).

Tıraş, H.H. (2008). Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri ve Kayseri Serbest Bölgesinde Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Toprak, M. (2019). Bölgesel Gelişme Dinamikleri Ekseninde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Etkileri: Ege Serbest Bölgesi (ESBAŞ) Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Tosuner, M., Ve Arıkan, Z. (2014). Türk Vergi Sistemi, İzmir

TÜİK (2022), Dış Ticaret İstatistikleri, Ekim 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2022-45545#:~:text=Genel%20ticaret%20sistemine%20g%C3%B6re%20ihracat%202022%20y%C4%B1%20Ocak%20Ekim%20d%C3%B6neminde,443%20milyon%20dolar%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti> (Erişim Tarihi:2023, 12 Mayıs).

Yayla, T. (2010). Küreselleşme Sürecinde Serbest Bölgelerin Türkiye Dış Ticareti Üzerine Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Yazıcılar, S. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Serbest Bölgeler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Weber,A. (1958), Theory of the Location of Industries, Çev. C. Friedrich, The University of Chicago Pres,

URL-1 (2021). Filyos Vadisi, <https://www.filyosvadisi.com/?go=stratejik-lokasyon> (Erişim Tarihi: 2023, 03 Mayıs).

URL-2 (2023). Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi "Karadeniz Gazı Devreye Alma Töreni" için gün sayıyor, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/filyos-dogal-gaz-isleme-tesisi>

[karadeniz-gazi-devreye-alma-toreni-icin-gun-sayiyor/2872775](#) (Erişim tarihi: 2023, 04 Nisan).

Makale Yazım Kuralları

JOMELIPS Dergisi 2016 yılından itibaren iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi, endüstri ilişkileri, tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, İslami ilimler, coğrafya gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

- Hakemli bir dergi olup, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.
- Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları JOMELIPS Dergisi'ne aittir.
- Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 13-15 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle 14 punto ve koyu olarak yazılmalı; Özet yerine “Öz” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar 12 punto büyük harflerle, alt başlıklar ise küçük harflerle, koyu ve 12 punto olarak yazılmalıdır.
- Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.
- Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak 25 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Üst : 2,5 cm Sol : 3 cm Alt : 2,5 cm Sağ :2,5 cm Karakter : Times New Roman 12 punto Satır Aralığı : 1.5 (Paragraf girintileri önce ve sonra 0 nk ve blok yazım şekli yani paragraf başı için girinti yok).
- Makalede satır boşluğu bırakılması gereken yerler şöyledir; Başlıklardan önce ve sonra (1,5 satır aralığında), paragraflar arasında (1,5 satır aralığında), kaynaklar arasında (1 satır aralığında).
- Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.
- Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “ The Publication manual of the American Psychological Association

(6th edition), 2001 “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.

- Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,
- http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf
- Makale, sağ üst köşeden sisteme kullanıcı kaydı yapıp, sistem üzerinden gönderilmelidir.

Metin İçi Referanslar/Göndermeler

- Metin içi gönderme ve atıflar, parantez içi sisteme göre verilmelidir. Dipnot, kaynak bilgisi dışındaki açıklama veya bilgilerin verilmesinde kullanılmalıdır.
- Kitaplara yapılan göndermelerde, yıl bilgisinden sonra virgöl konulmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Ancak kitabın belli bir sayfasına gönderme yapılmayıp eser hakkında genel bir değerlendirme yapılıyorsa sayfa numarası vermeye gerek yoktur.
- Başka bir metinden aynen yapılan ve kelime sayısı 40'tan az olan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan aynen alıntılar yeni bir paragrafta, 10 punto ve normal metnin sağ ve sol tarafında tarafından birer cm daha içeriden yazılmalıdır.
- İki ya da daha fazla yapıta gönderme yapılıyorsa alıntı yapılan yapıtların yazarlarının soyadları, alfabeğe göre sıralanmalı ve eserler arasına noktalı virgöl konulmalıdır.
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Aydın, A. (1999). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. Ankara: Anı.

Aydın, B. (2005). Çocuk ve ergen gelişimi. İstanbul : Atlas.

- Aynı soyadına sahip birden fazla yazara gönderme yapılıyorsa eserlerin yayın yılları farklı olsa bile cümle içinde yazarların adları da belirtilmelidir: (Çetin Semerci, 2007; Nuriye Semerci, 2006).
- Farklı yazarlara ait iki veya daha fazla çalışma aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse alfabetik sıralama yapılır ve kaynaklar arasına noktalı virgöl konulur: (Semerci, 2007; Ünal, 2012)
- Aynı yazarın iki veya daha fazla çalışması aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse yazar soyadı sadece bir kez yazılır, eserler arasına virgöl konulur: (Güneş, 2007, 2009, 2010-a, 2010-b)
- Alıntının kaynağı ikinci bir yayına dayanıyorsa “Güneş, 2007'den aktaran Ünal, 2012” şeklinde atıf verilir ve kaynakçada hem Ünal, 2012'nin hem de Güneş, 2007'nin künyesi yazılır.

- Metin içi atıf örnekleri:

Tek Yazarlı:

Güneş'e (2007) göre ...,

Güneş (2007) ...,

.... (Güneş, 2007).

.... (Güneş, 2007, s. 46).

İki Yazarlı:

Babadoğan ve Ünal'a (2011) göre ...,

Babadoğan ve Ünal (2011) ...,

... (Babadoğan ve Ünal, 2011).

İkiden Çok Yazarlı

Hırça'ya vd. (2009) göre ...,

Hırça vd.(2009) ...

.... (Hırça vd., 2009).

Kaynakların Yazımı

- Atıfta bulunulan bütün eserler, "KAYNAKLAR" bölümünde alfabetik olarak verilmelidir. Eser bilgisi, ikinci ve sonraki satırlara taşarsa bu satırlar, 1 cm daha içeriden yazılmalıdır.
- Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını varsa bu yayınlar kaynakçada yıl bilgisinden sonra "a, b, c ..." konularak (2001a, 2001b, 2001c ... gibi) sıralanmalıdır.
- Cilt, sayı, yıl, sayfa numarası vb. bilgilerin bulunduğu elektronik dergilerin kaynakçada verilmesi, basılı dergi gibi yapılır. Bu tür yayımlar için ayrıca web adresini, erişim tarihini vermeye gerek yoktur.
- Kaynaklar bölümündeki künye bilgilerinin yazımında aşağıdaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Tek Yazarlı Kitap

Güneş, F. (2007). Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma. Ankara: Nobel.

Kitap adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır. Kitap adı italik yazılır.

İki Yazarlı Kitap Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

İkiden Çok Yazarlı Kitap Ayhan, H., Dodurgalı, A. vd. (2010). Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları. İstanbul: Timaş.

Kitapta Bölüm

Karaburgu, O. (2006). Cemil Meriç'in dil ve edebiyat üzerine düşünceleri. Cemil Meriç içinde (s. 185-189). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Editörlü Kitap

Güneş, F. (Ed.) (2013). Eğitim bilimine giriş. Ankara: Pegem Akademi.

Editörlü Kitapta Bölüm

Tosun, C. ve Genç, M. (2014). Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri. Firdevs Güneş (Ed.), Eğitim bilimine giriş (2. Baskı) içinde (s. 155-166). Ankara: Pegem Akademi

Birden Çok Baskısı Olan Kitap

Özbay, M. (2009). Türkçe özel öğretim yöntemleri 1 (3. Baskı). Ankara: Öncü.

Çeviren (Çev.) / Hazırlayan (Haz.) Bilgisi Olan Kitaplar

Barzun, J. ve Graff, H. (1996). Modern araştırmacı. (Çev. Fatoş Dilber) Ankara: TÜBİTAK.

Kurum Yayını

Türk Dil Kurumu (TDK). (2005). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makale (Çok yazarlı makalelerde, makale ve dergi isminin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Semerci, Ç. (2007). Öğretmen ve öğretmen adayları için yansıtıcı düşünme eğilimi (YANDE) ölçeğinin geliştirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 7(3), 1351-1377.

- Cilt numarası italik yazılır.

- Makale adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır.

- Dergi adı italik ve her kelimenin ilk harfi büyük.

- Varsa doi:

Basılmamış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Gün, Ö. (2014). 5. sınıf matematik öğretim programındaki kazanımların revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre sınıflandırılması: sayılar öğrenme alanı örneği. 13. Matematik Sempozyumu. Karabük Üniversitesi, 15 – 17 Mayıs 2014, Karabük.

Basılmış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Balyemez, S. (2012). Bildirme ekinin dil bilgisi öğretimindeki yeri üzerine. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II. Cilt. Muğla Üniversitesi, 22 – 24 Aralık 2011, Muğla. s. 339-344.

Tezler Er, H. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi kapsamında ilköğretim öğrencilerinin biyografi kullanımına ilişkin görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gazete / Mecmua / Bülten Yazısı

Ülsever, C. (2002, 7 Aralık). Bu bayram çocuk oldunuz mu? Hürriyet, s. 16.

İnternet Sayfası

Emre, İ. (2012, Haziran 7). Şair, Şehir ve Şiir. www.ismetemre.com (Erişim Tarihi: 2012, 15 Temmuz).